

**ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 336.71

ПОПОВ ОЛЕКСІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ
РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ**

Спеціальність 072 - Фінанси, банківська справа та страхування

Галузь знань – 07 Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Попов О.Г.

Науковий керівник:
Виговська Наталія Георгіївна,
доктор економічних наук, професор

Житомир – 2025

АНОТАЦІЯ

Попов О.Г. Фінансова безпека комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю **072 – Фінанси, банківська справа та страхування.** – Державний університет «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2025.

Дисертація присвячена науковому обґрунтуванню і поглибленню теоретичних й методичних засад забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків, а також розробці внутрішніх та зовнішніх методів підвищення її рівня.

В дисертації уточнено поняття «фінансова безпека банку» (вид фінансової безпеки, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на недопущення реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз, які негативно відображаються на фінансовому стані банківської системи (макрорівень) та банківських установ (мікрорівень) на підставі поєднання системного, суб'єктного та процесного підходів). Визначено, що використання системного підходу до фінансової безпеки комерційних банків має такі переваги: дозволяє спрямувати наукове дослідження на визначення місця фінансової безпеки банківської установи як окремого виду у системі фінансової безпеки; представити її як окрему систему на підставі формалізації складових елементів та визначення взаємозв'язку між ними; визначити системний ефект від її функціонування. Застосування процесного підходу до фінансової безпеки банківської установи дозволило виділити такі переваги: можливість сформулювати регулятивні заходи держави щодо попередження або зменшення впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на функціонування банківської системи; можливість розвитку інструментарію макропруденційного регулювання банківської сфери; можливість удосконалення систем фінансового менеджменту окремих банківських установ. Перевагами застосування суб'єктного підходу до дослідження питань банківської безпеки є

можливість детального вивчення впливу окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, клієнти, банківська система в цілому).

В роботі обґрунтовано передумови розвитку безготівкових розрахункових операцій (необхідність адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства, розвиток фінансових технологій та інновацій у фінансовому секторі, орієнтація банківських установ на клієнтоорієнтований підхід, запровадження концепції відкритого банкінгу), що визначають напрями модернізації платіжної інфраструктури (розширення платіжних послуг та суб'єктів їх надання, можливість підключення надавачів платіжних послуг до інтерфейсів банківських сервісів, що сприятиме обміну даними між учасниками ринку; можливість випуску електронних грошей й платіжних карток, відкриття платіжних рахунків небанківськими надавачами платіжних послуг) та ідентифікують розрахункові операції банків як значущий об'єкт фінансової безпеки, що потребує посиленого захисту від кіберзлочинності суб'єктів отримання і надання платіжних послуг (в тому числі, посилення відповідальності за вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів; підвищення прозорості умов надання послуг, пов'язаних з платіжними інструментами; посилення вимог до безпеки банківських операцій, включаючи аутентифікацію клієнтів).

Визначено, що склад елементів системи фінансової безпеки банківських установ різниться в існуючих наукових джерелах з безпекових питань, що дозволяє виділити такі проблемні питання: 1) в окремих наукових працях надається характеристика одиничних елементів системи без дослідження їх взаємозв'язку з іншими; 2) не обґрунтовано доцільність застосування саме системного підходу до дослідження банківської безпеки; 3) є плутанина щодо поняття «механізм» та «система» банківської безпеки. Удосконалено структуру розрахунково-платіжного механізму як об'єкту фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів, що дозволило виділити цільову функцію (забезпечення обігу грошових коштів між економічними агентами з метою повного, надійного та своєчасного виконання платіжних зобов'язань,

протидії розвитку тіньового сектора економіки), блок управління (надавачі платіжних послуг, зокрема банківські установи, Національний банк України); об'єкт управління (розрахунково-платіжні операції банків) та сукупність процесів управління, диференційованих за суб'єктами (для клієнтів банку - процеси з обслуговування їх рахунків, для банків - процеси організації, регулювання та контролю розрахунків). Визначено місце розрахунково-платіжного механізму у складі суб'єктно-об'єктної підсистеми системи фінансової безпеки комерційних банків, яка, взаємодіючи з функціонально-цільовою та процесно-забезпечувальною підсистемами, сприятиме забезпеченню безперервності грошового обороту суб'єктів господарювання та підвищенню фінансової стійкості банківських установ.

Для структуризації системи фінансової безпеки банківської установи виокремлено: 1) функціонально-цільову підсистему (включає такі елементи, як мета, завдання, функції, принципи та підсистеми банківської безпеки). Функціональна структура підприємства визначає цільову орієнтацію системи та робить акцент на виконання її функціонального призначення; 2) суб'єктно-об'єктну підсистему (включає суб'єктів банківської безпеки та об'єкт, на який спрямовано вплив суб'єктів. В якості об'єкту в межах обраного предмету дослідження виступатиме розрахунково-платіжний механізм); 3) процесно-забезпечувальну підсистему (містить опис процесів, спрямованих на забезпечення дотримання відповідного рівня банківської безпеки та елементи законодавчого, кадрового, інформаційного та методологічного забезпечення). Формування цієї підсистеми орієнтує на процеси, які реалізуються всередині системи та на контроль кінцевих результатів. В якості окремих складових системи банківської безпеки необхідно включити показники (критерії, індикатори), що відображають результат її функціонування.

В дисертації проведений аналіз тенденцій розвитку безготівкових операцій в сучасних умовах та підтверджено гіпотезу про наявність прямого взаємозв'язку між рівнем реального ВВП та обсягом безготівкових розрахунків, здійснених з використанням платіжних карток, що надало можливість побудувати кореляційну

модель такого взаємозв'язку (на відміну від існуючих моделей, використано показник реального, а не номінального ВВП, що відображає зростання, обумовлене реальним збільшенням виробництва), визначити тенденції розвитку безготівкових операцій (зростання їх кількості й обсягів, впровадження цифрових інформаційних технологій, збільшення кількості безконтактних активних платіжних карток та токенизованих карток, значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток) та їх позитивний вплив на економіку шляхом скорочення витрат на обробку готівкових операцій.

На підставі дослідження сучасних платіжних систем та функціонування розрахунково-платіжного механізму банківської діяльності визначено їх вплив на рівень забезпечення фінансової безпеки банківської системи через ідентифікацію загроз та ризиків. Уточнено класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є доповнення складу внутрішніх банківських ризиків ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки є учасниками таких систем (до складу внутрішніх фінансових ризиків додатково включено інвестиційний; депозитарний; системний; загальний комерційний, до складу нефінансових – правовий на рівні банку). Уточнено поняття «розрахунковий ризик» (ризик розрахунків, платежів) як складової фінансового ризику, що характеризується виникненням часового та грошового розриву між платежами банку та зустрічними грошовими платежами клієнтів при здійсненні розрахункових операцій і виражає потенційну імовірність виникнення збитків, додаткових фінансових втрат або недоотримання запланованих доходів внаслідок неефективного функціонування платіжної системи або невиконання сторонами своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань. Обґрунтовано, що розрахунковий ризик можна розглядати як внутрішній ризик, якщо джерелом його виникнення є невиконання або недостатнє виконання розрахунково-платіжної функції комерційним банком як учасником платіжної системи, та зовнішній, якщо джерелом його виникнення є діяльність інших учасників платіжної системи (або контрагентів банку).

Уточнено, що джерелом появи внутрішнього розрахункового ризику може виступати операційний ризик комерційного банку, джерелом зовнішнього розрахункового ризику – системний ризик платіжної системи як «неспроможність одного з учасників платіжної системи та/або оператора послуг платіжної інфраструктури виконати свої зобов'язання або порушення безперервності діяльності самої платіжної системи призведе до порушення діяльності учасників платіжної системи, інших установ або функціонування фінансової системи в цілому». Обґрунтовано, що внутрішній розрахунковий ризик (джерелом його виникнення є операційний ризик) є складовою фінансового ризику, що може впливати на інші види фінансових ризиків (в першу чергу, ризик ліквідності та кредитний ризик).

В дисертаційній роботі набуло подальшого розвитку обґрунтування взаємозв'язків між окремими показниками фінансової стабільності (рентабельності активів - ROA, рентабельності капіталу - ROE) та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями, які, на відміну від існуючих, базуються на основі кореляційно-регресійного аналізу, що підтвердило гіпотези про чутливість: показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику; показників кредитного ризику H_7 H_8 H_9 до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток.

Удосконалено методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки банківської установи на основі виявлених особливостей чинних методик (неврахування сучасних тенденцій розвитку платіжних систем та потреба врахування показників платіжної безпеки; ототожнення показників фінансової стабільності та фінансової безпеки, потреба в імплементації передових практик Європейського Союзу; різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках фінансової стабільності), що надало можливість доповнити їх показниками (індикаторами) ризику розрахунків (платежів): сума збитків від незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток, в т.ч. обумовлених соціальною інженерією; рівень платіжної репутації банку тощо.

В дисертації запропоновано внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику), які доповнені заходами, спрямованими на зниження «розрахункового ризику клієнтів». Реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

Обґрунтовано, що в сучасних умовах є нагальною потреба у розробці додаткових заходів державного регулювання банківської системи, враховуючи посилений розвиток фінансових технологій, удосконалення існуючих та появу нових фінансових інструментів для здійснення платежів та розрахунків. В дисертації виділено три основні напрями формування та реалізації таких заходів: 1) удосконалення системи моніторингу за виявленням розрахункового ризику та формування превентивних заходів щодо нейтралізації його негативного впливу на банківську систему; 2) подальша імплементація норм Європейського Союзу у національну практику банківського регулювання та нагляду, спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з європейським; 3) посилення контролю за цільовим та законним використанням коштів міжнародної фінансової допомоги, яка спрямовується для забезпечення фінансової стабільності країни.

Запропоновано напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформовані на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, які реалізуються через правовий (удосконалення законодавчих і нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування

пруденційних наглядових нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем); організаційний (інвестиції в розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі; розвиток мережі платіжних терміналів) та соціальний механізми (підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти). Реалізація запропонованих заходів сприятиме їх узгодженню із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпеченню фінансової безпеки безготівкових операцій.

Ключові слова: фінансова безпека, безготівкові розрахунки, комерційні банки, банківська система, платіжні системи, фінансова стабільність, загрози, розрахунковий ризик, операційний ризик, платіжні картки, концепція відкритого банкінгу, платіжні інструменти, фінансові інструменти, пруденційні нормативи, ризик-менеджмент, кредитний ризик, ризик ліквідності, розрахунково-платіжний механізм, фінансові технології, фінансові інновації.

ABSTRACT

Popov O.G. Financial security of commercial banks in the conditions of the development of non-cash payments. – Qualification scientific work in the form of a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 072 – **Finance, banking and insurance.** – State University “Zhytomyr Polytechnic” of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr, 2025.

The dissertation is devoted to the scientific substantiation and deepening of the theoretical and methodological principles of ensuring the financial security of commercial banks in the conditions of the development of non-cash payments, as well as the development of internal and external methods for increasing its level.

The dissertation clarifies the concept of "financial security of a bank" (a type of financial security that represents preventive measures aimed at preventing the implementation of internal and external threats that negatively affect the financial condition of the banking system (macro level) and banking institutions (micro level) based on a combination of systemic, subject and process approaches). It is determined that the use of a systemic approach to the financial security of commercial banks has the following advantages: it allows scientific research to determine the place of the financial security of a banking institution as a separate type in the financial security system; to present it as a separate system based on the formalization of its constituent elements and the definition of the relationship between them; to determine the systemic effect of its functioning. The application of a process approach to the financial security of a banking institution made it possible to highlight the following advantages: the ability to form regulatory measures of the state to prevent or reduce the impact of destabilizing factors of the external environment on the functioning of the banking system; the ability to develop a toolbox of macroprudential regulation of the banking sector; the ability to improve the financial management systems of individual banking institutions. The advantages of using a subject-based approach to studying banking security issues are the possibility of a detailed study of the impact of individual threats to banking security in

terms of identified subjects (banking institution, staff, owners, clients, banking system as a whole).

The paper substantiates the prerequisites for the development of non-cash payment transactions (the need to adapt the banking services market to European legislation, the development of financial technologies and innovations in the financial sector, the orientation of banking institutions to a customer-oriented approach, the introduction of the concept of open banking), which determine the directions of modernization of the payment infrastructure (expansion of payment services and entities providing them, the possibility of connecting payment service providers to banking service interfaces, which will facilitate data exchange between market participants; the possibility of issuing electronic money and payment cards, opening payment accounts by non-bank payment service providers) and identifies bank payment transactions as a significant object of financial security that requires enhanced protection against cybercrime of entities receiving and providing payment services (including increased liability for offenses committed using payment instruments; increased transparency of the terms of providing services related to payment services). instruments; strengthening of requirements for the security of banking transactions, including customer authentication).

It was determined that the composition of the elements of the financial security system of banking institutions varies in existing scientific sources on security issues, which allows us to highlight the following problematic issues: 1) in some scientific works, a characteristic of individual elements of the system is provided without studying their relationship with others; 2) the expediency of using a systemic approach to the study of banking security is not substantiated; 3) there is confusion regarding the concepts of “mechanism” and “system” of banking security. The structure of the settlement and payment mechanism as an object of financial security of commercial banks has been improved based on the adaptation of the basic provisions of the theory of economic mechanisms, which allowed us to highlight the target function (ensuring the circulation of funds between economic agents in order to fully, reliably and timely fulfill payment obligations, counteract the development of the shadow economy sector), the control unit (payment service providers, in particular banking institutions, the National Bank of

Ukraine); object of management (settlement and payment operations of banks) and a set of management processes differentiated by subjects (for bank clients - processes for servicing their accounts, for banks - processes for organizing, regulating and controlling settlements). The place of the settlement and payment mechanism in the subject-object subsystem of the financial security system of commercial banks has been determined, which, interacting with the functional-target and process-supporting subsystems, will contribute to ensuring the continuity of the cash turnover of business entities and increasing the financial stability of banking institutions.

To structure the financial security system of a banking institution, the following are distinguished: 1) a functional-target subsystem (includes such elements as the goal, objectives, functions, principles and subsystems of banking security). The functional structure of the enterprise determines the target orientation of the system and emphasizes the implementation of its functional purpose; 2) a subject-object subsystem (includes banking security subjects and the object to which the influence of the subjects is directed. The settlement and payment mechanism will act as an object within the selected subject of research); 3) a process-support subsystem (contains a description of processes aimed at ensuring compliance with the appropriate level of banking security and elements of legislative, personnel, information and methodological support). The formation of this subsystem focuses on the processes that are implemented within the system and on the control of final results. As separate components of the banking security system, it is necessary to include indicators (criteria, indicators) that reflect the result of its functioning.

The dissertation analyzes the trends in the development of non-cash transactions in modern conditions and confirms the hypothesis of a direct relationship between the level of real GDP and the volume of non-cash payments made using payment cards, which made it possible to build a correlation model of such a relationship (unlike existing models, the indicator of real, not nominal GDP, was used, reflecting growth due to a real increase in production), to determine the trends in the development of non-cash transactions (growth in their number and volume, introduction of digital information technologies, increase in the number of contactless active payment cards and tokenized

cards, significant concentration of single banks in the payment card market in Ukraine) and their positive impact on the economy by reducing the costs of processing cash transactions. Based on the study of modern payment systems and the functioning of the settlement and payment mechanism of banking activities, their impact on the level of ensuring the financial security of the banking system through the identification of threats and risks was determined. The classification features of internal banking risks have been clarified (by nature; client composition; possibility of quantitative assessment; nature of banking operations): a feature of the clarified classification is the addition of payment system risks to the composition of internal banking risks, taking into account that commercial banks are participants in such systems (investment; depository; systemic; general commercial risks are additionally included in the composition of internal financial risks, and legal risks at the bank level are included in the composition of non-financial risks). The concept of “settlement risk” (settlement, payment risk) has been clarified as a component of financial risk, which is characterized by the occurrence of a time and monetary gap between bank payments and customers’ counter-cash payments when making settlement transactions and expresses the potential probability of losses, additional financial losses or failure to receive planned income due to ineffective functioning of the payment system or failure of the parties to fulfill their obligations after the other party has fulfilled its part of the obligations. It is substantiated that settlement risk can be considered as an internal risk if its source of occurrence is the failure or insufficient performance of the settlement and payment function by a commercial bank as a participant in the payment system, and external if its source of occurrence is the activities of other participants in the payment system (or counterparties of the bank).

It is specified that the source of occurrence of internal settlement risk can be the operational risk of a commercial bank, the source of external settlement risk is the systemic risk of the payment system as "the inability of one of the participants in the payment system and/or the operator of payment infrastructure services to fulfill its obligations or the disruption of the continuity of the payment system itself will lead to disruption of the activities of the participants in the payment system, other institutions or the functioning of the financial system as a whole". It is substantiated that internal

settlement risk (its source of occurrence is operational risk) is a component of financial risk that can affect other types of financial risks (primarily liquidity risk and credit risk).

In the dissertation work, the substantiation of the relationships between individual indicators of financial stability (ROA, ROE) and types of banking risks associated with settlement and payment transactions was further developed, which, unlike existing ones, is based on correlation-regression analysis, which confirmed the hypotheses about the sensitivity of: ROA and ROI indicators to changes in the level of settlement risk due to the influence of credit risk on them; credit risk indicators H7 H8 H9 to changes in the volume of settlement transactions carried out using payment cards.

The methodological approach to assessing the financial security of a banking institution has been improved based on the identified features of the current methodologies (failure to take into account modern trends in the development of payment systems and the need to take into account payment security indicators; identification of financial stability and financial security indicators, the need to implement best practices of the European Union; diversity of the composition of single and integral indicators in financial stability methodologies), which made it possible to supplement them with indicators (indicators) of settlement (payment) risk: the amount of losses from illegal actions and fraudulent transactions using payment cards, including those caused by social engineering; the level of the bank's payment reputation.

The dissertation proposes internal measures to ensure the financial security of settlement operations of banking institutions (of a regulatory, organizational, information and technological, personnel nature), which should be implemented at different stages of the functioning of the operational risk management system as a source of settlement (in particular, the stages of identification, assessment, monitoring, elimination or reduction of risk), which are supplemented by measures aimed at reducing the "settlement risk of customers". The implementation of the proposed internal measures will contribute to ensuring the operational stability and continuity of settlement and payment operations of a banking institution under martial law.

It is substantiated that in modern conditions there is an urgent need to develop additional measures of state regulation of the banking system, taking into account the

increased development of financial technologies, the improvement of existing and the emergence of new financial instruments for making payments and settlements. The dissertation identifies three main areas of formation and implementation of such measures: 1) improvement of the monitoring system for identifying settlement risk and the formation of preventive measures to neutralize its negative impact on the banking system; 2) further implementation of European Union norms into the national practice of banking regulation and supervision, aimed at harmonizing domestic legislation with European legislation; 3) strengthening control over the targeted and lawful use of international financial assistance funds, which is directed to ensure the financial stability of the country.

Directions for improving banking regulation of non-cash transactions in the context of the application of the concept of open banking are proposed, formed on the basis of maintaining a balance between the customer-oriented nature of the provision of payment services and the need to ensure the financial security of the banking system, which are implemented through legal (improvement of legislative and regulatory acts taking into account the conditions for the modernization of payment systems, security conditions for customers, banks, the state, further integration of payment systems into the European space; improvement of the methodological approach to the application of prudential supervisory standards; strengthening of requirements for payment operators and systems); organizational (investments in infrastructure development for the introduction of financial technologies into the banking system; development of "regulatory sandboxes"; implementation of Big Data for monitoring threats to non-cash transactions in payment systems; improvement of customer authentication in the digital environment; development of a network of payment terminals) and social mechanisms (increasing financial literacy of the population; development of financial inclusion; cooperation between banking structures and the academic community). The implementation of the proposed measures will contribute to their coordination with the regulatory measures of the European Union for the further development of payment systems in the international space and ensuring the financial security of non-cash transactions.

Keywords: financial security, cashless payments, commercial banks, banking system, payment systems, financial stability, threats, settlement risk, operational risk, payment cards, open banking concept, payment instruments, financial instruments, prudential regulations, risk management, credit risk, liquidity risk, settlement and payment mechanism, financial technologies, financial innovations.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

*Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових
 видань України з присвоєнням категорії «Б»:*

1. Попов О. Г. Розрахункові операції як об'єкт банківської безпеки. *Ефективна економіка*. 2023. № 12. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2746> (0,8 д.а.)
2. Попов О. Г. Теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 195–202. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288318> (0,63 д.а.)
3. Виговська Н. Г., Попов О. Г. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі банківської безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. №2 (108). С. 160-170. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/309318> (1,06 д.а.).
Особистий внесок автора: визначено структуру розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів (1,0 д.а.)
4. Попов О. Г. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 142–152. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/335995> (0,70 д.а.)
5. Попов О. Г. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №3 (113). С.119–130. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/341577> (1,15 д.а.)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Попов О.Г. Банківська безпека: оцінка наукових підходів. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези виступів IV Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. 442 с. С.287-288. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/full-text.pdf> (0,22 д.а.)*

7. Попов О.Г. Складові елементи розрахунково-платіжного механізму забезпечення банківської безпеки. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти*: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки (м. Житомир, 13–17 травня 2024 року). Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 696 с. С. 295-296. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/sekcija-2-1.pdf> (0,23 д.а.)
8. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Трансформація системи безготівкових розрахунків в Україні. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези V Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2024 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 423 с. С. 289-290. (0,23 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu>. *Особистий внесок автора: визначено основні трансформаційні процеси у законодавчому забезпеченні здійснення розрахункових операцій* (0,20 д.а.)
9. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Ризик розрахунків (платежів) у класифікації банківських ризиків. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти*: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. (12–17 травня 2025 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2025. С. 328-329. (0,24 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/2-1.pdf> *Особистий внесок автора: визначено місце ризику розрахунків (платежів) у класифікації банківських ризиків* (0,20 д.а.).
10. Попов О.Г. Розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези VI Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2025 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2025. 465 с. С. 326. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu-tezy-vystupiv-vi-mizhnar-nauk-prakt-konferentsiyi-06-07lystopada-2025-roku/> (0,15 д.а.)

11. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Фінансово-управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (07 листопада 2025 р., м. Хмельницький). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2025. 619 с. С. 228-230. URL: <https://drive.google.com/file/d/16bxLnG9rXbXkXqmirUCg4si7kEETBSVX/view> (0,19 д.а.). *Особистий внесок автора:* уточнено напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій. (0,15 д.а.)*

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ.....	30
1.1. Наукові підходи до трактування фінансової безпеки комерційних банків.....	30
1.2. Безготівкові розрахунки як об'єкт фінансової безпеки комерційного банку.....	44
1.3. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки банківських установ	57
Висновки до першого розділу.....	77
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ.....	80
2.1. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем.....	80
2.2. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків	99
2.3. Оцінка взаємозв'язку між показниками фінансової безпеки та ризиками безготівкових розрахунків.....	117
Висновки до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ	139
3.1. Розвиток методичних підходів до оцінки фінансової безпеки комерційних банків з врахуванням впливу розрахункового ризику	139
3.2. Розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи	156
3.3. Зовнішні методи забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах модернізації платіжних систем	172
Висновки до третього розділу.....	191
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Актуальність теми. Динамічний розвиток платіжних систем та платіжної інфраструктури, впровадження концепції «відкритого банкінгу», модернізація існуючих платіжних інструментів, з одного боку, та посилення загроз національній безпеці в умовах воєнного стану, з іншого боку, актуалізує питання забезпечення фінансової стабільності комерційних банків як важливих учасників платіжних систем. Незважаючи на виклики війни та необхідність забезпечення високого рівня фінансової безпеки в цих умовах, спостерігаємо активне зростання кількості та обсягів безготівкових операцій, що має позитивний вплив на економіку та підвищує рівень ефективності фінансових процесів в країні. Водночас збільшення обсягу безготівкових розрахунків на фоні існуючих зовнішніх загроз вимагає додаткових заходів щодо посилення фінансової безпеки банківських установ.

Теоретичні та методичні питання забезпечення фінансової безпеки в цілому та комерційних банків, зокрема, ґрунтовно досліджували О. Барановський, М. Барилюк, А. Бойко, Т. Болгар, О. Васильчишин, О. Вовченко, С. Єгоричева, А. Єпіфанов, М. Зубок, О. Пластун, В. Домбровський, Н. Зачосова, В. Коваленко, Ю. Коваленко, А. Кузнєцова, О. Лисенок, В. Міщенко, С. Науменкова, О. Петрук, А. Петрук., С. Пиріг, С. Побережний, Н. Приказюк, Л. Примостка, Н. Трусова, Б. Пшик та багато інших. Питання становлення та розвитку платіжних систем, модернізації розрахунково-платіжних інструментів, особливостей управління ризиками комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків детально розкрито у наукових працях О. Герасимової, Д. Гладких, Ж. Довгань, І. Д'яконової, Г. Карчевої, О. Колодізева, І. Литвинчук, І. Ситник та інших.

Проте залишаються невирішеними теоретичні та прикладні питання забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, пов'язані з оцінкою впливу рівня розрахункових ризиків на показники фінансової стабільності, з недосконалістю методичних підходів до оцінки фінансової безпеки банківських установ на рівні держави, з необхідністю удосконалення внутрішніх і зовнішніх

методів забезпечення фінансової стабільності комерційних банків в умовах застосування концепції відкритого банкінгу. Нагальна потреба у проведенні додаткових наукових досліджень визначених питань дозволила сформулювати мету, завдання та предметну область дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного університету «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України за темою НДР «Фінансова система України в умовах війни та повоєнного відновлення, 2024 рік» (номер державної реєстрації 0124U002038), у межах якої досліджено взаємозв'язок між окремими показниками фінансової безпеки та ризиками безготівкових розрахунків й розвинуто методичні підходи до оцінки фінансової безпеки банківських установ.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування та поглиблення теоретичних й методичних засад забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків, а також розробка внутрішніх та зовнішніх методів її посилення.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити теоретичні підходи до фінансової безпеки комерційних банків з метою уточнення категоріально-понятійного апарату;
- обґрунтувати передумови розвитку безготівкових розрахунків як об'єкта фінансової безпеки комерційних банків;
- сформулювати структуру розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки банків на підставі теорії економічних механізмів;
- оцінити тенденції розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем;
- дослідити класифікацію банківських ризиків як джерел загроз фінансовій безпеці комерційного банку та визначити у ній місце розрахункового ризику;
- визначити та оцінити вплив на показники фінансової безпеки рівня розрахункового ризику банківських установ;

- проаналізувати та розвинути методичні підходи до оцінки фінансової безпеки банківських установ;
- удосконалити внутрішні методи забезпечення фінансової безпеки комерційних банків;
- запропонувати методи удосконалення банківського регулювання в умовах застосування концепції відкритого банкінгу.

Об'єктом дослідження є фінансова безпека комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні аспекти забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи: узагальнення, аналізу, синтезу, аналогії (для уточнення теоретичних засад забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, обґрунтування передумов розвитку безготівкових розрахунків як об'єкта фінансової безпеки комерційних банків), контент-аналіз (для уточнення поняття фінансової безпеки комерційного банку), системного підходу (для формування структури розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки банків на підставі теорії економічних механізмів); економіко-статистичні (для аналізу тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах осучаснення платіжних систем); кореляційно-регресійного аналізу (для обґрунтування взаємозв'язків між окремими показниками фінансової стабільності (рентабельності активів (ROA), рентабельності капіталу (ROE), та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями); порівняльний аналіз (для порівняння методичних підходів до оцінки фінансової безпеки банківських установ).

Інформаційною базою дослідження є: наукові джерела (фахові наукові статті вітчизняних і зарубіжних учених, монографії, матеріали наукових та науково-практичних конференцій з питань забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків); офіційні дані Державної

служби статистики України; інтернет-ресурси; звіти з фінансової стабільності Національного банку України; фінансова звітність комерційних банків.

Використання технологій штучного інтелекту. Технології штучного інтелекту (ChatGPT) використовувалися: 1) для пошукових цілей при вивченні системи фінансової безпеки комерційних банків; 2) для перекладу нормативно-правових актів щодо регулювання платіжних послуг на міжнародному рівні на українську мову з англійської. Технології штучного інтелекту не використовувалися для генерування тексту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні та поглибленні теоретичних й методичних засад забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків, а також розробці внутрішніх та зовнішніх методів її підвищення. Найбільш вагомими результатами дослідження полягають у наступному:

удосконалено:

- структуру розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів, що дозволило виділити цільову функцію (забезпечення обігу грошових коштів між економічними агентами з метою повного, надійного та своєчасного виконання платіжних зобов'язань, протидії розвитку тіньового сектора економіки), блок управління (надавачі платіжних послуг, зокрема банківські установи, Національний банк України); об'єкт управління (розрахунково-платіжні операції банків) та процеси управління безготівковими розрахунками, диференційовані за суб'єктами (для клієнтів банку - процеси з обслуговування їх рахунків, для банків - процеси організації, регулювання та контролю розрахунків). Визначено місце розрахунково-платіжного механізму у складі суб'єктно-об'єктної підсистеми системи фінансової безпеки комерційних банків, яка, взаємодіючи з функціонально-цільовою та процесно-забезпечувальною підсистемами, сприятиме забезпеченню безперервності грошового обороту суб'єктів господарювання та підвищенню фінансової стійкості банківських установ;

- класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є її доповнення ризиками платіжних систем (до складу фінансових ризиків додатково включено інвестиційний, депозитарний, системний, загальний комерційний, розрахунковий; до складу нефінансових – правовий на рівні банку). Визначено місце розрахункового ризику у наведеній класифікації, що надало можливість уточнити його сутність (складова фінансового ризику, що характеризується виникненням часового та грошового розриву між платежами банку та зустрічними грошовими платежами клієнтів при здійсненні розрахункових операцій і виражає потенційну імовірність виникнення збитків, додаткових фінансових втрат або недоотримання запланованих доходів внаслідок неефективного функціонування платіжної системи або невиконання сторонами своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань) та виділити його специфічні ознаки (здатність індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції стати передумовою ланцюгової реакції неплатежів та системного ризику; вплив на ризик ліквідності та кредитний ризик банку). На відміну від нормативно-правового визначення цього поняття, уточнене визначення припускає імовірність одержання збитків учасниками розрахунків внаслідок невиконання (або неналежного виконання) зобов'язань банківською установою, а не лише його контрагентом;

- обґрунтування за допомогою кореляційно-регресійного аналізу взаємозв'язків між окремими показниками фінансової стабільності (рентабельності активів, рентабельності капіталу) та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями, що підтвердило гіпотези про чутливість: показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через опосередкований вплив на них кредитного ризику; показників кредитного ризику H_7, H_8, H_9 до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток. Виявлення наведених взаємозв'язків дозволило підтвердити доцільність запровадження моделі «cashless economy», що сприятиме скороченню

рівня безконтрольних тіньових операцій; формуванню прозорості кредитної історії позичальників; використанню надійних інструментів для оцінки кредитного ризику; скороченню операційних витрат банку при наданні кредитів;

- методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки банківської установи на основі оцінки недоліків чинних методик (неврахування сучасних тенденцій розвитку платіжних систем, потреба врахування показників платіжної безпеки, ототожнення показників фінансової стабільності та фінансової безпеки, потреба в імплементації передових практик Європейського Союзу, різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках фінансової стабільності), що надало можливість доповнити їх показниками (індикаторами) ризику розрахунків (платежів), а саме: сума збитків від незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток, в т.ч. обумовлених соціальною інженерією; рівень платіжної репутації банку; частка карткових платежів у ВВП; сума комісійних доходів банку від платіжних операцій; частка чистих активів системно важливих банків у сукупних активах банківської системи). Впровадження запропонованих показників сприятиме уточненню оцінки інтегрального показника економічної безпеки держави з врахуванням рівня розрахункового ризику;

- напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових розрахунків в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформовані на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, які реалізуються через правовий (удосконалення законодавчих і нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних наглядових нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем); організаційний (інвестиції на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі;

розвиток мережі платіжних терміналів) та соціальний механізми (підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти). Реалізація запропонованих заходів сприятиме їх узгодженню із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпеченню фінансової безпеки безготівкових операцій.

набуло подальшого розвитку:

- систематизація наукових підходів до трактування фінансової безпеки комерційних банків, що дозволила виділити ресурсний, адаптивний, суб'єктний, об'єктний та системний підходи і обґрунтувати доцільність застосування комплексного підходу до дослідження безпекових питань (поєднання елементів процесного, системного та суб'єктного), впровадження якого дозволяє представити фінансову безпеку як окрему систему на підставі формалізації її елементів та визначення взаємозв'язку між ними, визначити системний ефект від її функціонування, оцінити вплив окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, партнери, банківська система в цілому), а також запропонувати внутрішні та зовнішні методи забезпечення фінансової безпеки банківських установ в умовах розвитку безготівкових операцій;

- обґрунтування сучасних передумов розвитку безготівкових розрахункових операцій (необхідність адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства, розвиток фінансових технологій й інновацій у фінансовому секторі, орієнтація банківських установ на клієнтоорієнтований підхід, запровадження концепції відкритого банкінгу), що визначають напрями модернізації платіжної інфраструктури (розширення платіжних послуг та суб'єктів їх надання, можливість підключення надавачів платіжних послуг до інтерфейсів банківських сервісів, що сприятиме обміну даними між учасниками ринку, можливість випуску електронних грошей й платіжних карт, відкриття платіжних рахунків небанківськими надавачами платіжних послуг) та ідентифікують розрахункові операції банків як значущий об'єкт фінансової безпеки, що потребує посиленого

захисту від кіберзлочинності суб'єктів отримання і надання платіжних послуг (в тому числі, посилення відповідальності за вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів; підвищення прозорості умов надання послуг, пов'язаних з платіжними інструментами; посилення вимог до безпеки банківських операцій, включаючи аутентифікацію клієнтів);

- підтвердження гіпотези про наявність прямого взаємозв'язку між рівнем реального ВВП та обсягом безготівкових розрахунків, здійснених з використанням платіжних карток, що надало можливість побудувати кореляційну модель такого взаємозв'язку (на відміну від існуючих моделей використано показник реального, а не номінального ВВП, що відображає зростання, обумовлене реальним збільшенням виробництва), визначити тенденції розвитку безготівкових операцій (зростання їх кількості й обсягів, впровадження цифрових інформаційних технологій, збільшення кількості безконтактних активних платіжних карток та токенизованих карток, значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток) та їх позитивний вплив на економіку шляхом скорочення витрат на обробку готівкових операцій;

- внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику), доповнені заходами, спрямованими на зниження «розрахункового ризику клієнтів» (підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів та регулярний моніторинг підвищення його якості, що мінімізує імовірність відтоку клієнтів в умовах фінансової нестабільності; надання клієнтам банку як учасникам платіжної системи достовірної інформації про діяльність банку; покращення використання технологій мобільного електронного підпису, розвиток платіжної інфраструктури). Реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та

безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

Практичне значення дисертаційного дослідження автора полягає у розробці переліку зовнішніх та внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків.

Матеріали дисертаційної роботи впроваджено в освітній процес Державного університету «Житомирська політехніка» при викладанні освітніх компонент «Банківський менеджмент», «Операції банків та фінансово-кредитних установ» при підготовці здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» (освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок») та другим (магістерським) рівнем за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» (освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок») (довідка №44/01.00/1566 від 06.11.2025). Наукові та практичні результати, які стосуються питань впровадження та удосконалення внутрішніх заходів забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), впроваджено в діяльність Житомирської філії Укргазбанку (довідка б/н від 30.11.2025 р.). Реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

Особистий внесок здобувача. Основні результати дисертаційного дослідження, представлені до публічного захисту, одержані автором особисто (звіт подібності сформований за допомогою програми StrikePlagiarism додається). Дисертація є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням. Наукові результати, висновки та рекомендації, що викладені в роботі та виносяться на захист, отримані здобувачем особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті ідеї, положення та розробки, які є результатом самостійної роботи автора.

Апробація результатів дисертації. Одержані результати наукового дослідження, викладені у дисертаційній роботі, було схвалено на засіданні кафедри фінансів та цифрової економіки Державного університету «Житомирська політехніка». Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження обговорювалися й одержали схвальну оцінку на 6 міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, а саме: IV Міжнародній науково-практичній конференції з питань вищої освіти і науки *«Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу»* (Житомир, 09-10 листопада 2023 року), Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченій Дню науки *«Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти»* (м. Житомир, 13–17 травня 2024 року), V Міжнародній науково-практичній конференції *«Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу»* (м. Житомир, 06-07 листопада 2024 р.), Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки *«Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти»* (12–17 травня 2025 р., м. Житомир), VI Міжнародній науково-практичній конференції *«Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу»* (06-07 листопада 2025 р., м. Житомир), Міжнародній науково-практичній конференції *«Фінансово-управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів»* (07 листопада 2025 р., м. Хмельницький).

Публікації. Основні положення і наукові результати дослідження опубліковано у 11 наукових працях загальним обсягом 5,6 авт. арк. (особисто автору належить 5,43 авт. арк.), з яких 5 – у наукових фахових виданнях України та 6 публікацій апробаційного характеру в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст роботи викладено на 176 сторінках. Дисертаційна робота містить 26 таблиць, 20 рисунків, 12 додатків. Список використаних джерел становить 206 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

1.1. Наукові підходи до трактування фінансової безпеки комерційних банків

В умовах динамічного розвитку фінансових установ, ускладнення фінансових відносин, збільшення впливу зовнішнього середовища на діяльність суб'єктів господарювання, з одного боку, та посилення загроз економічній безпеці України в умовах війни, необхідності захисту національних інтересів, з іншого боку, зростає значення питань забезпечення економічної безпеки, однією з складових якої є фінансова безпека комерційних банків. Основні принципи, покладені в основу функціонування банківських установ, є такими: 1) ефективний захист фінансових ресурсів клієнтів банків; 2) забезпечення фінансової стійкості банків. Їх дотримання дозволяє забезпечити достатній рівень їх фінансової безпеки.

Питання забезпечення фінансової та банківської безпеки детально висвітлено у науковій літературі такими авторами, як Барановський О. [10; 11], Бардаш С. [12] Виговська Н. [25], Зубок М. [66; 67], Ілляш М. [68], Петрук А. [103], Петрук О. [104], Тарасенко І., Москаленко А. [172].

Незважаючи на проведені наукові дослідження фінансової безпеки комерційних банків, є необхідність уточнення теоретичних основ побудови механізму її забезпечення; деталізації загроз функціонуванню банківських установ; розробки напрямів розвитку системи банківської безпеки в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення. Наявність невирішених питань з окресленої тематики обумовлює актуальність теми та визначає її цільову спрямованість.

Метою цього пункту дослідження є оцінка наукових підходів до визначення фінансової безпеки комерційних банків з метою уточнення теоретичних основ її

забезпечення в сучасних умовах та уточнення основних понять в цій предметній галузі.

Змістовною та обґрунтованою є позиція авторів [177] до визначення економічної безпеки в цілому: науковці трактують її в контексті: 1) системного підходу та взаємодії її складових; 2) ресурсного підходу; 3) конкурентного підходу; 4) специфічних підходів. Інноваційним при визначенні безпеки є конкурентний підхід, який полягає у наявності конкурентних переваг у суб'єктів господарювання та здатності ефективно працювати у конкурентному оточенні. На наш погляд, конкурентний підхід до безпеки є достатньо вузьким, оскільки пов'язаний з оцінкою впливу виключно внутрішнього середовища на діяльність суб'єкта господарювання, без врахування зовнішніх загроз.

До числа так званих «специфічних підходів» автори [там же] відносять підходи, орієнтовані на виділення окремої вузької характеристики безпеки. Наприклад, визначення економічної безпеки як ступеня гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства. Таке трактування можна застосувати виключно до рівня підприємства, яке для фінансових установ, зокрема банків, потребує деталізації з врахуванням специфіки організації їх фінансових відносин.

Наукові підходи до трактування фінансової безпеки комерційних банків різняться. Її визначають як: 1) фінансово-економічну безпеку банків [172]; 2) безпеку банків [68]; 3) безпеку банківської діяльності [67]; 4) банківську безпеку [103]; 5) безпеку банку як організації; безпеку банківського персоналу; безпеку банківських операцій [10]; 6) фінансову безпеку комерційного банку [41].

Наприклад, є поширеним визначення фінансової безпеки комерційних банків як здатності протистояти негативним (деструктивним) змінам, які відбуваються на фінансовому ринку; сукупності умов (загроз), що є небезпечними для функціонування банків; динамічного стану банківської установи, при якому вона може повноцінно функціонувати тощо. Зважаючи на існуючі теоретичні підходи, можна зробити висновок, що найчастіше фінансову безпеку комерційних банків

визначають як стан, що характеризується стійкістю до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Науковець Ілляш М. [68, с. 63] визначає фінансову безпеку банку як систему заходів, спрямованих на захист інтересів різних контрагентів (до яких автор включає власників, клієнтів, працівників і керівництво банку) від зовнішніх і внутрішніх загроз. До суб'єктів таких загроз можна віднести злочинні угруповування, кримінальні структури, конкурентів, небезпечне втручання яких пов'язано з відмиванням грошей, впровадженням злочинних схем, незаконними платежами та переказами.

Інший вчений - Зубок М. використовує термін «безпека банківської діяльності» та пов'язує її з досягненням мети банку та забезпеченням інтересів стейкхолдерів (стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку та основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов функціонування; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; здатність протистояти різним посяганням) [66, с. 79].

Є обґрунтованою позиція Б. І. Пшика, який розглядає фінансову безпеку суб'єкта підприємництва і стверджує, що в цілому поняття фінансової безпеки не є новим для фінансової літератури: автор її досліджує з трьох основних позицій (як ступінь захищеності суб'єкта підприємництва від впливу фінансових загроз або стан, де такі загрози відсутні; як складову частину економічної безпеки, важливий елемент цілісної системи фінансових відносин; як здатність суб'єкта підприємництва до ефективної та стабільної господарської діяльності на основі оптимізації розподілу та використання фінансових ресурсів, до застосування фінансових заходів для нівелювання негативного впливу фінансових ризиків) [143]. Ми погоджуємось, що фінансову безпеку слід сприймати та досліджувати як багатоаспектне явище, що актуалізує можливість її дослідження на основі системних позицій. Інші автори – Гаряга Л. О. та Куліш Р. Р. акцентують власну увагу на фінансовій безпеці держави і визначають важливе місце у ній банківської

безпеки [35]. Вчені визначають банківську безпеку як один з факторів забезпечення фінансової безпеки.

Фінансова безпека комерційних банків в контексті суб'єктного підходу розкривається у дослідженнях О. Барановського [10], згідно з яким визначається її вплив на багатьох учасників ринкових відносин. Однак найбільше втрат від виникнення ризикованої ситуації, пов'язаною із загрозами банківській безпеці, несуть власники (зокрема, акціонери банків). У такому трактуванні є необхідність уточнення переліку суб'єктів ринкових відносин та характеру впливу означених загроз на їх діяльність. До їх числа доцільно віднести: 1) клієнтів банку (фізичних та юридичних осіб), які розміщують кошти на депозитних рахунках, виступають як позичальники та користувачі інших банківських послуг; 2) власників (акціонерів); 3) персонал банку, включаючи вищий менеджмент. Прихильником суб'єктного підходу виступає і А.О. Петрук, яка визначає суб'єкт центральним елементом системи та в залежності від ідентифікації останнього формулює поняття безпеки та її видів [103]. В якості суб'єктів на макрорівні авторка виділяє Національний банк України (регулятор), на мікрорівні – власників, кредиторів, інвесторів.

Автори [172] використовують термін «фінансово-економічна безпека банків» і визначають її як здатність банку визначати та протистояти загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру за допомогою формування системи управління означеною безпекою. Особливістю такого підходу є не лише визначення її поняття, але і зазначення шляхів запобігання її порушенням, що можна реалізувати за допомогою створення системи управління нею.

З різних позицій досліджує фінансову безпеку науковець В. Койло:

- як захист фінансових інтересів на будь-яких рівнях фінансових відносин;
- як стан стабільності фінансової системи держави під впливом зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів;
- як спроможність фінансової системи забезпечувати стійке зростання економіки [74].

Оцінка наведених визначень свідчить про багаторівневе дослідження фінансової безпеки, що охоплює всі рівні функціонування фінансової системи, однак чітке її трактування автором не наводиться.

Зачосова Н.В. досліджує фінансову безпеку фінансових установ (в тому числі, банківських) з позиції впливу безпеки держави на їх діяльність, аргументуючи це тим, що забезпечення на належному рівні державної фінансової безпеки є фундаментом стабільного фінансового ринку, який формують різноманітні фінансові установи. В такому трактуванні фінансова безпека держави є обов'язковою умовою для досягнення безпеки фінансових установ, які призначені для циркуляції грошових потоків між різними елементами фінансової системи країни [63, с. 12]. Авторка досліджує фінансову безпеку фінансових інститутів в цілому, використовуючи ресурсний підхід (визначає безпеку як стан корпоративних ресурсів, власних та залучених, що забезпечує, за умови ефективного управління ними, високий рівень захисту інтересів установи від негативного впливу наявних і потенційних небезпек на результати процесів їх реалізації та досягнення фінансовими установами мети їх створення) [там же]. Для фінансових інститутів в якості корпоративних ресурсів авторка виділяє: 1) матеріальні ресурси; 2) кадрові ресурси; 3) інформаційні ресурси; 4) технологічні та технічні ресурси; 5) фінансові ресурси тощо.

Горалько О.В. використовує у своїх дослідженнях два терміни: «безпека банку» та «фінансова безпека комерційного банку» [41]. Безпека банку автором розглядається як: захист інтересів учасників банківських відносин від загроз середовища (суб'єктний підхід); як стан внутрішнього та зовнішнього середовища (адаптивний підхід); як важливий елемент банківського менеджменту (управлінський підхід); як організаційні заходи, спрямовані на попередження негативному впливу загроз середовища на діяльність банку (процесний підхід). Позиція автора є обґрунтованою та надає можливість досліджувати безпеку комерційного банку з різних аспектів. Водночас фінансову безпеку авторка визначає як «...сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії та обставини, попереджені чи зведені до такого рівня,

за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна, інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує» [там же]. Аналіз наведеного трактування надає можливість розглядати безпеку з позиції внутрішнього та зовнішнього середовища та його впливу на фінансовий стан комерційного банку і також заслуговує на увагу.

Термінологічний аналіз безпекових питань О.В. Горалько доповнює розглядом фінансової безпеки банківської системи в цілому, визначаючи її на двох рівнях. Перший рівень – вплив фінансових наслідків діяльності системи для країни в цілому та її окремих клієнтів, другий рівень – превентивні заходи, спрямовані на недопущення реалізації наявних внутрішніх та зовнішніх загроз, що негативно відображаються на фінансовому стані банківської системи та її елементів [41].

Із фінансовою безпекою банківської системи тісно пов'язана фінансова безпека окремого банку, що зумовлюється різноманітністю інтересів суб'єктів ринку банківських послуг, їх прагненням до зростання прибутку, конкурентною боротьбою, обмеженістю фінансових резервів банку і джерел їх формування, зростанням злочинності у кредитно-фінансовій сфері, підвищеним ризиком проведення банківських операцій в умовах фінансово-економічної нестабільності [79].

Дискусійність трактувань фінансової безпеки банків слід пов'язати з рівнем економічної системи, на яких це поняття досліджується. Як зазначив О. Гаряга, фінансову безпеку банківської діяльності можна досліджувати на макро- та мікрорівнях [35]: на мікрорівні здебільшого використовується словосполучення «фінансова безпека комерційних банків (банків, фінансових установ, фінансово-кредитних установ тощо), на макрорівні – фінансова безпека банківської системи. Продовжуючи дослідження в цьому напрямку, інший вчений – проф. О.І. Барановський досліджує фінансову безпеку банківської системи в трьох аспектах [10]:

- з позицій фінансових наслідків діяльності банківської системи (для країни й окремих суб'єктів (наприклад, клієнтів та контрагентів);
- з позиції превентивності (тобто, недопущення й усунення наявних і потенційних загроз банківській системі країни, включаючи загрози Національному банку України та комерційним банкам);
- з позиції створення безпекового середовища (тобто, забезпечення умов забезпечення стійкого розвитку банківської системи та окремих банків).

Використання виділених О.І. Барановським наукових підходів покладено в основу визначення фінансової безпеки банківської системи, запропонованого науковцями - Гарягою Л. О. та Кулішом Р. Р.: стан банківської системи, за якого забезпечується здатність складових системи до забезпечення стабільного фінансового середовища та функціонування під впливом негативних факторів і формування ресурсів, а також можливість до передбачення та завчасного виявлення потенційних загроз, здатних дестабілізувати функціонування системи [35]. В такому трактуванні вчених зроблено спробу показати фінансову безпеку банків як її заздалегідь сформовані складові, що дозволяють протистояти загрозам, та як систему попередження таких загроз. Відзначаючи обґрунтованість виділеного авторами трактування фінансової безпеки банків, водночас потребують уточнення складові системи безпеки (що є доцільним зробити на основі застосування системного підходу), ідентифікація дестабілізуючих факторів та загроз нормальному функціонуванню банківської системи, а також напрями створення механізму протидії таким загрозам.

В подальшому автори уточнили власне трактування фінансової безпеки банківської системи, дослідивши її в умовах впливу цифрової економіки на діяльність банків, що дозволило їм у попередньому класичному визначенні уточнити зміст банківських операцій із застосуванням цифрових технологій, що потребує посилення заходів безпеки.

Широке трактування фінансової безпеки комерційних банків з позиції її складових представлено у праці [11]. Наприклад, автор у складі банківської безпеки виокремлює безпеку банку як організації; безпеку банківського персоналу; безпеку

банківських операцій. Безпека персоналу банківської установи відображає стан його внутрішнього середовища. Барановський О. розглядає її як відмову працівників банку здійснювати тіньові та кримінальні операції. Відповідно безпека банківських операцій пов'язана з технологією професійних порушень, викривленням та фальсифікацією інформації, що має за мету задоволення особистих інтересів працівників або інших суб'єктів. Такий теоретичний підхід до банківської безпеки виділено за критеріями інтересів учасників ринкових відносин.

В окремих дослідженнях фінансову безпеку комерційних банків визначають як організацію заходів із запобігання можливим загрозам діяльності банківській установі [11], однак такий підхід є звуженим і потребує додаткового обґрунтування щодо конкретизації та характеру таких заходів.

Проаналізувавши існуючі визначення, можна виділити такі найбільш поширені наукові підходи до трактування банківської безпеки (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Узагальнення наукових підходів до трактування фінансової безпеки
комерційних банків*

<i>№ з/п</i>	<i>Трактування банківської безпеки</i>	<i>Автори</i>	<i>Ідентифікація наукового підходу</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1	Система заходів, процедур, етапів	Ілляш М. [68]	Процесний підхід
2	Стан стійкої життєдіяльності; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; сукупність умов; рівень фінансової стійкості	Зубок М. [66], Горалько О. [41], Ладюк О. [79]	Адаптивний підхід (при ситуаціях реагування на прояви середовища) або статичний підхід (при констатації наявного стану системи)
3	Вплив на учасників ринкових відносин	Петрук А.О. [103]	Суб'єктний підхід
4	Трактування з позиції складових банківської безпеки: безпека банку як організації; безпека банківського персоналу; безпека банківських операцій	Барановський О. [10; 11]	Об'єктний підхід

Продовження табл. 1.1

1	2	3	4
5	Здатність банку визначати та протистояти загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру за допомогою формування системи управління фінансово-економічною безпекою	Тарасенко І., Москаленко А. [172]	Системний підхід
6	Стан ресурсів, власних та залучених, що забезпечує, за умови ефективного управління ними, високий рівень захисту інтересів установи від негативного впливу зовнішніх загроз; рівень захищеності фінансових інтересів банку	Зачосова Н. [63]	Ресурсний підхід (ресурсно-функціональний)

*узагальнено автором на підставі [10; 11; 41; 63; 66; 68; 79; 103; 172]

Також в науковій літературі зустрічається правовий підхід до фінансової безпеки, що передбачає створення таких нормативно-правових умов функціонування фінансової системи, при яких нівельовано можливість незаконного використання грошових коштів або інших ресурсів. На практиці повноцінна реалізація правового підходу часто ускладнена недосконалістю сформованого нормативно-правового забезпечення функціонуванням суб'єктів, фінансова безпека яких досліджується, тому він вважається теоретичним. Для уточнення категорії «фінансової безпеки комерційних банків» є доцільним застосувати декомпозиційний аналіз та контент-аналіз (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Результати декомпозиційного аналізу поняття «фінансова безпека банківських установ» на складові елементи*

№ з/п	Визначальна ознака	Складові елементи поняття «фінансова безпека комерційних банків»
1	2	3
Фінансова безпека банківських установ - це		
1	Ідентифікація в системі економічної або фінансової безпеки (використання системного підходу)	Вид (складовий елемент) фінансової безпеки в цілому
2	Визначення безпеки як заходів (процесний підхід)	Сукупність превентивних заходів
3	Спрямованість превентивних заходів	Недопущення реалізації (нівелювання) внутрішніх та зовнішніх загроз
4	Суб'єкти впливу наявних загроз (використання суб'єктного підходу)	Банківська система в цілому (макрорівень) та окремі банківські установи (мікрорівень)
Фінансова безпека банківських установ – це вид фінансової безпеки, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на захист інтересів всіх учасників банківських відносин від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, наслідки яких відображаються на фінансовому стані банківської системи в цілому (макрорівень) та банківських установ, зокрема (мікрорівень).		

*складено автором

Від вже існуючих обґрунтувань сутності поняття «фінансова безпека комерційних банків» наведене визначення відрізняється охопленням не лише інтересів внутрішніх учасників банківських відносин (персоналу, менеджерів, керівників банку), але й інтересів зовнішніх суб'єктів - клієнтів, за рахунок залучення яких генеруються грошові потоки банку.

Запропоноване трактування банківської безпеки надано з позиції системного, суб'єктного та процесного підходів. Системний підхід дозволяє визначити місце фінансової безпеки комерційних банків у системі фінансової безпеки країни, визначаючи її як окремий вид. Суб'єктний підхід дозволяє ідентифікувати суб'єкти впливу загроз зовнішнього та внутрішнього середовища. Процесний підхід орієнтує на ідентифікацію заходів, які сприяють попередженню означених загроз на діяльність суб'єктів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Обґрунтування застосування системного, процесного та суб'єктного підходів до дослідження фінансової безпеки комерційних банків*

№ з/п	Найменування методологічного підходу	Переваги застосування методологічного підходу
1	2	3
1	Системний підхід	Використання системного підходу до банківської безпеки має такі переваги: дозволяє спрямувати наукове дослідження на ідентифікацію місця фінансової безпеки банків як окремого виду у системі фінансової безпеки держави; представити фінансову безпеку банківських установ як окрему систему на підставі формалізації її елементів та визначення взаємозв'язку між ними; визначити системний ефект від функціонування системи банківської безпеки, який можна одержати в результаті взаємодії її окремих елементів.
2	Процесний підхід	Використання процесного підходу до вивчення фінансової безпеки має низку таких переваг: можливість сформулювати регулятивні заходи держави щодо попередження або зменшення впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на функціонування банківської системи; можливість розвитку інструментарію макропруденційного регулювання банківської сфери; можливість удосконалити системи фінансового менеджменту окремих банківських установ.

Продовження табл. 1.3

1	2	3
3	Суб'єктний підхід	Перевагами застосування суб'єктного підходу до дослідження питань фінансової безпеки комерційних банків є можливість детального вивчення впливу окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, партнери, банківська система в цілому). Метою забезпечення фінансової безпеки банків при застосуванні суб'єктного підходу виступає захист інтересів учасників банківських відносин від загроз середовища

*складено автором

Актуальним питанням дослідження безпекових питань є визначення відповідності між собою рівнів економічної, банківської та фінансової безпеки у теоретичній площині. Наприклад, А.О. Петрук робить акцент на тому, що призначення економічної безпеки – збереження матеріальних й інших ресурсів та зміцнення позицій на ринку, що є наслідком ефективної організації банківських операцій, а фінансової – попередження та уникнення загроз для приросту банківських ресурсів [103]. Фінансова безпека комерційних банків є складовою частиною економічної безпеки. Згідно з Концепцією економічної безпеки України вона визначається як «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та її здатність до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [57, с. 34]. Ідентифікуючи фінансову безпеку комерційних банків як частину економічної, ми погоджуємось з доцільністю дослідження її з позиції суб'єктного складу, що є специфічним для різних видів економічної безпеки. Петрук А.О. у дисертаційній роботі стверджує, що поняття «безпека банку», «економічна безпека банку», «фінансова безпека банку» є супідрядними: перше поняття є загальним, друге – проміжне, останнє – конкретне [103, с. 37].

В окремих наукових джерелах фінансову безпеку банківських установ трактують як «...рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що надає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та

захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників і наявних чи потенційних загроз» [79]. Тобто, є ототожнення понять «фінансова безпека банків» та «фінансова стійкість». Однак логічним є те, що відповідний досягнутий рівень банківської безпеки дозволяє забезпечити належний рівень фінансової стійкості (фінансової стабільності). Ця теза підтверджена в дисертаційній роботі А.О. Петрук [103, с. 39]. Авторка, описуючи основні складові забезпечення фінансової безпеки банківських установ, фінансову стійкість розглядає як окремий об'єкт безпеки банку, що не дозволяє ототожнювати визначені поняття.

Рівень фінансової безпеки банківської системи зростатиме за умови стабільності банківської системи, збільшення прибутку та оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни. Її забезпеченню та дотриманню сприятиме досягнення: стабільності кредитування реального сектору економіки, доступності й ефективності використання кредитних ресурсів банківських установ, низької залежності капіталу національних банків від учасників-нерезидентів [79].

Із фінансовою безпекою банківської системи тісно пов'язана фінансова безпека окремого банку, що зумовлюється різноманітністю інтересів суб'єктів ринку банківських послуг, їх прагненням до зростання прибутку, конкурентною боротьбою, обмеженістю фінансових резервів банку і джерел їх формування, зростанням злочинності у кредитно-фінансовій сфері, підвищеним ризиком проведення банківських операцій в умовах фінансово-економічної нестабільності. Безпека комерційного банку характеризується станом захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз фінансово-економічних інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів [там же].

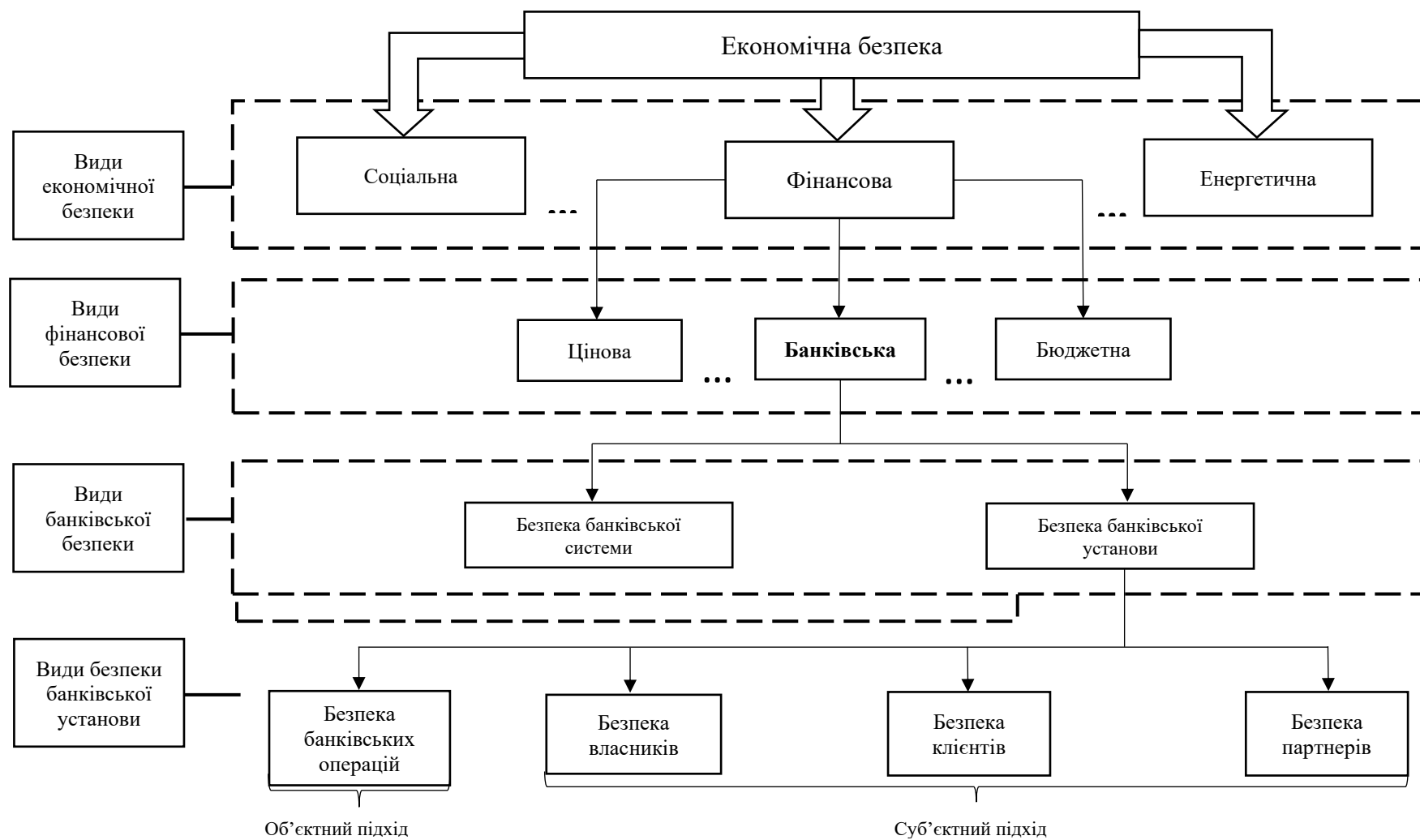

Рис. 1.1. Місце фінансової безпеки банківської установи у системі економічної безпеки держави*

*складено автором

Використавши системний підхід та ієрархічну модель економічної фінансової безпеки, виокремимо її види на основі структуризації рівнів економічних систем (табл. 1.4)

Таблиця 1.4

Види економічної безпеки, структуровані за рівнями економіки*

№ з/п	Вид економічної безпеки	Характеристика виду безпеки
1	2	3
1	Економічна безпека	Спроможність економіки забезпечити незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та її здатність до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз
2	Фінансова безпека держави	Стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансу, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.
3	Фінансова безпека: банківської системи	Банківська безпека - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.
3.1.	банківської системи	Уточнене трактування: фінансова безпека комерційних банків – це вид фінансової безпеки банківської системи, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на захист інтересів учасників банківських відносин від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, наслідки яких відображаються на фінансовому стані банківської системи в цілому (макрорівень) та банківських установ, зокрема (мікрорівень).
3.2.	банківської установи	
3.2.1.	безпека клієнтів банку	Фінансова безпека клієнтів банків – це вид фінансової безпеки банківської системи, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на захист інтересів клієнтів банку від невиконання банківською установою своїх платіжних зобов'язань, обумовлених суб'єктивними та об'єктивними причинами.
3.2.2.	безпека власників банку	Фінансова безпека власників банків – вид фінансової безпеки банківської системи, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на захист інтересів власників банку від відпливу залучених коштів, у першу чергу, вкладів населення, погіршення якості кредитного портфеля банків внаслідок падіння ділової активності та платіжної дисципліни суб'єктів господарювання.
3.2.3.	безпека контрагентів банку	Фінансова безпека контрагентів банків – вид фінансової безпеки банківської системи, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на захист інтересів контрагентів банку від виникнення збитків, додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання банківською установою своїх зобов'язань після того, як інша сторона (контрагент) виконала свою частину зобов'язань.

*складено автором на підставі [86]

Таким чином, в результаті проведеного декомпозиційного аналізу уточнено поняття «фінансова безпека банку» (вид фінансової безпеки, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на недопущення реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз, які негативно відображаються на фінансовому стані банківської системи (макрорівень) та банківських установ (мікрорівень) на підставі поєднання системного, суб'єктного та процесного підходів. Використання системного підходу до банківської безпеки має такі переваги: дозволяє спрямувати наукове дослідження на ідентифікацію місця фінансової безпеки банківської установи як окремого виду у системі фінансової безпеки; представити банківську безпеку як окрему систему на підставі формалізації її елементів та визначення взаємозв'язку між ними; визначити системний ефект від функціонування системи банківської безпеки, який можна одержати в результаті взаємодії її окремих елементів.

Використання процесного підходу до вивчення банківської безпеки має низку таких переваг: можливість сформулювати регулятивні заходи держави щодо попередження або зменшення впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на функціонування банківської системи; можливість розвитку інструментарію макропруденційного регулювання банківської сфери; можливість удосконалити системи фінансового менеджменту окремих банківських установ. Перевагами застосування суб'єктного підходу до дослідження питань банківської безпеки є можливість детального вивчення впливу окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, клієнти, банківська система в цілому).

Перспективи подальших наукових розвідок слід пов'язати з побудовою механізму забезпечення банківської безпеки з використанням запропонованої методології.

1.2. Безготівкові розрахунки як об'єкт фінансової безпеки комерційного банку

При дослідженні теоретичних та методичних питань забезпечення фінансової безпеки авторами майже не розглядається зв'язок її з функціями, що виконуються

банками. Однією з важливих функцій банківських установ є розрахунково-платіжна, сутність якої полягає у посередництві в безготівкових операціях, забезпеченні розрахунково-касового обслуговування клієнтів, здійсненні платежів. Ефективне виконання банками розрахунково-платіжної функції сприятиме безперервності та прискоренню грошового обороту суб'єктів господарювання за допомогою розвитку інструментарію та форм платежів й технологій розрахунково-платіжних операцій, наприклад, широким впровадженням електронних розрахунків. Все це дозволяє забезпечити фінансову стійкість як окремих банків, так і банківської системи в цілому, що є передумовою забезпечення достатнього рівня їх фінансової безпеки. Вищенаведене підтверджується тим, що основною функцією Національного банку України є забезпечення фінансової стабільності в умовах невизначеності й волатильності зовнішнього середовища, в тому числі здійсненням нагляду (оверсайту) за платіжно-розрахунковими системами [5]. В сучасних умовах удосконалюються існуючі механізми реалізації розрахункових відносин під впливом інноваційних фінансових технологій, що призводить до підвищення ефективності банківської діяльності [81]. Як пишуть науковці, розвиток банківської системи здійснюється під впливом нових «цифрових» бізнес-моделей, які, з одного боку, визначають нові умови її функціонування, а, з іншого боку – сприяють виникненню нових загроз [35].

Теоретичним та методичним питанням забезпечення фінансової безпеки комерційних банків присвячено праці значної кількості науковців, зокрема [10; 11; 23; 32; 103; 104; 129; 130]. Однак залишається низка невирішених питань щодо забезпечення фінансової безпеки безготівкових розрахункових операцій, які постійно трансформуються під впливом зовнішнього середовища.

Метою цього пункту дослідження є ідентифікація, характеристика й класифікація безготівкових розрахунків як об'єкту фінансової безпеки банківської установи в умовах модернізації платіжних інструментів та розвитку платіжної інфраструктури.

Підходи до визначення сутності безготівкових розрахунків відрізняються. Зокрема, А.Г. Загородній зосереджує увагу на процесах списання грошових коштів

з рахунку платника та їх перерахування на рахунок одержувача, що відображає внутрішній зміст безготівкових операцій. Як складову грошової системи та форму організації безготівкового обігу безготівкові розрахунки розглядає Л.А. Бехтер [17]. Автори підручника [43], досліджуючи питання безготівкових розрахунків, розглядають їх виключно в межах банківської системи, що надає можливість ефективного здійснення їхнього фінансового контролю. Сьогодні є потреба у вивченні безготівкових розрахункових операцій в умовах модернізації платіжних систем, впровадженні інноваційних банківських технологій та розвитку законодавчої бази, яка враховує сучасні тенденції.

Нормативно-правове забезпечення розрахункових операцій банків регламентується такими документами: ЗУ «Про національний банк України» [136], ЗУ «Про банки та банківську діяльність» [131], ЗУ «Про платіжні послуги» [137], Постанова НБУ «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг від 29 липня 2022 року» [69] та багатьма іншими.

Зміни в законодавчому забезпеченні розрахунково-платіжних операцій, що відбулись останнім часом, ілюструють осучаснення та розвиток платіжних інструментів, що дозволяє виділити такі передумови їх впровадження:

- 1) необхідність адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства (наприклад, адаптації до Другої платіжної директиви (PSD2) та Директиви з електронних грошей (EMD);
- 2) подальша орієнтація при наданні банком платіжних послуг на клієнтів;
- 3) розвиток фінансових технологій та інновацій у фінансовому секторі;
- 4) необхідність у забезпеченні належного рівня фінансової безпеки як клієнта, так і банку, особливо в умовах воєнного часу;
- 5) потреба у реалізації концепції відкритого банкінгу та потреба у формуванні єдиної платіжної еко-системи (що представляє собою об'єднання надавачів платіжних послуг і створення єдиної технологічної платформи).

Автори [161] з цього приводу зазначають, що «...сьогодні інтерес до проблематики розвитку платіжних систем будь-якого рівня постійно зростає.

Процеси трансформації, технологічні інновації поступово змінюють і платіжні системи, при цьому втілюючи в життя та вирішуючи сучасні потреби їхніх користувачів». Взаємодія різноманітних суб'єктів розрахунково-платіжних послуг формує принципово нові форми співпраці (від виключно технічної співпраці з організації переказу коштів до удосконалення законодавства у сфері переказів), що сприяє забезпеченню безперервності платежів і розрахунків через ефективне функціонування платіжних систем [там же].

В таких умовах є важливими питання забезпечення фінансової безпеки банківських установ та захист всіх учасників платіжних операцій від зовнішніх та внутрішніх загроз. Основні тенденції, відображені в останніх законодавчих та нормативних актах з регулювання та організації розрахункових операцій, є такими:

- 1) розширення суб'єктів надання платіжних послуг (надавачів), до переліку яких додатково включено установи електронних грошей, філії іноземних платіжних установ, надавачі послуги з надання відомостей з рахунків, платіжні установи (небанківські фінансові установи);
- 2) розширення безпосередньо платіжних послуг, включаючи 7 – фінансового характеру та 2 – нефінансового. При цьому можливий вибір однієї послуги та розвиток сервісів, придатних для неї;
- 3) формування передумов для запровадження відкритого банкінгу. Це передбачає можливість підключення існуючих надавачів платіжних послуг до інтерфейсів банківських сервісів, що сприятиме обміну даними між учасниками ринку, що функціонують з дозволу регулятора;
- 4) можливість випуску електронних грошей й платіжних карт, відкриття платіжних рахунків небанківськими надавачами платіжних послуг
- 5) посилений контроль захисту від кіберзлочинності суб'єктів отримання платіжних послуг на законодавчому рівні (посилення відповідальності за вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів; підвищення прозорості умов надання послуг, пов'язаних з платіжними інструментами; посилення вимог до безпеки банківських операцій, включаючи аутентифікацію клієнтів тощо);

- 6) розширення платіжної інфраструктури (активних pos-терміналів у торговельній та сервісній мережах, кількість активних платіжних карток).

Крім того, у листопаді 2025 року відбулось обговорення змін відповідно до Проєкту «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань здійснення оверсайта платіжної інфраструктури» [101], дія яких спрямована на модернізацію платіжних систем та забезпечення їх безперервної діяльності. Зокрема, найближчі зміни будуть стосуватись:

- 1) розширення заходів організаційного й технічного характеру для всіх об'єктів оверсайту, метою яких є безперервність їхньої діяльності;
- 2) посилення вимог до третіх сторін щодо управління рівнем їх ризиків (наприклад, неможливість технологічного оператора платіжних послуг передавати право реалізації окремих функцій іншому оператору);
- 3) перегляд критеріїв порядку важливості платіжних систем і технологічних операторів послуг;
- 4) модернізація підходів до оцінки платіжної інфраструктури;
- 5) узгодження термінології щодо платіжних систем з термінологією законів, що регламентують порядок захисту інформації.

Все це вказує на важливість дослідження питань регулювання й організації безготівкових розрахунків в умовах динамічного оновлення та модернізації платіжних систем.

При вивченні питань організації безготівкових розрахунків є важливим розрізняти поняття «розрахунки» та «платежі», що різняться за змістовним наповненням. Наприклад, окремі автори під розрахунками розуміють систему відносин, використовуючи системний підхід; окремі науковці, навпаки, виключають використання терміну «система» щодо сфери розрахункових відносин [39]. Уточнене трактування розрахункових операцій з позиції бухгалтерського обліку (розрахунки як об'єкт обліку) наводить А. Гевчук: операція між суб'єктами господарювання, яка при виконанні зобов'язань призводить до зміни у складі та структурі економічних ресурсів [36]. Але в подальшому авторка більше вбачає необхідність дослідження готівкових, а не безготівкових розрахунків.

Є поширеною позиція щодо дослідження сутності розрахунків у широкому (будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язань у натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог) та вузькому розумінні (грошові зобов'язання сторін, платежі). В такому аспекті є зрозумілою відмінність між розрахунковими відносинами та розрахунками, оскільки розрахунки – це конкретні дії, а розрахункові правовідносини – це врегульовані правовими нормами відносини, які виникають у процесі здійснення розрахунків через установи банків, небанківські фінансові установи, надавачів фінансових платіжних послуг [96, с. 141].

Щодо дискусійності питання про взаємозв'язок термінів «розрахунки» та «платіж» зауважимо наступне: на наш погляд, є логічним підтримати позицію О. Гнатіва та виділити платежі як складову частину розрахунків. Водночас розрахунки є більш широким поняттям, яке, крім безпосередньо здійснення платежів, включає їх організацію та регулювання. Також для нашого дослідження є важливим визначити поняття платіжної операції, визначення якої наведено в Постанові Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів» від 29.07.2022 р. № 164: «дія, ініційована користувачем, із внесення, переказу або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього» [135].

Співвідношення між термінами «розрахунки» та «платежі» представлено на рис. 1.2.

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ		
ОРГАНІЗАЦІЯ ПЛАТЕЖІВ	ПЛАТЕЖІ (результат здійснення платіжної операції як дії, ініційованої користувачем з внесення, переказу, зняття коштів)	РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТЕЖІВ

Рис.1.2. Співвідношення між термінами «розрахунки» та «платежі»*

*складено автором

Зважаючи на предметну область дослідження, зауважимо, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» використовується поняття «розрахункові банківські операції», під яким розуміють «рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженням клієнтів або в результаті дій, які в рамках чинності закону призвели до зміни права власності на активи» [131].

Визначення безготівкових розрахунків було в Інструкції з безготівкових розрахунків, яка втратила чинність 01.08.2022 р. [133]: безготівкові розрахунки - перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді. Нова Інструкція про безготівкові розрахунки №163 [69] надає таке трактування цього поняття: «Безготівкові розрахунки - перерахування коштів із рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, унесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів».

Оцінка визначення безготівкових розрахунків, наведена в старій та чинній Інструкціях й в ЗУ «Про банки та банківську діяльність», надає підстави зробити висновок про їх подібність за економічним змістом, оскільки і в першому, і в

другому трактуванні йдеться про рух грошових коштів, який здійснюється за розпорядженням клієнтів (або правомочних на це осіб). В чинній Інструкції однак було розширено коло суб'єктів надання платіжних послуг, що надає можливість стверджувати не лише про банківські платіжні послуги.

До надання чинності Інструкції №163 в Україні було регламентовано використання таких платіжних інструментів, як: платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, векселі, платіжні картки, акредитивна форма, розрахункові чеки, меморіальні ордери [133]. Найбільшого поширення серед перерахованих форм набуло платіжне доручення. Інструкція №163 дозволила уніфікувати документообіг, в результаті чого було введено нове поняття «платіжна інструкція», яка за змістом замінила платіжне доручення та визначила взаємодію двох суб'єктів (надавача платіжних послуг, розширивши їх перелік) та ініціатора платіжної операції (платника, стягувача, отримувача коштів та обтяжувача). Її впровадження регламентовано Постановою НБУ «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг» [69].

Громадяни та організації можуть здійснювати безготівкові розрахунки в Україні, використовуючи: 1) платіжні інструкції; 2) електронні гроші; 3) платіжні (емісійні) інструменти; 4) документарні операції та інструменти.

Ми погоджуємось з І. Ситник, яка стверджує, що оскільки сучасні паперові гроші не можуть задовольнити всіх запитів суб'єктів економіки, які виникають під час їх взаємодії, нагальними стають альтернативні засоби платежів, тобто йдеться про застосування електронних грошей [162]. Визначення електронних грошей міститься у п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону про платіжні послуги: як одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей [137]. Виходячи з цього, ознаками електронних грошей є такі:

- 1) вираження грошового зобов'язання у віртуальній формі, оскільки їх призначення – лише розрахунки в інтернеті;
- 2) значна кількість емітентів електронних грошей, на відміну від паперових, які може емітувати виключно НБУ;
- 3) використання електронних грошей здійснюється поза банківською системою.

Починаючи з 2016 року, триває процес розвитку існуючої платіжної інфраструктури, що передбачає її узгодження з міжнародними стандартами (наприклад, із стандартом ISO 20022, який представляє собою спосіб взаємодії різноманітних автоматизованих систем суб'єктів платежів та розрахунків на глобальному рівні). Міжнародний стандарт ISO 20022 виступає основою для роботи платіжних систем Європи та уособлює перехід системи електронних платежів на нову основу (у цілодобовому режимі (24/7)). Сьогодні, з одного боку, платіжні послуги виражають відносини між різними надавачами платіжних послуг і Національним банком з приводу реєстрації, оверсайту, ліцензування, з іншого — договірні відносини між надавачами таких послуг та їхніми клієнтами.

Відповідно до чинного законодавства безготівкові розрахунки можуть також здійснюватись за допомогою використання платіжних інструментів, які ідентифікуються як персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції [137]. До емісійних платіжних інструментів належать: а) електронні платіжні засоби; б) платіжні картки; 3) передплачені платіжні інструменти.

Документарні операції виступають важливим сегментом комерційного банкінгу. Їх виокремлення обумовлено наявністю класифікації розрахункових відносин за формами розрахунків, що надало можливість визначити документарні і недокументарні форми. До таких видів операцій можна віднести операції з акредитивами, інкасо. Від документарних форм розрахунків вони відрізняються тим, що безпосередньо платежі відбуваються після надання до банківської

установи документів на переказ і в різному ступені гарантію виконання зобов'язань контрагентів у платіжних операціях.

Ми погоджуємось з позицією авторів, які зазначають, що, в основному, суб'єктами здійснення документарних операцій наряду з банками виступають великі корпорації й в меншому ступені – суб'єкти малого та середнього бізнесу [95]. Причиною цього є менші обсяги розрахунків таких підприємств, необізнаність про переваги документарних операцій, часто – непрозорість фінансової звітності. Водночас документарні операції достатньо поширені у розвинутих країнах. Безумовними перевагами документарних розрахунків є зменшення ризику неплатежів та непоставок товарів; спрощення здійснення міжнародних торгових операцій, гарантія платежу постачальнику. Найбільш поширеним інструментом здійснення документарних операцій є документарний акредитив, що є грошовим зобов'язанням банку-емітента виконати зобов'язання за дорученням клієнта, який відкриває акредитив, проти належного представлення документів. Загальні правила здійснення операцій за акредитивами встановлюються Положенням про порядок здійснення банками операцій за акредитивами [115].

Для уточнення об'єкта нашого дослідження необхідно уточнити класифікацію безготівкових операцій за різними класифікаційними ознаками.

Найбільш поширеними ознаками безготівкових розрахунків, яку виділяє переважна більшість науковців, наприклад [53; 178], є такі:

- 1) за місцем здійснення платежу (міські, міжміські та міжнародні);
- 2) за сферою (міжгосподарські, міжбанківські та міжнародні);
- 3) за забезпеченням (забезпечені і незабезпечені). Додатково І. Демчук та О. Довгань до цієї класифікаційної групи відносять депоновані безготівкові розрахунки;
- 4) за операціями, що обслуговуються (товарні і нетоварні). Товарні операції представляють собою розрахунки за конкретний товар (або роботу, послугу, продукцію), а нетоварні – це розрахунки за різними фінансовими зобов'язаннями. Деякі вчені до цієї групи додатково включають

розрахунки за послуги, хоча вважаємо за доцільне їх включити до товарних операцій;

- 5) за способом реалізації угод: прямі розрахунки (здійснюються без залучення посередників) та непрямі розрахунки (або транзитні, що передбачають участь посередників);
- 6) за формами (документарні та недокументарні операції);
- 7) за платіжними інструментами (платіжні інструкції; електронні гроші; платіжні (емісійні) інструменти; документарні інструменти).

Зважаючи на назву пункту (визначення безготівкових розрахунків як об'єкту банківської безпеки), процитуємо Шпильового Б., який стверджує, що система фінансово-економічної безпеки банку повинна бути представлена низкою підсистем, а саме: розрахунковими, валютними, кредитними, інвестиційними операціями; операціями зі здійснення збору, обробки, використання, попередження підробки та викрадення інформації [187]. Штучно звужуючи поле наших наукових досліджень до підсистеми розрахункових операцій, визначимо предмет нашого вивчення як теоретичні, методичні та організаційні питання, пов'язані з банківською безпекою розрахункових операцій (не включаючи кредитні, депозитні). Це не зменшує важливості дослідження іншим підсистем банківської безпеки, тісно пов'язаними з підсистемою розрахункових операцій. Автор зауважує, що у фінансовій літературі відсутні чіткі визначення понять «безпека валютних операцій», «безпека касових операцій», «безпека інвестиційних операцій», «підсистема кредитних операцій», однак це є перспективними напрямками подальших наукових розвідок вчених з метою формування цілісної системи банківської безпеки (або безпеки банківських операцій). Цей висновок підтверджує і Д. Сидоренко-Стеценко, стверджуючи, що банківська безпека повинна бути динамічною характеристикою цілісної системи [156].

Пріоритетність використання безготівкової форми платіжних послуг над готівковою обумовлена низкою їх переваг, зокрема:

- 1) посилення прозорості фінансово-господарської діяльності підприємства та легкість державного фінансового контролю;

- 2) економія на емісії готівки, що зменшує витрати на обслуговування грошового обігу;
- 3) безпека бізнесу та захист від підробки грошових знаків;
- 4) висока оперативність проведення платіжних операцій;
- 5) можливість збільшення доходів банківської установи за рахунок комісійних;
- 6) незалежність здійснення безготівкових операцій від країни;
- 7) скорочення тіньових операцій, що в цілому позитивно впливатиме на доходи державного бюджету.

Переваги використання безготівкових розрахунків в розрізі окремих груп суб'єктів досліджує Д. Гладких [38]. Зокрема, безготівкові розрахунки для фізичних осіб є зручними, надають доступ до додаткових сервісів, сприяють легалізації доходів, зменшують ризик шахрайства порівняно з використанням готівкових коштів. Для банківських установ використання безготівкових розрахунків сприятиме збільшенню доходів від розрахунково-касового обслуговування клієнтів, розширенню клієнтської бази, зменшення ризиків зі зберігання, транспортування готівкових коштів тощо. Для юридичних осіб безготівкові розрахунки мають переваги, як і для фізичних осіб, зокрема, зменшення ризику шахрайства. Для держави використання безготівкових розрахунків дозволяє спростити організацію державного фінансового контролю та сприяти детінізації економіки та зростанню державних доходів за рахунок зростання бази оподаткування. Група авторів [81] в якості переваг безготівкових розрахунків виділяє: зменшення витрат праці і відсотків, які пов'язані з карбуванням, друком, зберіганням готівки; сприяння забезпеченню безперервності грошового обігу; пришвидшення платежів, що покращує ділові відносини між усіма суб'єктами розрахункових відносин [там же].

Наведені переваги обумовлюють тенденції зростання частки безготівкових операцій в Україні, незважаючи на воєнний стан. Так, загальна частка обсягу безготівкових операцій за січень-вересень 2025 року за сумою становить 65,4% від суми операцій, здійснених з використанням платіжних карток. За кількістю ця частка становила 95,4% від загальної кількості операцій з платіжними картами. Для

порівняння: за січень-вересень 2024 року ці показники були на рівні 64,8% та 94,5% відповідно, що свідчить про їх зростання [101].

Порівняльні статистичні дані Національного банку України за I-III квартали 2024 та 2025 років засвідчили, що середня сума операції із застосуванням платіжних карток становила: 1) у торговельній й сервісній мережах – 345 грн (за січень-вересень 2024 року – відповідно 322 грн); 2) операції «переказів з картки на картку» – 1 847 грн за 9 місяців 2025 року (1 976 грн – за 9 місяців 2024 року); 3) операції з оплати товарів (послуг) в мережі Інтернету – 598 грн за 9 місяців 2025 року (553 грн - за 9 місяців 2024 року). Оцінка розподілу обсягу безготівкових операцій за окремими видами засвідчила найбільший відсоток здійснених операцій у торговельній й сервісній мережах. Також значно зростає популярність безконтактних платежів (за період січня-вересня 2025 року токенованою серед активних платіжних карток є (31,5%), тобто кожна третя операція. Розширюється платіжна інфраструктура В контексті розвитку безготівкових операцій тривають процеси розвитку платіжної інфраструктури: зокрема, збільшилась кількість активних pos-терміналів (у вересні 2025 року їх зростання сягнуло 10% порівняно з січнем 2025 року).

Незважаючи на популярність безготівкових розрахунків та їх переваги для різних суб'єктів платіжного обігу, можна виділити і низку недоліків, зокрема:

- 1) незначний рівень платоспроможності населення країни, що не надає можливості такого зростання обсягу безготівкових операцій, як в більшості зарубіжних країн;
- 2) при шахрайських діях з боку банківської установи – недовіра до використання цієї форми розрахунків;
- 3) для суб'єкта господарювання є можливим використання конфіденційної інформації (витік інформації), як і для фізичної особи – незаконне використання персональних даних.

Таким чином, більшість недоліків використання безготівкових розрахунків пов'язана з недотриманням банківською установою принципів забезпечення фінансової безпеки. Саме розрахункові операції часто виступають об'єктом

здійснення злочинів у банківській сфері. Це може бути крадіжка, підробка та фальсифікація розрахункових документів з метою одержання неправомірної вигоди; різні види комп'ютерних небезпек, що призводять до помилкових розрахункових дій, незаконне використання пластикових карт тощо. Це обумовлює необхідність додаткового вивчення питань ідентифікації місця безготівкових операцій в системі фінансової безпеки на макро- (фінансова безпека банківської системи) та макрорівнях (фінансова безпека банку як окремої установи).

В результаті проведеного дослідження виявлено схожість, але не тотожність понять «розрахунки» та «платіж», відмінність між якими полягає в тому, що розрахунковий механізм, крім платіжних операцій, включає підсистему організації та регулювання платежів та розрахунків. Обґрунтовано передумови розвитку розрахунково-платіжних операцій, пов'язані з необхідністю адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства, розвитком фінансових технологій та інновацій у фінансовому секторі, орієнтацією банківських установ на клієнтоорієнтований підхід, запровадженням концепції відкритого банкінгу, що обумовлюють модернізацію платіжних інструментів.

Для ідентифікації об'єкта та предмета дослідження уточнено класифікацію розрахункових операцій за різними класифікаційними ознаками. Визначено переваги та недоліки використання безготівкових розрахунків та виявлено, що більшість недоліків пов'язана з недотриманням банківською установою принципів забезпечення банківської безпеки. Це обумовлює необхідність додаткового вивчення питань ідентифікації місця безготівкових операцій в системі банківської безпеки на макро- (банківська безпека банківської системи) та мікрорівнях (банківська безпека банку як окремої установи).

1.3. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки банківських установ

Для забезпечення належного рівня фінансової безпеки є необхідним ефективне функціонування розрахунково-платіжного механізму, одним з головних

суб'єктів якого виступають банківські установи. Банківські установи, виступаючи у ролі посередників, виконують операції, пов'язані зі здійсненням платежів та розрахунків для своїх клієнтів. Це вимагає від них забезпечення безперебійності та швидкості проведення всіх платіжних документів та організації належного контролю за функціонуванням розрахункового механізму.

Питання дослідження економічних механізмів та їх застосування для пояснення фінансових явищ достатньо широко описано у наукових працях І. Моргачова [92], М. Бігуса [18], Б. Данилишина [46], О. Зінченко, С. Короленка, Р. Короленка [65]. Водночас потребує проведення додаткового наукового вивчення питання функціонування розрахунково-платіжного механізму в системі банківської безпеки на підставі теорії економічних механізмів.

Метою написання цього пункту дослідження є формування розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки банківських установ на підставі використання теорії економічних механізмів.

В цілому поняття «механізм» ідентифікується як визначення процесів взаємодії різноманітних елементів системи (в технічних науках механізм розуміють як внутрішній устрій приладу, машини, апарату, що призводить його в дію). Однак порівняно з механізмами технічного характеру, економічні або фінансові механізми мають низку особливостей, які пов'язані з їх функціональним призначенням та специфічними рисами, до яких можна віднести динамічність, адаптивність, неоднорідність складових елементів, неможливість повернення у вихідний стан з причини трансформації внутрішньої структури та зовнішнього середовища. Моргачов І. розглядає «механізм» у чотирьох розрізах: 1) як сукупність цілеспрямованих впливів; 2) як взаємозв'язок і взаємодію факторів; 3) як комплекс заходів; 4) як сукупність закономірних зв'язків і відносин» [92]. Бігус також визначає поняття механізму в декількох аспектах: як інструмент (сукупність інструментів); процес (регуляторного впливу); система (сукупність інструментів, що централізовано скоординовані та взаємодіють між собою) [18]. Продовжуючи дослідження в цьому напрямі, автор виділяє різні види механізмів: економічні, мотиваційні, організаційні, політичні, правові, що відрізняються в залежності від

цільового спрямування. Ознакою будь-якого виду механізму є наявність відповідного інструментарію та важелів впливу, а також можливість поєднуватись з іншими видами механізмів в залежності від пріоритетності визначених цілей [там же].

В суспільних науках достатньо поширеним є поняття господарського та економічного механізму. Зокрема, господарський механізм можна розуміти як: 1) взаємодію керуючої та керованої підсистем, сукупності форм, методів, засобів свідомого впливу на економіку; 2) сукупність процесів, організаційних структур, методів, інструментів, способів управління, правових норм, що регламентують такі процеси; 3) частину системи вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків між елементами системи з приводу досягнення нею цілей діяльності, з врахуванням обмеженості ресурсів.

Власне визначення економічного механізму представлено в наукових працях Б. Данилишина: це система прямих та (або) опосередкованих взаємних зв'язків між економічними процесами та явищами [46]. Автори О. Зінченко, С. Короленко, Р. Короленко вживають термін «економіко-фінансовий механізм» і стверджують, що це система економіко-фінансових відносин, процесів, які включають форми, способи, економічні методи, інструменти впливу на економічні відносини в частині їх фінансової складової, що безпосередньо пов'язано із економіко-фінансовим станом підприємства» [65].

Для розкриття змісту економічного механізму науковці використовують три наукові підходи. Перший підхід – орієнтує на дослідження економічного механізму як способу управління визначеними об'єктами та включає в себе цільову функцію (мету функціонування механізму), модель та блок управління; об'єкт управління та сукупність процесів управління (функціональний блок). Обов'язковим елементом такого економічного механізму є зворотній зв'язок.

Другий підхід узгоджується з дослідженнями теорії економічних механізмів Гурвіца та визначає його з позиції взаємодії суб'єктів механізму й характеризує горизонтальні взаємозв'язки між виділеними суб'єктами, на відміну від першого підходу, де превалюють вертикальні зв'язки між елементами механізму. При

використанні другого підходу під економічним механізмом розуміють «процес взаємодії, який дозволяє досягнути заданої цілі при узгодженні інтересів всіх суб'єктів. Такий підхід враховує системоутворюючу роль інформаційних потоків, які характеризують ступінь невизначеності, яка, в свою чергу, управляє раціональною поведінкою суб'єктів» [200]. Це означає, що значення керуючої підсистеми обмежено формуванням, організацією та контролем дотримання суб'єктами визначених правових норм та правил поведінки. Реалізація цільової функції спрямована на формування узгодженості дій суб'єктів та розробку етапів по досягненню стратегічної цілі функціонуючого механізму. Такий підхід достатньо складно застосувати для використання при розробці структури розрахункового механізму (механізму розрахункових відносин), оскільки його існування передбачає і наявність вертикальних зв'язків між суб'єктами.

Третій підхід визначає економічний механізм як послідовність взаємопов'язаних економічних процесів об'єктивного характеру. Цей підхід за змістом є близьким до першого виділеного нами підходу, оскільки його структура аналогічна структурі економічного механізму як способу управління визначеними об'єктами. Водночас відмінність його від першого підходу пов'язана зі структурою блоку управління, в ролі якого виступає імпульс із зовнішнього середовища. Такий механізм можна вважати механізмом відкритого типу, оскільки він взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Для застосування теорії економічних механізмів у нашій предметній галузі вважаємо за доцільне використовувати перший підхід, що надає можливість сформувати структуру розрахунково-платіжного механізму в банківській установі та визначити його місце у системі фінансової безпеки комерційного банку.

Оцінка наукових праць, присвячених дослідженням розрахункових і платіжних операцій різних суб'єктів господарювання, засвідчує відсутність єдиного трактування поняття «розрахунковий механізм». Наприклад, під розрахунковим механізмом автори підручника «Фінанси підприємств» визначають систему фінансових відносин, що характерна для здійснення грошових розрахунків на підприємствах та банках [178]. У зв'язку з цим можна окремо досліджувати

розрахунковий механізм підприємств, орієнтований на своєчасність надходження грошових коштів за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги) та можливість застосування санкційного механізму до порушників платіжної дисципліни. Автори наголошують, що розрахунковий механізм повинен гарантувати своєчасність платежів та розрахунків з фінансово-кредитною системою [там же, с. 24]. В основі дослідження сутності розрахункового механізму банківської установи закладено аналогічні основи: це фінансові відносини, що виникають між банківською установою та її клієнтами, державою, іншими банками, пов'язані зі здійсненням безготівкових розрахунків. В окремих наукових працях з банківництва вживається термін «розрахунково-платіжний механізм».

Лобач О. М., Краченко Н.Г. вживають термін «платіжний механізм» і справедливо визначають, що «робота над розбудовою платіжного механізму в Україні почалась одночасно зі становленням її фінансової системи, але на сучасному етапі набуває особливої актуальності передусім через ухвалення Закону України «Про платіжні послуги [84]. Автори зазначають про зміну концепції платіжного ринку (на рівні законодавчих ініціатив) та про зміну парадигми платіжного механізму під впливом процесів цифровізації різних сфер суспільного життя (збільшення обсягу онлайн-платежів, зростання переказів, інших фінансових послуг) [там же]. Можна погодитись з позицією авторів щодо зміни традиційних підходів до організації платіжних відносин та необхідності забезпечення фінансової безпеки різних учасників платіжних послуг.

Платіжний механізм в контексті функцій центрального банку досліджували автори [44], які визначили збільшення наданих йому повноважень як регулятора, наглядового органу та учасника ринку платіжних послуг.

Зарубін І.Є використовує термін «внутрішній механізм ефективної платіжної політики», під яким розуміє «систему методів й моделей управління платежами на основі принципів ефективної платіжної політики та адаптивного підходу, що дозволяє структурувати процес управління платежами з метою підвищення ефективності його фінансової діяльності в майбутніх періодах» [62]. Незважаючи

на прив'язку наведеного визначення до платіжного механізму підприємства, його також можна адаптувати для банківської установи.

Герасимова О. використовує термін «механізм мінімізації ризиків платіжних систем», акцентуючи увагу на безпеці банківської діяльності. Запропонована авторкою структура механізму включає: координуючу підсистему системи мінімізації ризиків, інструментарій ефективної роботи означеного механізму, критерії мінімізації індивідуальних ризиків, включаючи ризики платіжного портфеля, організаційну та економічну складові механізму [37]. Використовуючи метод аналогії для формування структури розрахункового механізму в банківській установі та застосовуючи в якості теоретичного підґрунтя дослідження – теорію економічних механізмів - уточнимо основні елементи такого механізму (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Структурні складові господарського та економічного механізму, виділені в межах теорії економічних механізмів*

№ з/п	Структурні складові господарського механізму	№ з/п	Структурні складові економічного механізму відповідно до трьох виділених підходів
1	2	3	4
1	Форми організації суспільного виробництва	1	Перший підхід. Структурні складові: 1) модель управління (опис вихідного стану, етапів розвитку та результативного стану керуючої системи). Для опису можуть використовуватись математичні, дескриптивні, графічні моделі; 2) мета механізму (цільова функція). Включає способи та методи досягнення мети та завдань; 3) керуюча підсистема (система) або блок управління, призначені для здійснення управлінського впливу на об'єкт управління; 4) об'єкт управління, який трансформується під впливом керуючої системи; 5) функціональний блок (сукупність процесів), за допомогою яких трансформується об'єкт управління.
2	Форми (види) господарських зв'язків		
3	Методи і форми планування й управління		
4	Економічні важелі та стимули		
5	Суб'єкти господарювання, які застосовують важелі та стимули		
6	Додано в умовах цифровізації економіки: інформаційна інфраструктура	2	Другий підхід. Структурні складові: 1) суб'єкти механізму, поєднані горизонтальними взаємозв'язками; 2) інформаційні потоки (зв'язки)
		3	Третій підхід. Структурні складові аналогічні структурним складовим економічного механізму, виділеним за першим підходом. Відмінність від першого підходу пов'язана зі структурою блоку управління, в ролі якого виступає імпульс із зовнішнього середовища.

* складено авторами на підставі [37; 44; 62; 84]

Слід зазначити, що механізм виступає як цілісна, відносно самостійна система із ідентифікованою структурою - підсистемами, які є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Це означає, що наявність деструктивного впливу однієї підсистеми на іншу спричиняє деструктивний вплив в цілому на механізм. Адаптація основних положень теорії економічного механізму до структуризації розрахункового механізму представлено в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Адаптація основних положень теорії економічного механізму до
структуризації розрахунково-платіжного механізму як об'єкту фінансової
безпеки*

№ з/п	Структурні складові економічного механізму відповідно до трьох виділених підходів	Адаптація основних положень теорії економічного механізму до структуризації розрахунково-платіжного механізму
1	2	3
	Модель управління (опис вихідного стану, етапів розвитку та результативного стану керуючої системи).	
1	Мета механізму (цільова функція). Включає способи та методи досягнення мети та завдань	Забезпечення обігу грошових коштів між економічними агентами з метою повного, надійного та своєчасного виконання платіжних зобов'язань, протидія розвитку тіньового сектора економіки
2	Керуюча підсистема (система) або блок управління, призначені для здійснення управлінського впливу на об'єкт управління	Надавачі платіжних послуг, зокрема банківські або інші установи, які є безпосередніми учасниками системи електронних платежів Національного банку; Національний банк України
3	Об'єкт управління, який трансформується під впливом керуючої системи	Розрахункові (включаючи платіжні) операції, що здійснюються банківською установою
4	Функціональний блок (сукупність процесів), за допомогою яких трансформується об'єкт управління	Для клієнтів банку: процеси обслуговування рахунків (надходження коштів на рахунок та перерахування їх з рахунку); для банків (процеси організації, регулювання та контролю розрахунків)

*складено автором

В основі будь-якого механізму покладена взаємодія суб'єкта та об'єкта за допомогою використання різноманітних методів. В цілому весь розрахунково-платіжний механізм виступає, в свою чергу, об'єктом для системи банківської безпеки. Водночас питання структури, складу елементів, взаємозв'язків між ними, системний опис зовнішніх та внутрішніх загроз для банківської безпеки є

дискусійними. В той же час, як стверджує О.І. Барановський, від чіткого визначення сутності фінансової безпеки банківських установ залежить формування системи банківської безпеки, визначення місця і ролі різноманітних суб'єктів у такій системі, встановлення їх функціональних завдань [10]. За аналогією з елементним складом системи економічної безпеки, що запропоновано для підприємств, можна виділити такі з них, як мета, завдання, функції, принципи, механізм, суб'єкти, об'єкти, загрози, індикатори, політика, стратегія, методи тощо.

Склад елементів системи фінансової безпеки банківських установ різниться в існуючих наукових джерелах з безпекових питань, що дозволяє виділити такі проблемні питання: 1) в окремих наукових працях надається характеристика одиничних елементів системи без дослідження їх взаємозв'язку з іншими; 2) не обгрунтовано доцільність застосування саме системного підходу до дослідження банківської безпеки; 3) є плутанина щодо поняття «механізм» та «система» банківської безпеки.

Наприклад, Б. Шпильовий наводить обов'язкові, на його думку, складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банку: 1) об'єкти; 2) суб'єкти; 3) підсистеми економічної безпеки; 4) принципи; 5) механізм управління безпекою тощо [187]. Також, на думку науковця, слід врахувати вплив деструктивних факторів на сформовану систему та можливі напрями державного впливу. Це твердження вважаємо слушним, оскільки вивчення особливостей такого впливу визначає також і безпеку банківської системи на макрорівні.

Уточнюючи склад елементів для системи банківської безпеки, вважаємо за необхідно виокремити:

- 1) функціонально-цільову підсистему (включає такі елементи, як мета, завдання, функції, принципи та підсистеми банківської безпеки). Функціональна структура підприємства визначає цільову орієнтацію системи та робить акцент на виконання її функціонального призначення.
- 2) суб'єктно-об'єктну підсистему (включає суб'єктів банківської безпеки та об'єкт, на який спрямовано вплив суб'єктів. В якості об'єкту в межах обраного предмету дослідження виступатиме розрахунково-платіжний механізм);

3) процесно-забезпечувальну підсистему (містить опис процесів, спрямованих на забезпечення дотримання відповідного рівня банківської безпеки та елементи законодавчого, організаційного, кадрового, інформаційного та методологічного забезпечення). Формування цієї підсистеми орієнтує на процеси, які реалізуються всередині системи та на контроль кінцевих результатів.

В якості окремих складових системи фінансової безпеки банків необхідно включити показники (критерії, індикатори), що відображають результат її ефективного функціонування. При формуванні моделі системи фінансової безпеки розрахункових операцій вважаємо за необхідне врахувати той факт, що як система відкритого типу, така безпека підлягає впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовища, вплив яких необхідно мінімізувати або усунути.

Графічне відображення запропонованої моделі системи фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ та місце розрахунково-платіжного механізму у системі фінансової безпеки представлено на рис. 1.3.

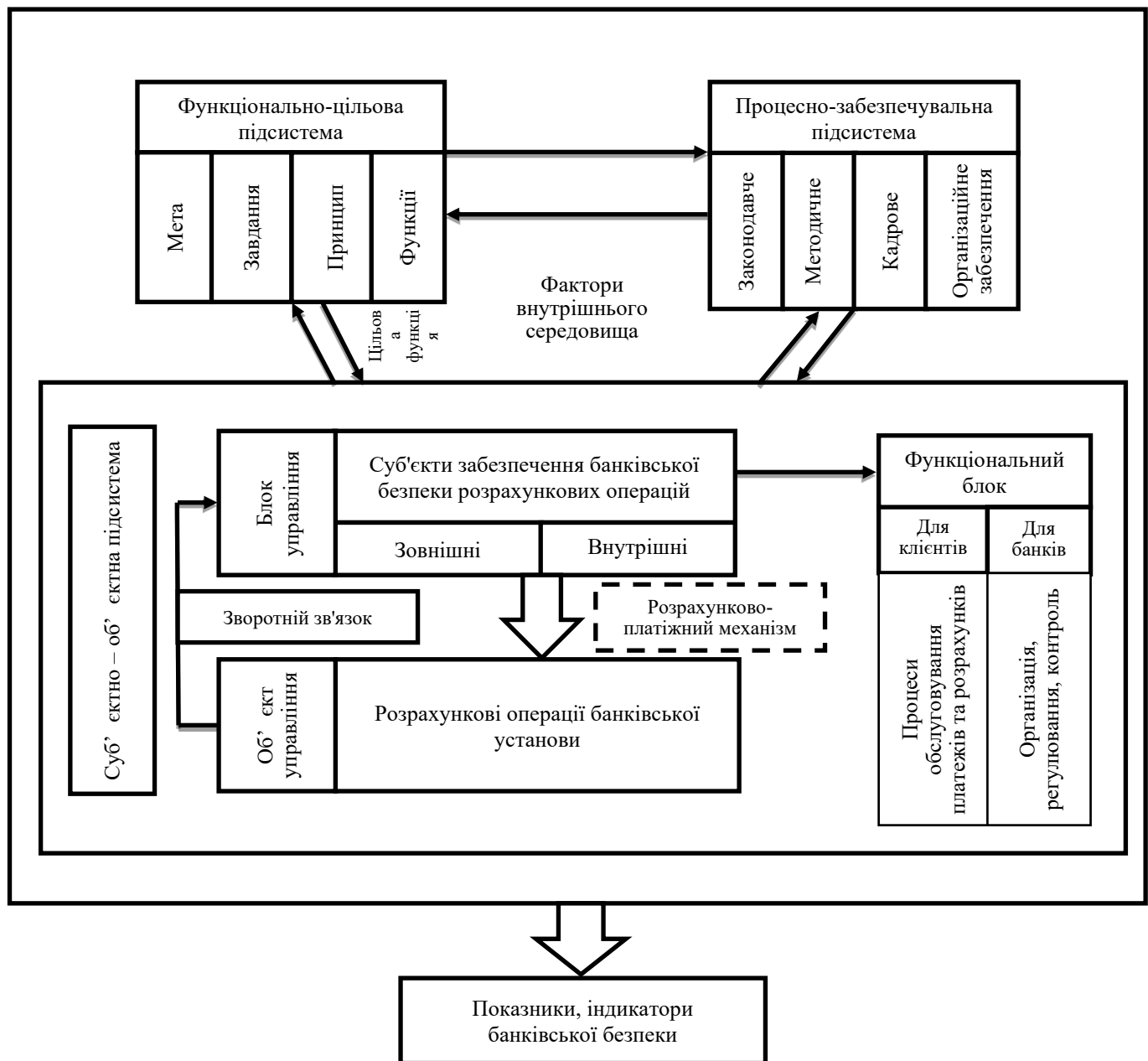

Рис. 1.3. Розрахунково-платіжний механізм у системі фінансової безпеки банківської установи*

*складено автором

Враховуючи, що об'єктом системи фінансової безпеки банку виступає розрахунково-платіжний механізм, то дія всіх виділених підсистем та елементів системи спрямована на забезпечення фінансової безпеки саме розрахункових операцій комерційних банків.

Метою фінансової безпеки банків М. Зубок вважає виключення можливостей заподіяння банківській установі збитків (упущення вигоди), забезпечення ефективної діяльності банку та ефективної реалізації угод та операцій [66]. Шаповал Л.П., Корніяш В.П. в якості мети управління фінансовою безпекою банку визначають забезпечення такого стану банківської установи, що характеризується стійкістю до загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, максимальним рівнем платоспроможності, фінансової стійкості, ліквідності балансу, оптимальної структури капіталу банку, а також здатністю досягати цілей і генерувати фінансові ресурси у обсязі, необхідному для забезпечення його стратегічного розвитку [186].

Наприклад, інші автори [160] досліджують завдання фінансової безпеки банківської діяльності, визначаючи: 1) захист інтересів банківської установи та її працівників; 2) попередження порушень законності під час здійснення банківських операцій; 3) своєчасне виявлення загроз банківській безпеці та здійснення заходів щодо їх усунення; 4) оперативне реагування банківського менеджменту на загрози; 5) виявлення причин зовнішнього та внутрішнього характеру, які можуть призвести до заподіяння банківській установі та його суб'єктам матеріальної шкоди, що перешкоджає їхній нормальній діяльності та підриває банківську безпеку.

Завдання фінансової безпеки банку достатньо широко представлені у дослідженнях М.І. Зубка, зокрема його позиція співпадає з позицією [там же]. Однак автор додає до перерахованого переліку завдань такі: виховання та підготовка персоналу з безпекових питань; збереження та ефективне використання ресурсів (фінансових, матеріальних, інформаційних) [66].

Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М. в якості завдань системи фінансової безпеки банків визначають: 1) визначення ризиків і потенційних небезпек їх виникнення; 2) формування індикаторів для оцінки фінансової безпеки

банківської установи; 3) створення системи моніторингу стану фінансової безпеки; 4) впровадження заходів, які спрямовані на забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки банківської установи у коротко- й довгостроковому періоді; 5) реалізація контролю за виконанням вищезазначених заходів; 6) аналіз результативності заходів; 7) визначення та оцінка загроз банку тощо [107].

Ладюк О.Д., ідентифікуючи мету та завдання забезпечення фінансової безпеки банківської системи в цілому, визначає їх так: 1) стабільність кредитування реального сектору економіки; 2) доступність й ефективність використання кредитних ресурсів банків; 3) забезпечення низької залежності капіталу вітчизняних банків від капіталу учасників-нерезидентів [79]. В той же час авторка детально досліджує і рівень фінансової безпеки банківської системи, стверджуючи про наявність тісного взаємозв'язку між макро- та мікрорівнем. В центрі безпеки комерційного банку О. Ладюк визначає інтереси власників, менеджменту та клієнтів банку, стверджуючи, що вона забезпечується станом захищеності їх від внутрішніх та зовнішніх загроз [там же].

Також дискусійним є питання принципів забезпечення фінансової безпеки. Принципи зазвичай виступають вихідними положеннями, основою забезпечення фінансової безпеки банківської установи. Шупрудько Н.В. визначає такі характеристики принципів в цілому: 1) принципи виступають правилами, які є динамічним та взаємопов'язаними між собою; 2) принципи повинні бути узгодженими з місією та стратегічними цілями фінансової установи; 3) вони формуються для формування системи протидії проявам загроз зовнішнього та внутрішнього середовища; 4) є гнучкими та можуть змінюватись в залежності від трансформації стратегічних цілей та змін у макроекономічній політиці [189].

Зокрема, найбільш поширеними є такі позиції щодо ідентифікації принципів безпеки:

- безперервності, оптимальності, плановості, гласності, компетентності, конфіденційності, відповідальності та координаційності [171] – щодо банківських установ;

- законності, взаємодії, повноти, системності, своєчасності, безперервності, комплексності, динамічності, адаптованості, узгодженості, цілеспрямованості, економічної доцільності, конфіденційності, оперативності [189] – щодо всіх фінансових установ;

- законності, раціональності, системності, комплексності, своєчасності, узгодженості, компетентності, поєднання інтересів клієнтів та установи, незалежності, контрінтуїтивності, емерджентності, домінування попередження загроз над усуненням їх наслідків [63];

- пропорційності, перспективного погляду, раннього виявлення та вчасного реагування, професійного судження, правової визначеності [19] – щодо страхових організацій.

Виходячи з наведеного переліку принципів безпеки для різних суб'єктів фінансової системи, виділимо такі з них, які пов'язані з обраним нами об'єктом дослідження – розрахунковими операціями:

- 1) принцип законності – здійснення дій всіх суб'єктів фінансової безпеки банківської установи відповідно до діючого законодавства, що регулює сферу розрахункових відносин;
- 2) принцип системності - означає єдність та скоординованість дій різних елементів системи фінансової безпеки у протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам;
- 3) принцип превентивності – наявність превентивних заходів щодо мінімізації негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на фінансову безпеку розрахункових операцій банків;
- 4) принцип повноти – детальний аналіз всіх загроз системі фінансової безпеки розрахункових операцій, причин їх виникнення та наслідків впливу;
- 5) принцип безперервності – функціонування системи моніторингу впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на систему фінансової безпеки розрахункових операцій;
- 6) принцип цілеспрямованості – чітка відповідність мети функціонування системи фінансової безпеки розрахункових операцій загальній стратегічній меті діяльності банківської установи;

7) принцип гнучкості – здатність швидко реагувати на зміну основних показників фінансової політики держави, на виникнення нових загроз, трансформацію внутрішнього середовища (в т.ч. організаційної структури) банку тощо.

Важливим елементом функціонально-цільової підсистеми фінансової безпеки банків є функції, що характеризують внутрішні властивості системи безпеки. Виділимо такі функції забезпечення фінансової безпеки: 1) планування (прогнозування); 2) фінансовий аналіз; 3) фінансове регулювання; 4) фінансовий контроль та нагляд. Прикладне виконання цих функцій залежить від рівня системи (безпека комерційного банку або безпека банківської системи в цілому) та суб'єктів, що її реалізують: зовнішні (НБУ, органи державної влади) або внутрішні (власники банку, менеджмент, банківський персонал). Ідентифікацію елементів функціонально-цільової підсистеми фінансової безпеки, адаптована для розрахункових операцій банківських установ, представлено в табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Ідентифікація елементів функціонально-цільової підсистеми фінансової безпеки банків, адаптована для розрахункових операцій*

<i>№ з/п</i>	<i>Елемент функціонально-цільової підсистеми фінансової безпеки банків</i>	<i>Характеристика елементу підсистеми для розрахункових операцій</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Мета	Забезпечення захисту інтересів власників, менеджменту та клієнтів банківської установи від зовнішніх та внутрішніх загроз, пов'язаних з недосконалістю функціонування розрахунково-платіжного механізму
2	Завдання	1) Створення системи превентивного реагування на порушення законності під час здійснення розрахунково-платіжних банківських операцій; 2) ідентифікація, оцінка та нівелювання негативного впливу загроз фінансовій безпеці банку, пов'язаних з недосконалістю функціонування розрахунково-платіжного механізму; 3) розробка заходів щодо усунення загроз та контроль за їх виконанням; 4) причинно-наслідковий аналіз причин виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз з метою їх усунення в майбутньому.
3	Принципи	Законність, системність, превентивність, повнота, безперервність, цілеспрямованість, гнучкість.
4	Функції	1) планування (прогнозування); 2) фінансовий аналіз; 3) фінансове регулювання; 4) фінансовий контроль та нагляд.

*складено автором

Суб'єктно-об'єктна підсистема системи фінансової безпеки розрахункових операцій банків включає суб'єкти, що забезпечують дотримання належного рівня безпеки, та об'єкт, на який спрямовано вплив суб'єктів. Як зазначалось вище, в якості об'єкту в межах обраного предмету дослідження виступатиме розрахунково-платіжний механізм, що трансформується під впливом суб'єкта. В якості суб'єктів забезпечення безпеки можна виділити НБУ, органи державної законодавчої та виконавчої влади (зовнішні суб'єкти) та менеджмент, власників банку, персонал (внутрішні суб'єкти). Формуючи механізм забезпечення фінансової безпеки банків, слід виокремити два рівні: рівень окремого банку, де відбувається реалізація заходів банківського менеджменту, та рівень банківської системи, на якому реалізується сукупність державних заходів, спрямованих на захищеність інтересів банку (банківської системи у цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз [160].

Законодавче забезпечення містить кодифіковані, законодавчі та нормативно-правові акти щодо забезпечення системи фінансової безпеки розрахункових відносин. До такого переліку можна віднести: Закон України «Про національний банк України», ЗУ «Про банки та банківську діяльність», Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", Постанова НБУ «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг від 29 липня 2022 року» та інші.

Важливою складовою забезпечувальної підсистеми банківської безпеки розрахункових операцій є методологічна. Добрик Л.О., Запорожець Г.В., аналізуючи методи забезпечення фінансової безпеки банків в контексті визначення фінансової стійкості комерційного банку, поділяє їх на методи звичайного та антикризового управління. Автори аргументують свою позицію тим, що методи, які використовуються в умовах фінансової стійкості та в умовах фінансових ускладнень банківської установи, значно відрізняються [52]. Ми погоджуємось з позицією більшості авторів, які методи забезпечення банківської безпеки поділяють на внутрішні та зовнішні [52; 160]. Це обумовлено існуванням двох передумов [52; 59]: 1) самостійність банківської установи у прийнятті фінансових рішень, в тому числі і вибору методів забезпечення безпеки окремого комерційного

банку; 2) державне регулювання банківського сектору з метою забезпечення безпеки банківської системи в цілому. В основному, у фінансовій літературі внутрішні методи забезпечення банківської безпеки комерційного банку ототожнюють з методами фінансового менеджменту суб'єктів господарювання, але з урахуванням специфіки господарювання фінансової установи (зокрема, враховуючи той факт, що основною діяльністю банків є фінансова). Погоджуємось з більшістю авторів, що до зовнішніх методів забезпечення банківської безпеки належать банківське регулювання; банківський нагляд; банківський контроль, тобто ті, які використовуються державою для втручання в діяльність банківських установ.

Організаційне забезпечення системи фінансової безпеки розрахункових операцій банків є сукупністю процесів та дій, спрямованих на упорядкування управління фінансовими, кадровими, інформаційними ресурсами з метою мінімізації впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на функціонування розрахунково-платіжного механізму банківської установи. Ми погоджуємось з позицією О. Раца [145], який стверджує, що вміло побудована система організаційного забезпечення управління банківською безпекою дозволяє миттєво реагувати на трансформації факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що сприятиме отриманню конкурентних переваг на ринку банківських послуг.

Кадрове забезпечення системи фінансової безпеки розрахункових операцій банку представлено працівниками банку, що мають повноваження щодо здійснення функцій по її забезпеченню. До їх числа можна віднести: працівників служби безпеки банку, співробітників кадрової служби, юридичний відділ, інші дотичні до виконання функцій забезпечення банківської безпеки структурні підрозділи та персонал комерційного банку.

Інформаційне забезпечення системи фінансової безпеки включає технічні засоби, методи, інструменти та програмне забезпечення, що використовується працівниками (які мають повноваження по забезпеченню банківської безпеки) в процесі виконання посадових обов'язків.

Ідентифікація елементів суб'єктно-об'єктної та процесно-забезпечувальної підсистем фінансової безпеки, адаптованих для розрахункових операцій банку, представлена в табл. 1.8

Таблиця 1.8

Ідентифікація елементів суб'єктно-об'єктної та процесно-забезпечувальної підсистем фінансової безпеки банківської установи, адаптованих для розрахункових операцій*

№ з/п	Елемент підсистем банківської безпеки	Характеристика елементу підсистеми для розрахункових операцій
1	2	3
Суб'єктно-об'єктна підсистема		
1	Суб'єкт	Національний банк України, органи державної законодавчої та виконавчої влади (зовнішні суб'єкти) та менеджмент, власники банку, персонал (внутрішні суб'єкти).
2	Об'єкт	Розрахунково-платіжний механізм, що трансформується під впливом суб'єктів
Процесно-забезпечувальна підсистема		
1	Законодавче	Закон України «Про національний банк України», ЗУ «Про банки та банківську діяльність», Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", Постанова НБУ «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг від 29 липня 2022 року» та інші.
2	Методологічне забезпечення	Внутрішні методи забезпечення банківської безпеки (методи банківського менеджменту) та зовнішні методи забезпечення банківської безпеки (банківське регулювання; банківський нагляд; банківський контроль).
3	Кадрове забезпечення	Працівники служби безпеки банку, співробітники кадрової служби, юридичний відділ, інші дотичні до виконання функцій забезпечення банківської безпеки структурні підрозділи та персонал комерційного банку.
4	Інформаційне забезпечення	Технічні засоби, методи, інструменти, програмне забезпечення, що використовується працівниками (які мають повноваження по забезпеченню банківської безпеки) в процесі виконання посадових обов'язків.
5	Організаційне забезпечення	Сукупність процесів та дій, спрямованих на упорядкування управління фінансовими, кадровими, інформаційними ресурсами з метою мінімізації впливу зовнішніх та внутрішніх загроз

*складено автором

Досліджуючи фінансову безпеку на рівні банківської установи, необхідно окреслити вплив факторів середовища на неї, що вимагає ідентифікації, оцінки впливу та визначення напрямів запобігання негативному впливу означених

факторів. Традиційно застосовують їх поділ на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх факторів, які обумовлені внутрішньобанківською фінансовою політикою, можна віднести: обсяг та якість активів та пасивів банку; наявність достатнього капіталу. До зовнішніх факторів можна віднести: економічні; політичні (загальна економічна політика держави); ефективність діяльності регулятора.

Додатково фактори зовнішнього середовища можна поділити на ті, що впливають безпосередньо (фактори середовища прямого впливу) та ті, що впливають опосередковано (фактори середовища непрямого впливу). В цілому можливості впливу банківської установи на прояв макроекономічних факторів є обмеженим, однак є можливість уникнення негативного впливу мікроекономічних факторів. Особливо відчутним є вплив макроекономічних факторів в умовах воєнної агресії, коли банківській системі необхідно впроваджувати антикризові заходи.

Оцінка факторів впливу на рівень фінансової безпеки банку дозволяє виділити загрози зовнішнього та внутрішнього середовища. Внутрішні загрози пов'язані зі значним обсягом проблемних кредитів, нераціональною структурою активів та пасивів; зростанням безнадійної та простроченої заборгованості; недостатнім рівнем ліквідності; низькою прибутковістю. На особливу увагу заслуговують загрози внутрішнього характеру, обумовлені неефективними діями менеджерів та керівництва банку (неякісний аналіз кредитного портфелю банку, кредитних ризиків тощо). До зовнішніх загроз можна віднести: політичну нестабільність, недосконалість фінансового законодавства, злочинну діяльність, наявність фактів фінансового шахрайства тощо.

Наслідки впливу зовнішніх загроз є особливо відчутними у сучасних умовах. Наприклад, банківський сектор визнав значні кредитні втрати, обумовлені воєнними діями (з дати початку вторгнення питома вага непрацюючих кредитів збільшилась до 33.6%, причому найбільше зростання непрацюючих кредитів спостерігалось для фізичних осіб, що обумовлювалось простроченням виплат). В умовах війни було розроблено антикризові заходи НБУ, що будувались на трьох

засадах: 1) можливість доступу клієнтів банків до коштів та можливість здійснювати платежі й перекази; 2) підтримка ліквідності банківських установ; 3) об'єктивне та повне відображення збитків банківського сектору у фінансовій звітності. Реалізація таких заходів дозволяє забезпечити відповідний рівень фінансової стійкості банків в умовах війни та орієнтує на фінансове оздоровлення у післявоєнний період. Більш докладно оцінку загроз зовнішнього та внутрішнього середовища представлено у розділі 2 дисертаційної роботи.

Таким чином, в результаті написання цього пункту дослідження сформовано структуру та уточнено елементний склад системи фінансової безпеки розрахункових операцій банків. Для структуризації системи фінансової безпеки банків виокремлено: 1) функціонально-цільову підсистему (включає такі елементи, як мета, завдання, функції, принципи та підсистеми банківської безпеки). Функціональна структура підприємства визначає цільову орієнтацію системи та робить акцент на виконання її функціонального призначення; 2) суб'єктно-об'єктну підсистему (включає суб'єктів банківської безпеки та об'єкт, на який спрямовано вплив суб'єктів. В якості об'єкту в межах обраного предмету дослідження виступатиме розрахунково-платіжний механізм); 3) процесно-забезпечувальну підсистему (містить опис процесів, спрямованих на забезпечення дотримання відповідного рівня фінансової безпеки банків та елементи законодавчого, кадрового, інформаційного та методологічного забезпечення). Формування цієї підсистеми орієнтує на процеси, які реалізуються всередині системи та на контроль кінцевих результатів. В якості окремих складових системи фінансової безпеки банків необхідно включити показники (критерії, індикатори), що відображають результат її функціонування.

На відміну від існуючих підходів, ідентифіковано об'єкт системи фінансової безпеки розрахункових операцій банків – це розрахунково-платіжний механізм, який має складну структуру та сформований на підставі адаптації теорії економічних механізмів, що включає цільову функцію (мету функціонування механізму), модель та блок управління; об'єкт управління та сукупність процесів управління (функціональний блок). Адаптація запропонованого механізму в

системі фінансової безпеки розрахункових операцій сприятиме покращенню стану розрахунково-платіжної дисципліни банківських установ, безперервності та прискоренню грошового обороту суб'єктів господарювання за допомогою розвитку інструментарію та форм платежів й технологій розрахунково-платіжних операцій, а в результаті – забезпеченню фінансової стійкості як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. В результаті проведеного декомпозиційного аналізу уточнено поняття «фінансова безпека банку» (вид фінансової безпеки, що представляє собою превентивні заходи, спрямовані на недопущення реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз, які негативно відображаються на фінансовому стані банківської системи (макрорівень) та банківських установ (мікрорівень) на підставі поєднання системного, суб'єктного та процесного підходів). Використання системного підходу до фінансової безпеки комерційних банків має такі переваги: дозволяє спрямувати наукове дослідження на визначення місця фінансової безпеки банківської установи як окремого виду у системі фінансової безпеки; представити її як окрему систему на підставі формалізації складових елементів та визначення взаємозв'язку між ними; визначити системний ефект від її функціонування.

2. Використання процесного підходу до фінансової безпеки банківської установи дозволило виділити такі переваги: можливість сформулювати регулятивні заходи держави щодо попередження або зменшення впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на функціонування банківської системи; можливість розвитку інструментарію макропруденційного регулювання банківської сфери; можливість удосконалити системи фінансового менеджменту окремих банківських установ. Перевагами застосування суб'єктного підходу до дослідження питань банківської безпеки є можливість детального вивчення впливу окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, клієнти, банківська система в цілому).

3. Обґрунтовано передумови розвитку безготівкових розрахункових операцій (необхідність адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства, розвиток фінансових технологій та інновацій у фінансовому секторі, орієнтація банківських установ на клієнтоорієнтований підхід, запровадження концепції відкритого банкінгу), що визначають напрями модернізації платіжної інфраструктури (розширення платіжних послуг та суб'єктів їх надання, можливість підключення надавачів платіжних послуг до інтерфейсів банківських сервісів, що сприятиме обміну даними між учасниками ринку;

можливість випуску електронних грошей й платіжних карт, відкриття платіжних рахунків небанківськими надавачами платіжних послуг) та ідентифікують розрахункові операції банків як значущий об'єкт фінансової безпеки, що потребує посиленого захисту від кіберзлочинності суб'єктів отримання і надання платіжних послуг (в тому числі, посилення відповідальності за вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів; підвищення прозорості умов надання послуг, пов'язаних з платіжними інструментами; посилення вимог до безпеки банківських операцій, включаючи аутентифікацію клієнтів).

4. Склад елементів системи фінансової безпеки банківських установ різниться в існуючих наукових джерелах з безпекових питань, що дозволяє виділити такі проблемні питання: 1) в окремих наукових працях надається характеристика одиничних елементів системи без дослідження їх взаємозв'язку з іншими; 2) не обгрунтовано доцільність застосування саме системного підходу до дослідження банківської безпеки; 3) є плутанина щодо поняття «механізм» та «система» банківської безпеки.

5. Удосконалено структуру розрахунково-платіжного механізму як об'єкту фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів, що дозволило виділити цільову функцію (забезпечення обігу грошових коштів між економічними агентами з метою повного, надійного та своєчасного виконання платіжних зобов'язань, протидії розвитку тіньового сектора економіки), блок управління (надавачі платіжних послуг, зокрема банківські установи, Національний банк України); об'єкт управління (розрахунково-платіжні операції банків) та сукупність процесів управління, диференційованих за суб'єктами (для клієнтів банку - процеси з обслуговування їх рахунків, для банків - процеси організації, регулювання та контролю розрахунків). Визначено місце розрахунково-платіжного механізму у складі суб'єктно-об'єктної підсистеми системи фінансової безпеки комерційних банків, яка, взаємодіючи з функціонально-цільовою та процесно-забезпечувальною підсистемами, сприятиме забезпеченню безперервності грошового обороту

суб'єктів господарювання та підвищенню фінансової стійкості банківських установ.

6. Для структуризації системи фінансової безпеки банків виокремлено: 1) функціонально-цільову підсистему (включає такі елементи, як мета, завдання, функції, принципи та підсистеми фінансової безпеки). Функціональна структура підприємства визначає цільову орієнтацію системи та робить акцент на виконання її функціонального призначення; 2) суб'єктно-об'єктну підсистему (включає суб'єктів фінансової безпеки та об'єкт, на який спрямовано вплив суб'єктів. В якості об'єкту в межах обраного предмету дослідження виступатиме розрахунково-платіжний механізм); 3) процесно-забезпечувальну підсистему (містить опис процесів, спрямованих на забезпечення дотримання відповідного рівня банківської безпеки та елементи законодавчого, кадрового, інформаційного та методологічного забезпечення). Формування цієї підсистеми орієнтує на процеси, які реалізуються всередині системи та на контроль кінцевих результатів. В якості окремих складових системи фінансової безпеки банків необхідно включити показники (критерії, індикатори), що відображають результат її функціонування.

Основні результати та положення даного розділу опубліковані автором у наукових працях [28; 29; 121; 125; 126; 127].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

2.1. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем

Безготівкові розрахунки в цілому призначені для скорочення імовірності виникнення тіньових операцій та економічної злочинності, оскільки за рухом безготівкових коштів полегшується контроль. Розвиток безготівкових операцій позитивно впливає на зростання рівня ВВП та розвиток «фінансової інклюзії, стабільності й стійкості банківських установ та зменшення корупції, що вказує на важливість дослідження розвитку карткових платежів» [105]. В той же час розвиток платіжної інфраструктури, платіжних систем, поява нових платіжних інструментів визначає важливість питань забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій, здійснюваних у безготівковій формі.

Проблемним питанням організації та здійснення безготівкових розрахунків приділено належну вагу у наукових працях вчених та практиків. Наприклад, автори Пиріг С.О., Іщук Л.І., Олександренко І.В. детально досліджують ринок платіжних карток та фактори, що впливають на його розвиток в перспективі [105]. Жуковський М. досліджує розрахункові операції у банківській сфері з позиції їх правового регулювання [60]. Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. досліджують питання забезпечення фінансової безпеки банківських установ, в тому числі через призму розрахункових відносин [59]. Зважаючи на важливість вивчення питань забезпечення фінансової стабільності окремих банківських установ та банківської системи в цілому, в тому числі, з врахуванням умов модернізації платіжних систем та розвитку платіжних інструментів, є нагальна потреба дослідити сучасні тенденції розвитку безготівкових операцій.

Метою цього пункту дослідження є виявлення тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем та розвитку платіжної інфраструктури.

Нами визначено, що у безготівкових розрахунках платіжна система, з одного боку, відіграє роль посередника між користувачем та товаром (послугою), виступаючи технологічною платформою для захисту персональних даних клієнтів. З іншого боку, банки є посередником між платником (відправником грошових коштів) та постачальником (одержувачем коштів). Інформаційно-технологічний характер платіжних систем і підтверджує їх визначення у п. 59 ч. 1 ст. 1 Закону «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.: платіжна система – система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи [137]. Процесинг як специфічна діяльність щодо організації та підтримки платіжних операцій представлений такими етапами: 1) авторизація; 2) моніторингу, збір та обробка інформації; 3) зберігання інформації; 4) надання інформації учасникам розрахункових операцій [там же].

Попередня редакція ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», який втратив чинність, визначала платіжну систему як «платіжну організацію, учасників платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів» [138]. В такому трактуванні акцент робився на функціональне призначення системи, а саме: здійснення переказу коштів.

Склад елементів платіжної системи достатньо різноманітний: 1) платіжні провайдери (оператори платіжної системи); 2) надавачі платіжних послуг (в основному, банки); 3) регулятор – Національний банк України; 4) процесингові центри; 5) провайдери технічної інфраструктури. Останні двоє учасників виконують функцію формування технологічно-комунікаційної бази для організації та здійснення розрахунків. Термін «система» вказує на те, що між учасниками здійснюється взаємодія відповідно до встановлених правил та домовленостей згідно з нормативно-правовою базою.

Згідно з ЗУ «Про платіжні послуги» поняття «платіжна інфраструктура» є більш широким, ніж платіжна система. До такої інфраструктури входять: 1) надавачі платіжних послуг; 2) платіжні системи; 3) технологічні оператори; 4) відносини між ними під час виконання платіжних операцій [137].

Для визначення тенденцій розвитку безготівкових операцій, здійснюваних у платіжних системах, дослідимо такі показники:

- 1) динаміку розвитку платіжної інфраструктури та платіжних систем;
- 2) структуру та динаміку безготівкових операцій (в тому числі, проведених за допомогою платіжних карток);
- 3) тенденції зміни співвідношення готівкових та безготівкових операцій (за сумами та кількістю проведених операцій);
- 4) оцінку впливу обсягу безготівкових розрахунків на рівень реального ВВП.

Статистичні дані щодо динаміки платіжних систем свідчать про позитивні тенденції розвитку платіжної інфраструктури та зростання обсягу безготівкових операцій (табл. 2.1). Динаміка кількості платіжних систем, зареєстрованих в Україні протягом 2016-2024 рр. представлено на рис. 2.1.

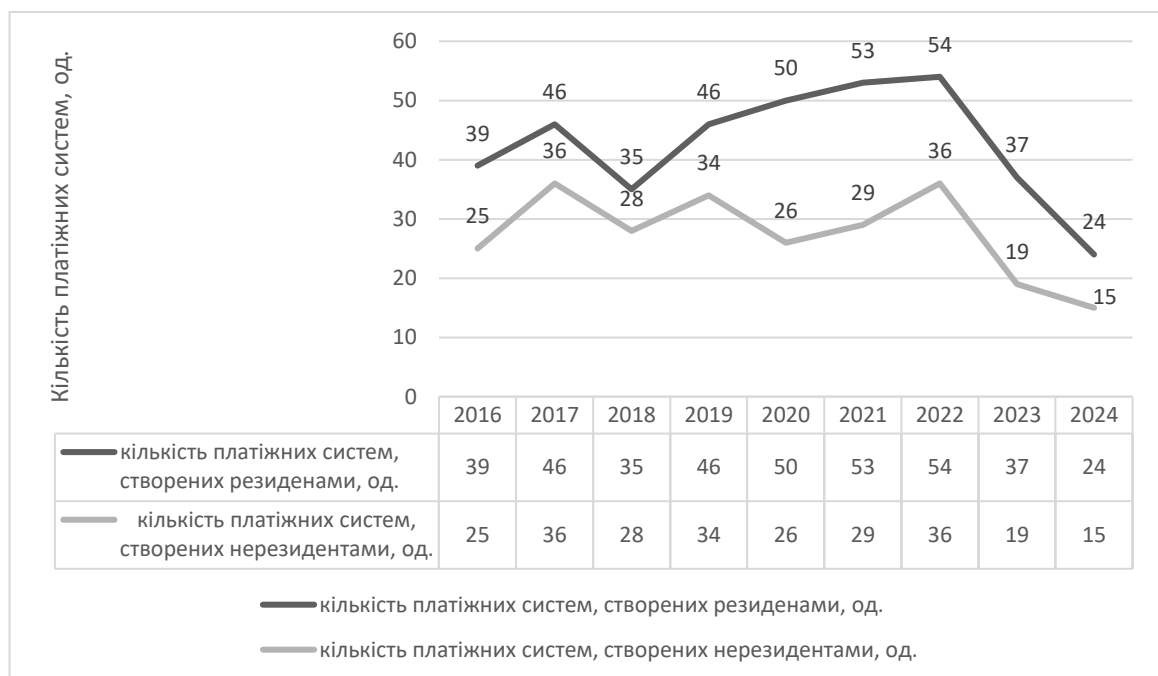

Рис. 2.1. Динаміка кількості платіжних систем, зареєстрованих в Україні протягом 2016-2024 рр.*

*складено на підставі [147-155]

Таблиця 2.1

Статистика платіжної інфраструктури протягом 2016-2024 рр.*

№ з/п	Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Кількість платіжних систем, в т.ч.:	39	46	35	46	50	53	54	37	24
	- резиденти	25	36	28	34	26	29	36	19	15
	- нерезиденти	14	10	7	12	13	15	16	16	9
2	Кількість платіжних систем, створених банками	6	9	8	7	7	8	15	5	5
3	Кількість внутрішньобанківських платіжних систем	11	12	8	10	-	-	-	-	
4	Кількість платіжних систем, створених небанківськими установами	8	15	12	17	19	21	21	14	10
5	Кількість платіжних карток, емітованих українськими емітентами, млн. шт.	57,6	59,9	59,4	68,9	73,4	89,1	109,8	115,1	132,0
6	Кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими емітентами, млн шт.	2513	3000	3900	5057,3	5997,1	7817,1	5599,2	7912,5	8 654,5
7	Сума операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими емітентами, млрд грн.	1610	2125	2876,5	3567,7	3957,3	5091,7	5600	6140,8	6 577,4

* складено на підставі даних [147-155]

Виходячи з даних наведеної табл. 2.1 та рис. 2.1., спостерігаємо зменшення кількості платіжних систем у 2023 році. Таке їх скорочення, на нашу думку, було пов'язано з прийняттям 1 серпня 2022 року Закону України «Про платіжні послуги», спрямованого на розвиток та модернізацію платіжної інфраструктури, що посилює вимоги до авторизації та реєстрації платіжних систем.

Відповідно до положень вищезгаданого Закону платіжна система повинна включати трьох та більше прямих учасників, не враховуючи оператора платіжної системи та розрахункового банку, якщо вони виконують функцію учасника платіжної системи [137]. Крім того, додатково було прийнято низку важливих положень, зокрема:

- 1) «Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг», яке передбачає здійснення авторизації як «процедури допуску до провадження діяльності з надання фінансових платіжних послуг, обмежених платіжних послуг» [116];
- 2) «Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг» [119], що регламентує порядок включення та виключення НБУ до/з Реєстру платіжної інфраструктури даних про внутрішньодержавні платіжні системи, міжнародні платіжні системи, їх учасників та технологічних операторів;
- 3) «Положення про залучення комерційних агентів для надання фінансових платіжних послуг» [112].

Незважаючи на інноваційний характер нового Закону, в ньому відсутні вимоги щодо обов'язкової участі надавачів платіжних послуг у платіжних системах в контексті здійснення операцій. Протягом 2023 року припинили діяльність в якості платіжних систем (в тому числі, за повідомленням оператора платіжної системи) такі учасники: 6 внутрішньобанківських, 7 внутрішніх та 4 міжнародні. Відповідно їх було виключено з Реєстру платіжної інфраструктури. Крім того, за даними НБУ, наприклад, кількість функціонуючих платіжних терміналів станом на 01.05.2022

порівняно з початком року зменшилася на 30%, кількість банкоматів – відповідно на 20%, що пояснюється розташуванням таких пристроїв на територіях бойових дій або тих, що тимчасово не контролюються Україною.

Загальна статистика платіжної інфраструктури протягом 2016-2024 рр. представлена в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Статистика платіжної інфраструктури протягом 2016-2024 рр.**

№ з/п	Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	2023	2024
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Кількість операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, млн шт.									
	- безготівкові операції	1775	2311	3073	4167	5211	7040	5194	7397,2	8184,8
	- отримання готівки	738	780	842	890	786	777	405	515,3	469,6
2	Сума операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, млрд грн.									
	безготівкові операції	571	835	1297	1798	2209	3099	3444	3980,0	4243,5
	отримання готівки	1039	1290	1579	1778	1749	1993	1614	2160,8	2334,0

Продовження табл. 2.2.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3	Сума переказів, здійснених через платіжні системи “переказу коштів” :									
	- у межах України, млрд грн	93,8	114,6	150,4	198,0	255,0	355,4	292,6 (травень-грудень)	728,0	1337
	- в Україну, млрд дол. США в еквіваленті	2,5	2,4	2,3	2,3	2,7	3,2	2,1 (травень-грудень)	2,6	2,5

* статистичні дані представлено за травень-грудень 2022 р.

** складено на підставі даних [147-155]

В сучасних умовах важливим інструментом віддаленого доступу до рахунків залишаються платіжні картки. Кількість та сума операцій з використанням платіжних карток (млн. шт.) представлено на рис. 2.2. та 2.3.

*статистичні дані представлено за травень-грудень 2022 р.

Рис. 2.2. Кількість операцій з використанням платіжних карток протягом 2016-2024 рр., млн. шт.*

*складено на підставі [147-155]

За статистичними даними протягом 2023 року послуги з виконання платіжних операцій надавали 37 платіжних систем, призначених для переказу коштів (в т.ч. 19 систем, які створені резидентами, та 16 систем, створені нерезидентами).

В цілому за 2023 рік через платіжні системи було здійснено перекази у сумі: 728,0 млрд грн, або 19,9 млрд дол. США в еквіваленті – в межах України та 2,6 млрд дол. США в еквіваленті – в Україну.

Рис. 2.3. Сума операцій з використанням платіжних карток протягом 2016-2024 рр., млрд. грн. (статистичні дані представлено за травень-грудень 2022 р.)*

*складено на підставі [147-155]

За статистичними даними, кількість платіжних карток на 1 січня 2024 року, які емітовані вітчизняними емітентами, склала 115,1 млн шт (на 4,9 % перевищує аналогічний показник на 1 січня 2023 року). З травня 2022 року відбувалось

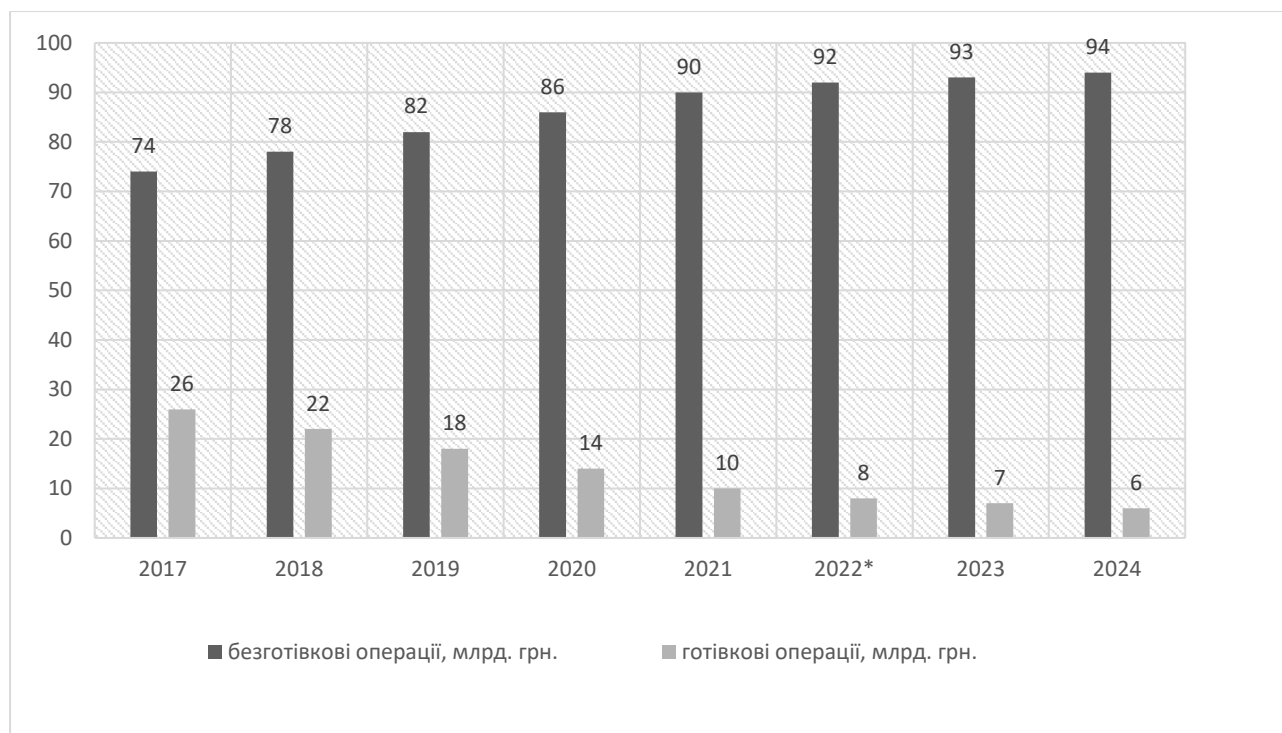
зростання кількості платіжних карток (щомісячне збільшення складало в середньому 4%). Станом на 1 грудня 2023 року кількість активних платіжних карток складала 52,1 млн шт. (позитивне зростання порівняно з 1 груднем 2022 року складало 11,1%).

Статистика свідчить про значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток. Наприклад, частка АТ КБ Приватбанку становить 43,9 % від загальної кількості випущених карток, частка АТ “Універсал банку” - 15,8 %, частка АТ “Ощадбанк” - 14,3 %). У 2023 році частка трьох лідерів загалом становила 74 % від загальної кількості емітованих платіжних карток.

Протягом 2023 року також спостерігалось збільшення кількості безконтактних карток. Наприклад, порівняння статистичних даних за грудень 2023 року з даними грудня 2022 року дозволяє зробити висновок про збільшення кількості безконтактних платіжних карток на 17,2% (з 26,1 млн шт. до 30,6 млн шт.). При цьому 58,7% безконтактних платіжних карток застосовувались протягом грудня 2023 року для проведення видаткових операцій. Також спостерігалась позитивна динаміка зростання кількості токенизованих платіжних карток у грудні 2023 року у порівнянні з груднем 2022 року (відбулось їх зростання з 7,9 до 12,4 млн шт., а саме: на 57%).

Незважаючи на виклики війни та необхідність забезпечення високого рівня фінансової безпеки в умовах воєнного стану, спостерігаємо зростання кількості та обсягів безготівкових операцій (9 з 10 операцій були безготівковими). І слід констатувати: якщо порівняно з 2021 роком кількісь безготівкових операцій з використанням платіжних карток зросла несуттєво (на 5%), то сума таких операцій зазнала більшого зростання (з 3099 млрд. грн у 2021 році до 3980 млрд. грн у 2023 році, тобто на 28%). Під час перших місяців війни, зокрема, у квітні 2022 року питома вага безготівкових розрахунків за допомогою платіжних карток за загальною сумою становила 71% (у січні 2022 року цей показник становив 62%), але питома вага за кількістю таких операцій практично не змінилась, складаючи 90% всіх операцій (протягом січня 2022 року 91%). Таким чином, 9 із 10 розрахункових операцій із картками були безготівковими в межах України. Це

демонструє динаміка частки безготівкових та готівкових операцій за сумою, представлена у % (рис. 2.4).

*статистичні дані представлено за травень-грудень 2022 р.

Рис. 2.4. Динаміка частки безготівкових та готівкових операцій за їх сумою протягом 2017-2024 рр., %**

**складено на підставі [147-155]

Слід зазначити, що зростання обсягу безготівкових розрахунків відбувалось навіть у 2022 році, з початком повномасштабної війни. Національний банк України у лютому 2022 року оприлюднив Постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [140], яка змінювалась протягом останнім часом. Зокрема, банківські установи були зобов'язані забезпечувати безперебійну роботу відділень (за умови відсутності загрози життю та здоров'ю населення); здійснювати без обмежень безготівкові розрахунки та платежі Уряду України відповідно до законодавства про особливий період.

Структуру безготівкових операцій з використанням платіжних карток протягом 2017- 2024 рр. представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Структура безготівкових операцій з використанням карток
протягом 2017- 2024 рр., %*

Рок и	Перекази з картки на картку		Переказ з картки на банківський рахунок у мережі Інтернет		Операції з оплати товарів/послуг у мережі Інтернет		Розрахунки у торговельній мережі		Операції у пристроях самообслуговування	
	за кількістю	за сумою	за кількістю	за сумою	за кількістю	за сумою	за кількістю	за сумою	за кількістю	за сумою
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2017	6,1	27,4	У мережі Інтернет: за кількістю 41 %, за сумою - 38,8%				50,6	31,9	2,3	2,9
2018	8,8	35,8	У мережі Інтернет: за кількістю 38,1 %; за сумою - 32,6 %				51,2	29,3	1,9	2,2
2019	11,4	42,4	17,5	18,8	18,4	8,5	51,2	28,5	1,6	1,8
2020	12,6	42,8	У мережі Інтернет: за кількістю 36,5 %, за сумою - 29,0 %				49,8	26,9	1,1	1,3
2021	12,7	43,6	8,2	3,8	26,0	23,3	52,4	28,4	0,8	0,9
2022	14,4	53,3	4,0	2,1	27,9	17,9	52,6	26,0	1,1	0,7
2023	10,1	37,1	1,2	2,9	17,9	16,2	66,9	40,4	3,9	3,4
2024	8,2	31,1	0,6	14,7	13,6	14,7	73,4	46,8	4,2	3,9

*складено на підставі [148-155]

Графічна ілюстрація структури безготівкових операцій з використанням карток протягом 2017- 2024 рр. (за сумою) представлена на рис. 2.5.

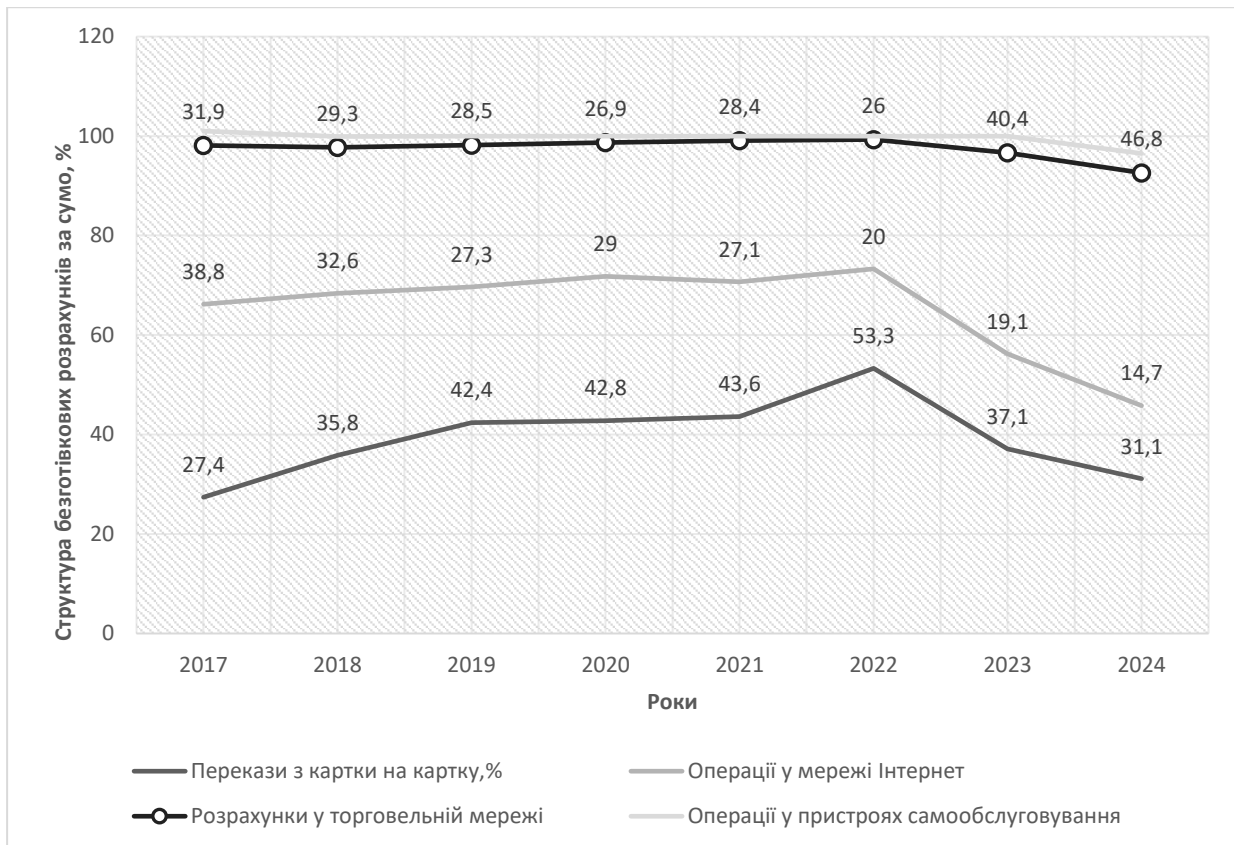

Рис. 2.5. Структура безготівкових операцій з використанням карток протягом 2017-2024 рр. (за сумою), % *

* складено на підставі [147-155]

Структура безготівкових операцій з використанням платіжних карток за 2024 рік (за кількістю операцій) представлено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Структура безготівкових операцій з платіжними картками за 2024 р. (за кількістю операцій), %*

*складено на підставі [155]

Структура безготівкових операцій з використанням платіжних карток за 2024 рік (за сумою операцій) представлено на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Структура безготівкових операцій з платіжними картками за 2024 р. (за сумою операцій), % *

*складено на підставі [155]

З рис. 2.7 видно, що найбільшу частку безготівкових операцій за допомогою платіжних карток займають операції у торговельній мережі (за кількістю це становить 73,4% від загальної кількості безготівкових операцій або в абсолютному виразі 6 000 млн.операцій із застосуванням платіжних карток), а за сумою – 46,8% від суми всіх безготівкових операцій або понад 2 млрд грн.). Приблизно 95 % від суми та кількості безготівкових операцій проводились за допомогою безконтактної технології та технології NFC [155].

Дані річного звіту НБУ також підтверджують, що переважну частину безготівкових розрахунків становили Р2Р-перекази (37,1% від суми безготівкових операці або 1 478,6 млрд грн.). Кількість Р2Р-переказів складала 10,1% від загальної кількості безготівкових операцій або 749,8 млн шт. Такий значний відсоток Р2Р-переказів можна обґрунтувати здійснюваним на постійній основі перерахуванням коштів на Збройні Сили України, діяльністю волонтерських організацій [155].

Статистика ринку платіжних послуг за 9 місяців 2024 року показує позитивну динаміку операцій з платіжними картками порівняно з аналогічним періодом за 2023 рік. Спостерігається зростання кількості безготівкових операцій з платіжними картками до 94,5% (за кількістю), водночас зменшення до 64,8% (за сумою), оскільки за 9 місяців 2023 року цей показник становив 65,4% [155]. Абсолютне відхилення безготівкових операцій за кількістю склало +1%, за сумою (-0,6%) порівняно з 9 місяцями 2023 року.

Аналогічно до 2023 року за 9 місяців 2024 року найбільша кількість безготівкових операцій із застосуванням платіжних карток, яка здійснювалась у торговельній мережі, а саме: 4 443,8 млн. операції на суму 1 432,7 млрд грн., що складає 73,6% та 46,2% відповідно. Безготівкові операції з переказів з картки на картку за 9 місяців 2024 року склали 31,8% від усіх операцій за сумою та 8,3% за кількістю; з оплати товарів і послуг в мережі Інтернет - 14,4% за сумою та 13,4% за кількістю [там же].

Також ефективно у 2023 році функціонувала система електронних платежів НБУ (далі – СЕП), яка забезпечувала достатній рівень безпеки міжбанківських платіжних операцій: зокрема, через СЕП проведено платежі на суму 209 923 млрд грн. (422,8 млн платежів), порівняно з попереднім роком сума платежів збільшилась на 57%, а їх кількість – на 17%.

Відзначимо, що з 1 квітня 2023 року СЕП у своїй діяльності почала керуватись міжнародним стандартом ISO 20022, який характеризується наявністю сучасного програмного забезпечення, цілодобовим обслуговуванням міжбанківських платіжних операцій, що сприятиме зменшенню часу на обробку платіжних операцій.

Статистичні дані щодо результатів функціонування СЕП на 01.01.2025 р. є такими: учасниками системи електронних платежів у 2024 році виступало 62 банки України, Державна казначейська служба та Національний банк України. Через СЕП було здійснено 484 млн. платежів (в тому числі між рахунками клієнтів банків-учасників СЕП – 236 млн. платежів) на загальну суму 241038 млрд. грн (в тому числі, між рахунками клієнтів банків-учасників СЕП на суму 20523 млрд. грн).

Статистика показує, що середньодобовий обсяг операцій у 2024 році складає 1,3 млн. платежів на суму 658 млрд. грн., а середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП складає 265 млрд. грн. Для порівняння: за 2023 рік в системі було зафіксовано 422,8 млн платежів на суму 209 933 млрд грн, тобто у 2024 році фіксувалось збільшення кількості платежів на 14 % порівняно з 2023 роком (збільшення загальної суми платежів у 2024 році порівняно з 2023 роком склало 15%).

В економічній літературі неодноразово згадується про наявний вплив збільшення обсягу безготівкових розрахунків на ВВП, що забезпечує достатній рівень фінансової стабільності держави в цілому. Наприклад, зв'язок між обсягами ВВП та безготівкових розрахунків, які здійснюються в країні, вивчали такі автори, як Гнездовський О.В., Домашенко С.В., Морозов Д.М [40]. Автори досліджували його за допомогою аналізу часових рядів, обґрунтовуючи це здатністю такого аналізу відслідковувати динамічний розвиток показників та враховувати і миттєвий, і відкладений (з врахуванням часового лагу) вплив факторів зовнішнього середовища (в основному, економічних) на них. Застосувавши модель VAR (векторної авторегресії) для аналізу часових рядів, автори визначили, як динаміка безготівкових розрахунків впливає на обсяг номінального ВВП.

В нашому дослідженні висловимо гіпотезу про наявність взаємозв'язку між рівнем реального ВВП та обсягом безготівкових розрахунків, здійснених з використанням платіжних карток, використавши статистичні дані за 2013-2023 рр., та побудуємо кореляційну модель. Використання в нашій моделі реального ВВП обґрунтовано тим, що, на відміну від номінального, у його сумі враховується зростання, обумовлене реальним збільшенням виробництва, а не зростанням цін.

У запропонованій моделі введемо такі позначення:

Y – обсяг реального ВВП, млрд. грн;

X- обсяг безготівкових розрахунків, здійснених з використанням платіжних карток, млрд. грн.

Динаміка показників реального ВВП та обсягу безготівкових розрахунків в Україні протягом 2013-2023 рр., млрд. грн. представлено на рис. 2.8.

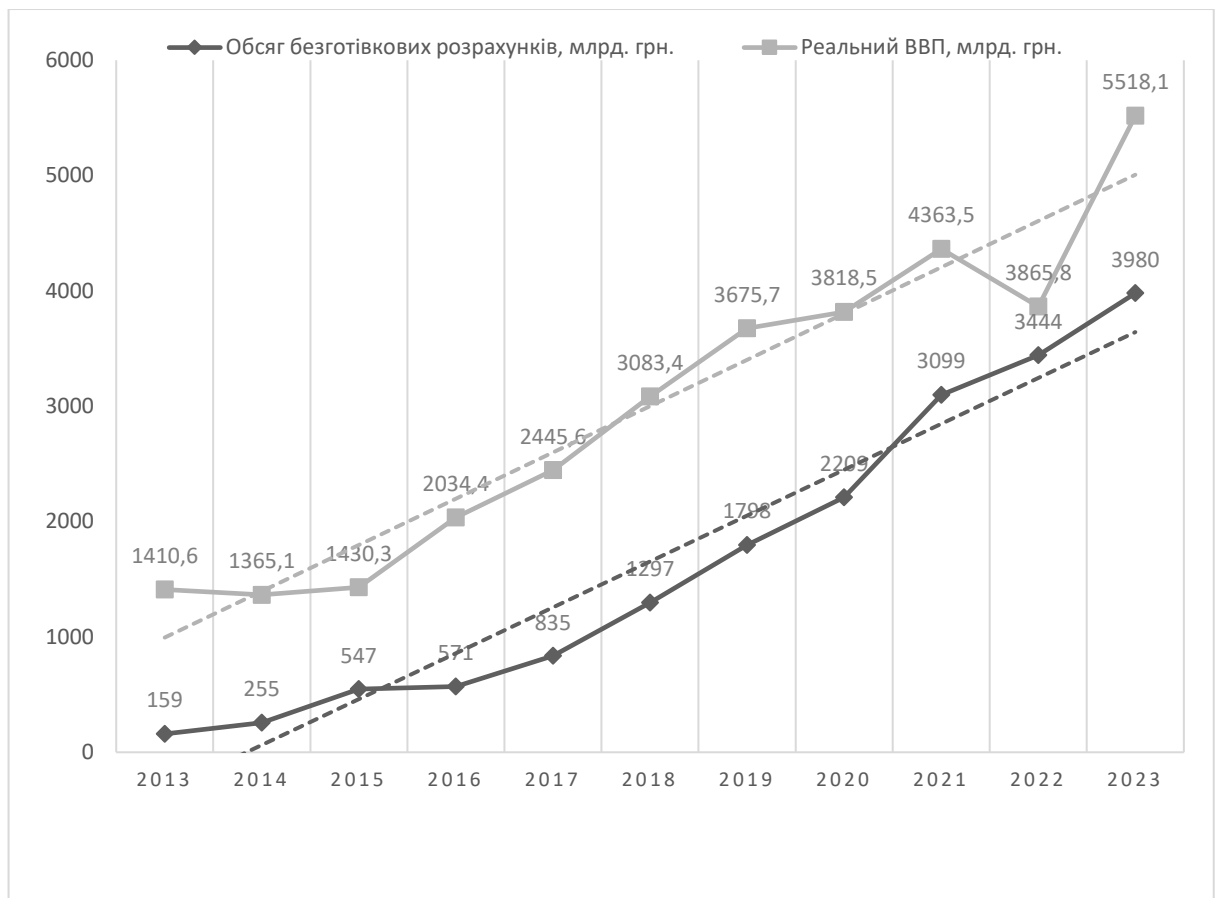

Рис. 2.8. Динаміка показників реального ВВП та обсягу безготівкових розрахунків в Україні протягом 2013-2023 рр., млрд. грн.*

*побудовано автором на підставі [99]

Для побудови лінійної однофакторної моделі, що відображає взаємозв'язок між вищезазначеними показниками, побудуємо кореляційне поле. Точкова діаграма (кореляційне поле), побудована в Excel (рис. 2.9), та наведене лінійне рівняння свідчать, що коефіцієнт детермінації має досить високе значення (90%), що свідчить про високу якість моделі.

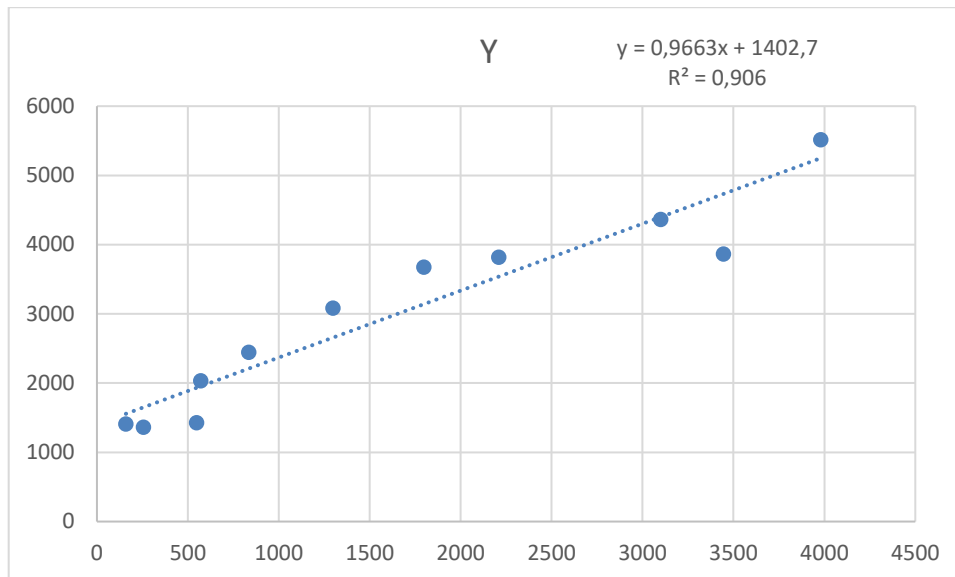

Рис. 2.9. Точкова діаграма (кореляційне поле) для визначення взаємозв'язку між показниками обсягу безготівкових розрахунків та обсягом реального ВВП*

* розраховано автором

Кореляційна матриця, одержана в результаті застосування кореляційно-регресійного аналізу, матиме вигляд:

	X	Y
X	1	
Y	0,951822	1

Отриманий (уточнений) в результаті розрахунків коефіцієнт кореляції має значення $R=0,951822$, що характеризує прямий лінійний зв'язок між показниками обсягу безготівкових розрахунків та реального ВВП.

Виведення підсумків розрахунків представлено в табл. 2.4-2.5.

Таблиця 2.4. Підсумки розрахунків показників лінійної моделі*

<i>Регресійна статистика</i>	
R	0,951822
R-квадрат	0,905965
Нормований R-квадрат	0,895516
Стандартна помилка	445,3882
Спостереження	11

Таблиця 2. 5. Дисперсійний аналіз*

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	1	17200482	17200482	86,7088	6,46E-06
Залишок	9	1785336	198370,7		
Разом	10	18985818			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-								
перетин	1402,687	217,9348	6,436271	0,00012	909,6845	1895,69	909,6845	1895,69
X	0,966332	0,103775	9,311756	6,46E-06	0,731575	1,201088	0,731575	1,201088

*розраховано автором

Значимість F складає величину 0,0000064567, що підтверджує адекватність моделі за критерієм Фішера ($0,0000064567 < 0,05$). P -значення складає величину 0,00012005, тобто $P < 0,05$, що робить цю модель статистично значимою. На підставі побудованої моделі зроблено висновок про наявність тісного прямого взаємозв'язку обсягу безготівкових розрахунків та реального ВВП, а саме: зростання безготівкових операцій сприятиме зростанню ВВП, що має позитивний вплив на економіку та підвищує рівень ефективності фінансових процесів шляхом скорочення витрат на обробку готівкових операцій.

Таким чином, проведений аналіз тенденцій розвитку безготівкових операцій в сучасних умовах та здійснений статистичний аналіз, спрямований на виявлення значення таких операцій для зростання ВВП та покращення фінансових процесів в Україні, дозволяє зробити такі висновки:

- 1) незважаючи на виклики повномасштабної війни, що обумовлюють невизначеність впливу факторів зовнішнього середовища на фінансову систему в цілому та рівень забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, зокрема, спостерігаємо зростання кількості та обсягів безготівкових операцій, розвиток ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури;
- 2) впровадження цифрових інформаційних технологій та інтеграція банківської системи України у європейський та світовий фінансовий простір є передумовою удосконалення якості розрахункових операцій. Водночас збільшення обсягу безготівкових розрахунків на фоні існуючих зовнішніх загроз вимагає додаткових заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банківської системи;
- 3) зростання безготівкових операцій сприятиме зростанню ВВП, що має позитивний вплив на економіку та підвищує рівень ефективності фінансових процесів шляхом скорочення витрат на обробку готівкових операцій;
- 4) сформована платіжна інфраструктура України дозволяє забезпечити безперебійне обслуговування розрахункових операцій, в тому числі з

використанням платіжних карток. Триває тенденція збільшення кількості безконтактних активних платіжних карток та токенизованих карток (NFC-технологія);

- 5) статистика свідчить про значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток. Наприклад, частка АТ КБ Приватбанку становить 43,9 % від загальної кількості випущених карток, частка АТ “Універсал банку” - 15,8 %, частка АТ “Ощадбанк” - 14,3 %). У 2023 році частка трьох лідерів загалом становила 74 % від загальної кількості емітованих платіжних карток.

Таким чином, досліджуючи сучасні платіжні системи та функціонування розрахунково-платіжного механізму банківської діяльності, слід в подальшому визначити вплив процесів їх розвитку та модернізації на рівень забезпечення фінансової безпеки банківської системи через ідентифікацію загроз та ризиків.

2.2. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків

У попередніх пунктах дослідження було визначено низку трансформаційних процесів, пов'язаних з розвитком та осучасненням платіжної інфраструктури в Україні. Впровадження сучасних платіжних систем та модернізація безготівкових розрахунків, безперечно, впливають на фінансову стабільність держави в цілому. Забезпечуючи полегшення доступу до низки платіжних послуг, скорочуючи частку готівкових розрахунків, водночас сучасні платіжні системи місять у собі низку загроз фінансовій безпеці. Тому фінансова безпека з позиції системного підходу заснована на недопущенні та протидії існуючих загроз.

Питанню ідентифікації загроз та ризиків банківській безпеці й фінансовій безпеці держави в цілому присвячено наукові праці багатьох вчених. Наприклад, Литвиненко О. досліджує загрози фінансовій безпеці системно важливих банків [83]. Снідко Є. та Хилько І. [165] вивчали розвиток платіжних технологій та зміну підходів до організації та проведення фінансових транзакцій, виділяючи переваги

безготівкових операцій та проблеми забезпечення кібербезпеки у банківській діяльності. Ганзюк С.М. та Драй О.О. досліджували динаміку зміни індикаторів фінансової безпеки України до та після повномасштабного вторгнення [34]. Однак у наведених дослідженнях недостатньо уваги приділяється вивченню загроз та ризиків фінансової безпеки банківської системи, обумовлених розвитком платіжних систем та удосконаленням форм та видів безготівкових розрахунків.

Метою цього пункту дослідження є класифікація та оцінка загроз та ризиків фінансовій безпеці банківських установ, обумовлених розвитком безготівкових розрахунків, ідентифікація та виділення особливостей прояву ризику розрахунків (платежів) та його впливу на фінансову стійкість банків.

В цьому контексті слід визначити види загроз фінансовій безпеці банківської системи, пов'язаної з розвитком платіжних систем та удосконаленням безготівкових операцій. Ми погоджуємось з позицією А. Петрук, яка стверджує, що на фінансову стабільність (як результат забезпечення належного рівня фінансової безпеки) банківської установи безпосередньо та опосередковано впливає значна кількість факторів, які мають різну природу та характер впливу [103, с. 45]. Це означає, що для запобігання перетворення визначених факторів на реальні загрози діяльності комерційного банку є необхідним їх дослідження [32, с. 23].

Уточнення та класифікації загроз фінансовій безпеці банківських установ є важливим для прийняття фінансових рішень стратегічного характеру та формування стратегічних заходів, спрямованих на вирішення безпекових питань. Таку позицію підтримує М.-М. Барилук [13, с.31].

Литвиненко О. досліджує відмінності між поняттями «загроза», «виклик», «ризик» та «небезпека». В цьому контексті автор зазначає про часте ототожнення понять «загроза» та «чинник (фактор) фінансової безпеки» [83]. Ми підтримуємо ту позицію, що загрози фінансовій безпеці достатньо часто є наслідком конфлікту між інтересами різноманітних суб'єктів в ході їх розвитку. Тобто, об'єктивний характер будь-якої загрози фінансовій безпеці можна усвідомити через вплив визначених факторів (чинників). Найбільш повне визначення поняття «загроза»

міститься у працях О. Барановського, який трактує її як «умови, процеси, реальні та потенційні явища, фактори, які гальмують процес реалізації інтересів банківської установи або безпосередньо формують небезпеку» [10]. Спорідненим за трактуванням поняттям до загрози є поняття ризику.

Ризик можна досліджувати у широкому та вузькому розумінні. У широкому – це наявне відхилення фактичних показників від прогнозованих, у вузькому – можливість настання несприятливої події. Однак результат ризику може виступати не лише у негативному, але і позитивному розумінні: це означає, що сприятливі результати ризику є можливістю для конкретного суб'єкта господарювання, а несприятливі результати – відповідно виступають загрозою для його діяльності. Це означає, що поняття ризику є більш широким, ніж загроза. І можна повністю погодитись з думою Є. Картузова щодо того, що загроза є наслідком негативної ризикованої події, ризику. Однак перетворення ризику на загрозу відбувається за настання певних умов [70, с. 118]. В свою чергу, шкода, втрати, збитки є результатом дії загрози при відсутності реакції на її існування та запобігання. Виходячи з проведених досліджень, логічний ланцюжок одержання збитків та втрат підприємством є таким: наявність ризику обумовлює виникнення загроз (як результату несприятливої події), реалізація загрози призводить до виникнення збитків та втрат.

Банківський ризик в науковій літературі визначається як: загроза втрати банком різних видів ресурсів, недоотримання доходів [82]; кількісна міра невизначеності [97]; вартісний вираз імовірної несприятливої події [51].

Найбільш поширеним підходом до трактування банківського ризику є його визначення з позиції втрат і недоодержання фінансових результатів банківською установою внаслідок скорочення ресурсної бази, наявності прострочених кредитів та здійснення додаткових виплат за позабалансовими операціями. Другий підхід (менш поширений) – орієнтований на ідентифікацію та вимірювання відхилення за допомогою математичного апарату (в основному, методів теорії імовірності).

В цілому ми погоджуємось з позицією авторів [176], що банківській діяльності властива більша ризикованість, ніж іншим суб'єктам господарювання,

зважаючи на функції банків та різноманітність банківських операцій. Крім того, фінансовий стан партнерів та осіб, зацікавлених у функціонуванні банківських установ (вкладників, позичальників та інших), спричиняє вплив на діяльність банків, що також підвищує рівень банківських ризиків.

Виникнення та прояв ризику (його матеріалізація) призводить до реалізації потенційних загроз функціонуванню суб'єктів господарювання, в т.ч. банків. Наприклад, враховуючи роль та значення розрахункового банку як учасника платіжної системи, в Положенні НБУ [113] визначено підстави виникнення ризиків (визначених факторів й обставин), які є реальною загрозою для забезпечення безперервності діяльності відповідної платіжної системи. Такими підставами (іншими словами, загрозами) можуть виступати: економічна криза, терористичний акт, масові заворушення, природні та техногенні катастрофи, перебої в постачанні електроенергії тощо.

Литвиненко О., досліджуючи загрози системно важливих банків, розглядає їх як своєрідну форму небезпеки, яка реалізована; сукупність чинників, що обумовлюють порушення фінансової стійкості банку та недостатню захищеність його фінансових інтересів, що здатне спровокувати дестабілізацію фінансової системи [83]. Щодо нашої тематики, пов'язаної із забезпеченням фінансової безпеки банківських установ, визначимо таке трактування загроз: результат реалізації несприятливої ризикованої події, що призводить до недотримання належного стану фінансової безпеки та погіршення рівня фінансової стійкості комерційного банку.

Актуальним питанням є класифікація загроз фінансовій безпеці банків. Наприклад, Ситник Н.С. в якості їх розглядає конкретні суб'єкти, а саме: банки, що виступають конкурентами, міжнародні організації, а також юридичні та фізичні особи, які реалізують агресивну фінансову політику щодо банківської системи та України в цілому [160]. Питання визначення загроз фінансовій безпеці банку також досліджують автори О.О. Коковіхіна О. та А.Ю. Олійник [75], стверджуючи, що на сьогоднішній день немає єдиної позиції щодо їх переліку. Автори виділяють один з найпоширеніших підходів до ідентифікації загроз, зокрема, внутрішніх:

недотримання банківською установою нормативів ліквідності та недостатній рівень залучення готівкових коштів населення у національній валюті; недостатній рівень організації банківського менеджменту; недосконалість існуючої системи фінансового моніторингу, що призводить до випадків зловживань; недотримання правил інформаційної безпеки, що обумовлює витоки інформації з банківської установи тощо [там же]. В контексті нашого предмету дослідження автори визначають таку внутрішню загрозу, як неефективність проведення основних банківських операцій, проте, не уточнюючи їх змісту. Визначення зовнішніх загроз у авторів практично ідентичне виокремленню зовнішніх загроз у працях Л. Примостки [130], однак з додаванням загроз, обумовлених недосконалістю інструментарію банківського регулювання та нагляду та доступністю міжбанківського ринку [75].

Водночас слід зауважити, що в сучасних умовах розвитку банківської системи незначна лише частина авторів визначають загрози та ризики, пов'язані з цифровізацією економіки та розвитком сучасних платіжних систем, які наряду зі значними позитивними наслідками, пов'язаними з прискоренням обігу фінансових ресурсів, при неправильному застосуванні несуть в собі і загрози фінансовій безпеці окремо взятого банку та банківській системі в цілому. Про такі загрози та ризики, наприклад, згадує Л.О. Гаряга та Р.Р. Куліш у своїй статті [35]. Автори зазначають, що реалізація інформаційних можливостей і переваг сучасних інформаційних технологій вимагають передусім від уряду формування та реалізації ефективної політики щодо поширення трендів цифрової економіки, однак з врахуванням можливих загроз фінансовій безпеці банківської діяльності. Усвідомлення негативного впливу таких загроз вимагає розробки спеціальних методичних підходів щодо нівелювання або зменшення їх впливу на фінансову безпеку.

В умовах впровадження нових інформаційних банківських технологій автори Гаряга Л. О., Куліш Р. Р. пропонують власний підхід до класифікаційних ознак та видів загроз фінансовій безпеці, виокремивши загрози: 1) за формою прояву (зовнішні та внутрішні); 2) за ризиками діяльності банків (ризик збільшення витрат

на резервування; ризик погіршення якості кредитного портфеля; ризик впливу залучених коштів; ризик втрати або погіршення рівня конкурентоспроможності); 3) за тривалістю впливу (тимчасові, постійні); 4) загроза втрати інноваційності банківської діяльності (наявність застарілого обладнання, конкуренція з високотехнологічними банками та можливі перебої технічного характеру). Особливе місце у класифікації загроз банківській діяльності автори приділяють загрозам, пов'язаним з інформаційно-цифровим забезпеченням банківської системи (в основному, це загрози, обумовлені збоями технологічного характеру), наприклад: тривалий аналіз й обробка інформації; недоліки серверного забезпечення; імовірна можливість здійснення кібератак; потенційна загроза втрати банківських даних, в тому числі конфіденційності інформації [там же]. Також у наведеній класифікації згадуються загрози, що обумовлюють виникнення системного ризику банківської системи, а саме: джерелами такого ризику є високий рівень доларизації економіки країни; інфляція; зниження рівня капіталізації банків, що призводить до збитковості окремих банків, що може вплинути на рівень забезпечення фінансової безпеки банківської системи в цілому.

Юрін Я., Сундук А., також використовуючи поділ загроз на внутрішні та зовнішні, визначаючи такий їх перелік: внутрішні загрози фінансової безпеки комерційних банків – це шахрайства, спричинені незаконним витрачанням коштів службовцями (привласненням доходу, завищенням витрат, зловживанням владою керівництвом середньої та вищої ланки, недостовірністю та шахрайством у сфері обліку); зовнішні загрози - політична та економічна нестабільність, надмірний ступінь залежності банків від зовнішніх джерел фінансування, нераціональна структура власності [193].

Аналогічно поділ загроз на зовнішні та внутрішні детально розкрито в наукових працях О. Барановського, О. Горалька, Л. Примостки, О. Коковіхіної, А.О. Петрук та А.Ю. Олійник. Однак, визнаючи обґрунтованість існування такої ознаки та важливість її для виявлення впливу зовнішніх та внутрішніх ризиків на фінансову безпеку комерційного банку, слід відмітити різний склад видів ризиків, що виділяються у складі таких груп ризиків. Наприклад, до складу зовнішніх

ризиків автори включають: макроекономічний ризик, ризик країни, валютний ризик, ризик надзвичайних ситуацій, політичний, правовий тощо. До внутрішніх ризиків найчастіше відносять операційний, кредитний, ризик ліквідності, процентний, системний тощо.

Горалько О.В., розглядаючи загрози фінансовій безпеці комерційних банків [41, с. 335], до зовнішніх загроз відносить: 1) несприятливі умови макроекономічного середовища; 2) невпорядкованість та часті зміни законодавства; 3) значний рівень інфляції; 4) часті зміни податкової політики; 5) високий рівень злочинності у банківській сфері; 6) наявність недобросовісної конкуренції на ринку; 7) несприятливі умови надання кредитів реальному сектору економіки. До внутрішніх загроз автором віднесено: 1) неефективний менеджмент, що обумовлює виникнення прорахунків у стратегічному плануванні та прогнозуванні; 2) недостатність ліквідних активів, що призводить до виконання банківських нормативів; 3) недостатність професіоналізму у працівників банку щодо забезпечення безпеки операцій; 4) неефективна кредитна політика банку, що призводить до виникнення ризику втраченого прибутку; 5) неефективна маркетингова політика банку; 6) недостатнє дотримання інформаційної безпеки банківських операцій працівниками банку.

Свою позицію на класифікацію загроз наводить А. Петрук, називаючи їх загрозами фінансовій безпеці банківської діяльності та, аналогічно позиції О. Горалька, поділяючи їх на внутрішні та зовнішні. Перелік внутрішніх загроз у визначенні автора є таким: 1) ризиковість банківських активів; 2) неоптимальність структури активів і пасивів; 3) недостатній рівень капіталізації банківської установи; 4) неефективна система управління ризиками; 5) недосконалість системи фінансового менеджменту; 6) низький рівень кваліфікації персоналу тощо. Зовнішні загрози в діяльності комерційного банку є такими: 1) кризові явища у світовій економіці; 2) пасивний платіжний баланс; 3) високий рівень боргу щодо обсягу ВВП; 4) високий рівень інфляції; 5) наявний бюджетний дефіцит; 6) недосконале регулювання банківської діяльності; 7) неефективна грошово-

кредитна політика регулятора; 8) недостатній рівень довіри юридичних та фізичних осіб до банківської системи та ін. [103, с. 46].

Досліджуючи ризики, які обумовлюють виникнення фінансових загроз комерційним банкам та банківській системі в цілому, Л. Примостка також використовує їх класифікацію на зовнішні (макроекономічний, політичний, правовий, інфляційний та ризик країни) та внутрішні. За класифікацією автора, внутрішні ризики включають: 1) фінансові, які можна поділити на цінові (процентний, фондовий, валютний, зміни цін на немонетарні інструменти) та нецінові (зокрема, ризик неплатоспроможності, кредитний ризик, ризик ліквідності, окремих банківських портфелів); 2) функціональні ризики (зокрема, операційний, технологічний, стратегічний, ризик зловживань, трансакції та документарний) [130]. Внутрішні фінансові ризики безпосередньо впливають на фінансовий результат діяльності банку, а функціональні – не мають прямого впливу. Водночас віднесення до функціональних ризиків ризику зловживань, ризику трансакцій заперечує відсутність їх впливу на прибуток. Крім того, в більшості джерел у складі фінансових ризиків виділяють ризик ліквідності, тоді як у автора виділено «ризик неплатоспроможності». Вважаємо, ліквідність є поняттям ширшим, ніж платоспроможність, оскільки є «можливістю швидкого перетворення певного майна на грошові кошти». Ліквідність виступає умовою забезпечення платоспроможності підприємства, а платоспроможність є важливим показником фінансової стійкості суб'єкта господарювання, в тому числі банку. Водночас є різні позиції щодо віднесення валютного ризику до внутрішніх. З одного боку, банківські установи мають відповідний інструментарій для регулювання та нівелювання негативного впливу такого ризику на фінансову стійкість банківської діяльності, з іншого – існують відповідні державні методи регулювання валютного ризику, що надає можливість його віднести до зовнішніх. Перевагою запропонованої Л. Примосткою класифікації є дослідження означених груп з позиції можливостей управління ризиками та джерелами їх виникнення.

Власний погляд на класифікацію банківських ризиків представляє О. Лисенок [82]. Науковець, застосовуючи загальноприйнятий поділ ризиків на

зовнішні та внутрішні, класифікує внутрішні ризики за можливістю кількісної оцінки, а саме:

- ризики, що можна кількісно виміряти та оцінити: фінансові та функціональні. До складу фінансових автор відносить кредитний, ринковий, валютний, процентний ризик, ризик ліквідності, до складу функціональних – операційний та технологічний ризики;
- ризики, що не підлягають кількісній оцінці: функціональні, які включають моральний, стратегічний, юридичний ризики, ризик репутації [82].

Водночас автор стверджує, що зовнішні ризики не можуть бути кількісно оціненими, маючи на увазі такі з них: макроекономічний ризик, політичний ризик, правовий ризик та ризик країни [там же]. З таким твердженням можна погодитись лише частково, оскільки окремі макроекономічні показники (зокрема, тенденції їх зміни) можуть виступати характеристикою макроекономічного ризику.

Інші автори (О. Хмеленко, В. Вовк, О. Кириченко) додають ще низку класифікаційних ознак банківського ризику, а саме: 1) за складом клієнтів банку (ризики співпраці з великими та дрібними клієнтами); 2) за типом банку (ризики спеціалізованого, галузевого та універсального банку); 3) за розподілом ризиків у часі (минулий, поточний і майбутній ризики); 4) за характером обліку ризиків (ризики по балансових та позабалансових операціях); 5) за методами розрахунку ризиків (ризик банківських операцій та загальний банківський ризик); 6) за можливістю управління (відкриті ризики, які неможливо регулювати) та закриті (ризики, що можна регулювати); 7) за засобами управління ризиками (застосування плаваючих процентних ставок; політика диверсифікації; страхування кредитів та ін.) [183; 8]. Визнаючи обґрунтованість виділення зазначених ознак, виникає питання щодо окремих з них: які відмінності між ризиками великих та дрібних клієнтів; які саме ризики належать до відкритих, а які - до закритих. Водночас можна погодитись з О. Лисенком, що така класифікація не визначає місце в ній таких фінансових ризиків, як кредитний, ризик ліквідності тощо, які визначають фінансову стійкість банківської установи [82].

Є також низка наукових праць, де не виділяються ознаки класифікації ризиків, а просто перераховуються їх види. Наприклад, О. Заруба визначає ризик законодавчих змін, ризик ліквідності, систематичний ризик, несистематичний ризик, селективний, часовий ризик, кредитний, інфляційний, процентний, валютний, операційний ризики, ризик країни інвестування тощо [61]. Виходячи з наведеного переліку, науковець також у дослідженні не відокремлює зовнішні та внутрішні групи ризиків.

У звіті «Про фінансову стабільність» в частині 3 «Умови та ризики банківського сектору» наведено карту ризиків та описано основні тенденції їх зміни у поточному році (за основу взято грудень 2024 року) (табл. 2.6). В цьому випадку наведені ризики за змістом є зовнішніми для банківських установ.

Таблиця 2.6

Основні зовнішні ризики фінансовій безпеці банківського сектору*

<i>№ з/п</i>	<i>Вид ризику банківського сектору</i>	<i>Його зміст</i>	<i>Тенденції зміни рівня окремого виду ризику банківського сектору у грудні 2024 року</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1	Макроекономічний ризик	Відображає рівень загроз у реальній економіці, зовнішньому секторі та фіскальній сфері	Рівень макроекономічний ризик залишився незмінним (значення його складає 8). Надходження міжнародної підтримки та допомоги частково нівелює вплив ризиків, пов'язаних з бюджетним дефіцитом, дефіцитом рахунку поточних операцій платіжного балансу.
2	Кредитний ризик домогосподарств та корпоративного сектору	Відображає тенденції зміни обсягу непрацюючих кредитів у банківських портфелях, а також потребу у додатковому формуванні резервів під такі кредити	Рівень кредитного ризику домогосподарств є помірним (його значення складає 4), однак банківські установи очікують погіршення якості портфеля з причини погіршення економічних очікувань населення. Фінансовий стан корпоративного сектору є задовільним (значення кредитного ризику складає 5), однак перспективи зростання ділової активності є стриманими.

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4
3	Ризик достатності капіталу	Відображає потенційні можливості банків забезпечувати достатній рівень капіталу;	Рівень ризику достатності капіталу зменшився (рівень ризику складає 4). Збільшення достатності капіталу частково обумовлене врахуванням прибутків у капіталі 1 рівня. Тенденції до зростання достатності капіталу є позитивними.
4	Ризик прибутковості	Відображає здатність банківських установ генерувати чистий прибуток	Ризик прибутковості банківських установ є мінімальним (значення ризику -1). Рівень операційної ефективності банків є високим.
5	Ризик ліквідності	Показує здатність банківських установ своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання перед вкладниками і кредиторами	Спостерігалось зростання рівня ризику ліквідності у 2024 році, що пояснюється скороченням надходженням клієнтських коштів до банків (значення ризику складає 3). Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) скоротився, однак є вищим за мінімальні вимоги. Зважаючи на наявний запас високоліквідних активів, є очікування щодо збільшення ризику ліквідності.
6	Валютний ризик	Відображає вплив тенденцій зміни валютного ринку на фінансову стійкість банківських установ	Рівень валютного ризику є середнім (у грудні 2024 р. його значення складає 5), його оцінки погіршилися порівняно з червнем 2024 р. За результатами Звіту міжнародні резерви є достатніми для можливості нівелювання курсових коливань.

*складено на підставі [101]

Таким чином, виходячи з трактувань загроз фінансовій безпеці комерційного банку та ідентифікації банківських ризиків, виділимо та уточнимо такі їх класифікаційні ознаки.

1) за природою впливу:

а) зовнішні ризики:

- політичний (обумовлений політичними трансформаціями у країні та політичною нестабільністю);
- правовий або законодавчий (обумовлені недосконалістю та суперечливістю законодавчих та нормативно-правових актів, що регулюють банківську діяльність в цілому та в контексті нашої тематики - безготівкові розрахунки, зокрема);

- макрофінансовий (обумовлений впливом трансформацій окремих елементів світової та національної фінансової системи);

б) внутрішні ризики – їх джерелом виступає діяльність комерційних банків як учасників платіжної системи; такі ризики додатково класифікуються:

2) за характером:

- фінансові (кредитний; ліквідності; операційний; розрахунковий ризик; інвестиційний*; депозитарний*; системний*; загальний комерційний*);
- нефінансові (моральний ризик, ризик репутації, стратегічний, правовий);
- функціональні (операційний (може деталізуватись за джерелами його виникнення); ризик інформаційних систем, ризик кіберзагроз)

3) за клієнтським складом:

- ризик, пов'язаний із залученням великих клієнтів;
- ризик, пов'язаний із залученням дрібних клієнтів;

4) за можливістю кількісної оцінки:

- ризики, що можна оцінити (зазвичай це всі види фінансових ризиків та функціональні ризики);
- ризики, що не підлягають кількісній оцінці (зазвичай нефінансові ризики);

5) за характером банківських операцій:

- ризики за активними операціями;
- ризики за пасивними операціями;

Особливістю уточненої класифікації банківських ризиків є доповнення її ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки (розрахункові банки згідно із законодавством) є її учасниками (до складу фінансових ризиків додатково включено інвестиційний; депозитарний; системний; загальний комерційний; до складу нефінансових - правовий). Виходячи з важливості забезпечення фінансової безпеки безготівкових операцій банком, визначимо місце розрахункового ризику (ризiku розрахунків, платежів) у наведеній класифікації, що надасть можливість виділити його специфічні ознаки та особливості (рис. 2.10).

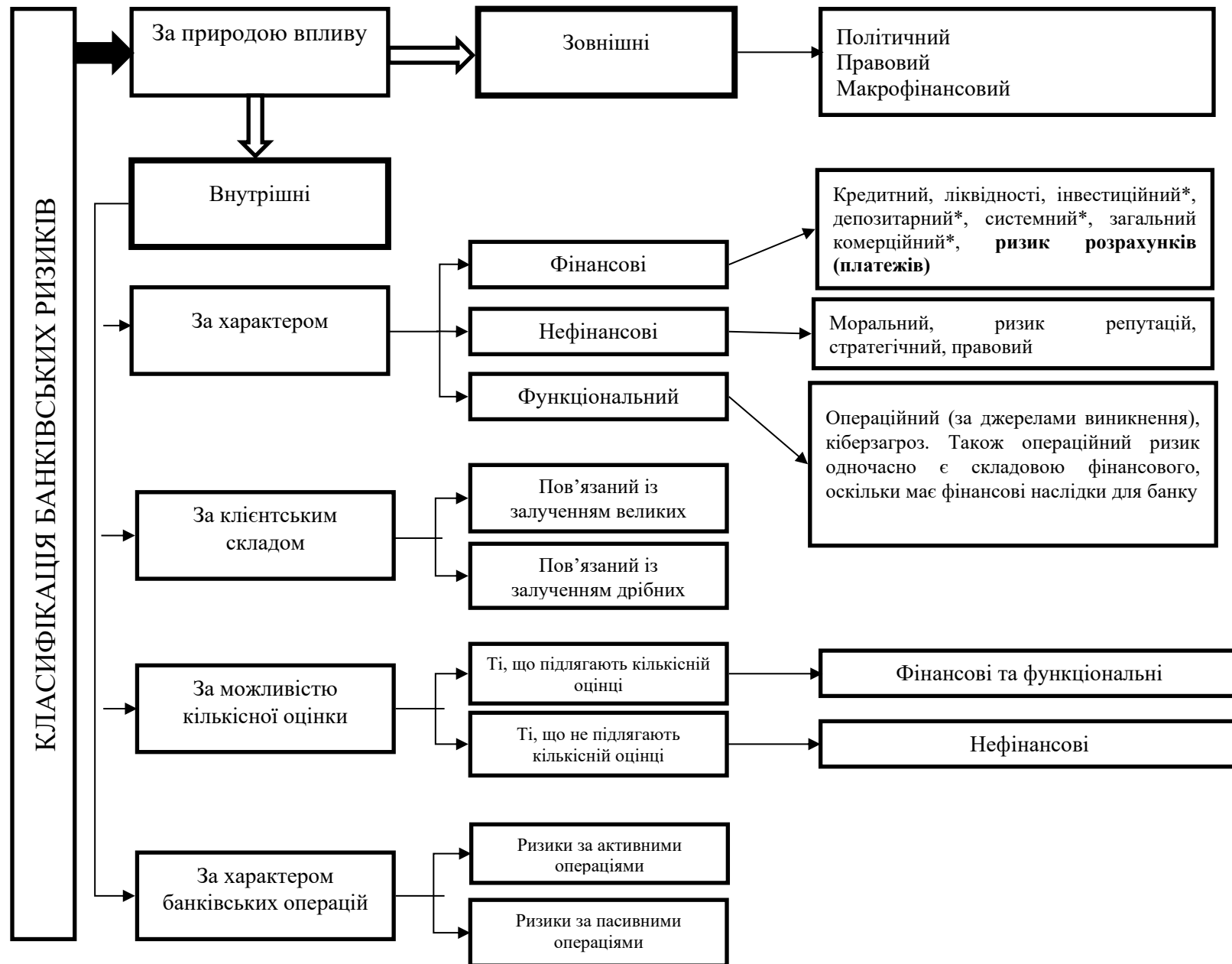

Рис. 2.10. Класифікація банківських ризиків (уточнено автором)* (* ризики платіжних систем, додані автором до класифікації банківських ризиків)

В першу чергу, слід зазначити, що у наукових джерелах недостатньо уваги приділено значенню та змісту розрахунковому ризику (ризика розрахунків, платежів). Водночас про важливість розрахунків для забезпечення фінансової стабільності банківської системи свідчить ст. 67. ЗУ «Про банки та банківську діяльність»: метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках [131]. Ми повністю погоджуємось з твердженням О. Барановського, який пише, що при проведенні банківського нагляду НБУ має право вимагати від керівництва комерційних банків усунути порушення, що можуть загрожувати втраті коштів вкладників [10].

Види банківських ризиків та ідентифікація розрахункового ризику (ризика розрахунків, платежів) у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність банків та функціонування платіжних систем (включаючи нормативно-правові акти, що втратили чинність для порівняльної оцінки трансформацій законодавства), представлено в **додатку А**.

Оцінка нормативно-правової бази з управління банківськими ризиками надає можливість визначити, що лише в Положенні НБУ №64 [114] згадуються два види ризиків, які прямо можна пов'язати з безготівковими розрахунковими операціями: «передрозрахунковий ризик» та «ризик розрахунків». Зокрема, трактування цих видів ризику є таким: передрозрахунковий ризик (Pre-Settlement Risk) – це імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок дефолту контрагента за договором до початку виконання своїх зобов'язань будь-якою зі сторін договору [там же]. А ризик розрахунків (Settlement Risk) – це імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання контрагентом своїх зобов'язань після того, як банк виконав свою частину зобов'язань [там же].

В наведеному Положенні (у додатку 8) визначено події, що призводять до втрат комерційного банку, поява яких обумовлена наявністю та впливом розрахункового ризику (ризика розрахунків, платежів). Зокрема, визначено, подія

1-го рівня, що визначається, як «виконання переказів, надання платіжних доручень у здійсненні переказів та управління процесами» та деталізується в Положенні № 64 як «виникнення втрат внаслідок розладу, збоїв під час оброблення транзакцій банком або неналежного виконання контрагентами та постачальниками банку своїх зобов'язань» [114]. В такому трактуванні акцент зроблений саме на суб'єктах та причинах виникнення втрат банком: або неналежне виконання своїх обов'язків банківською установою, або контрагентами комерційного банку. Більш детально у додатку 8 до Положення уточнено сутність подій 2-го рівня.

Події 2-го рівня визначаються за такими складовими **(додаток Б).**

Розрахунковий ризик (ризик розрахунків, платежів) можна розглядати як внутрішній ризик, якщо джерелом його виникнення є невиконання або недостатнє виконання розрахунково-платіжної функції комерційним банком як учасником платіжної системи. Водночас цей ризик може бути і зовнішнім, якщо джерелом його виникнення є дії інших учасників платіжної системи. Виходячи з нормативного трактування поняття «розрахунковий ризик» (ризик розрахунків, платежів), його джерелом вважається лише контрагент банківської установи, який не виконав власні зобов'язання перед банком (наприклад, позичальник). У такому розумінні розрахунковий ризик стосується виключно одного суб'єкта-контрагента банку і не припускає імовірність виникнення такого виду ризику внаслідок невиконання (або неналежного виконання) зобов'язань банківською установою). При цьому розрахунковий ризик банку, будучи у складі операційного (і відповідно, фінансового) ризику, може стати джерелом фінансових втрат.

На нашу думку, виходячи з трактування операційного ризику (як імовірності того, що недоліки у функціонуванні інформаційних систем, внутрішніх банківських процесів, помилок банківського персоналу, різні операційні збої, в тому числі, можливі затримки під час операцій обробки платежів, низька пропускна спроможність інформаційних систем, викрадання інформації, шахрайство в системі управління банку внаслідок впливу зовнішніх факторів тощо призведуть до призупинення або погіршення надання послуг платіжною системою), можемо визначити, що операційний ризик може виступати як джерело для розрахункового

ризик (або розрахунковий ризик є частиною операційного ризику). Джерелом появи розрахункового ризику може бути також крадіжка, підробка й фальсифікація розрахункових документів з метою одержання неправомірної вигоди; різні види комп'ютерних небезпек, що призводять до помилкових розрахункових дій; незаконне використання пластикових карт тощо. Це і визначає, що саме розрахункові операції найчастіше виступають об'єктом здійснення злочинів у банківській діяльності.

Також слід зважати, що діяльність комерційного банку як окремого елементу (учасника) платіжної системи може зазнавати впливу, обумовленого недосконалістю функціонування інших елементів системи. Згідно із законодавством, суб'єктами правових відносин у функціонуючій платіжній системі виступає: оператор платіжної системи, банківська установа, технологічний оператор, інші учасники платіжної системи та користувачі. Це підтверджує, що недоліки в діяльності будь-якого з перелічених суб'єктів можуть стати джерелом розрахункового ризику.

Прикладами можливих джерел виникнення цього ризику можуть виступати:

- невірно встановлений розрахунковий часовий лаг;
- асинхронність розрахунків, якщо платежі є зустрічними;
- застосування платіжних засобів та інструментів з високим ризиком тощо.

В свою чергу, розрахунковий ризик, зважаючи на власну природу, може обумовити появу системного ризику: виникнення індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції (або одного та декількох банків-учасників) може обумовити появу ланцюгової реакції неплатежів, що може заблокувати розрахунки у платіжних системах, якщо не будуть здійснено відповідні антикризові заходи.

Чайкін І. Б., досліджуючи розрахунковий ризик у своїх працях, стверджує про те, що він поєднує кредитний ризик та ризик ліквідності, який виникає при нанесенні шкоди клієнту при затримці платежів [184]. На наш погляд, внутрішній

розрахунковий ризик (джерелом його виникнення є операційний ризик) може впливати на ризик ліквідності та кредитний ризик.

Застосовуючи суб'єктний підхід до дослідження фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків, обґрунтований у розділі 1, зазначимо, що джерела виникнення ризику розрахунків можна досліджувати з трьох позицій: клієнта, банківської установи та платіжної системи (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Джерела виникнення ризику розрахунків*

<i>Джерела виникнення ризику розрахунків з позиції банку</i>	<i>Джерела виникнення ризику розрахунків з позиції клієнтів</i>	<i>Джерела виникнення ризику розрахунків з позиції платіжної системи</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Невиконання зобов'язань банківською установою з різних причин (ризик ліквідності, ризик банкрутства банку) Злочинність у кредитно-фінансовій сфері (крадіжки, підробка та фальсифікація розрахункових документів з метою одержання неправомірних вигід, різні види комп'ютерних небезпек, що призводять до помилкових розрахункових дій, незаконне використання пластикових карт) (ризик злочинності) .	Невиконання зобов'язань позичальником, що призводить до зростання безнадійної та простроченої заборгованості (кредитний ризик банку) . Значне зменшення обсягу клієнтських коштів або зростання волатильності джерел фінансування; поширення в засобах масової інформації негативної інформації щодо банку, що може призвести до відпливу клієнтських коштів або погіршення платіжної дисципліни боржників; виникнення перешкод для оперативного залучення коштів у разі дефіциту ліквідності (ризик ліквідності, репутаційний ризик) .	Оперативно-технічні збої у функціонуванні платіжної системи або її учасників, вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів (операційний ризик, системний ризик) .
Уточнене визначення: розрахунковий ризик (ризик розрахунків) — складова фінансового ризику, що характеризується виникненням часового та грошового розриву між платежами банку та зустрічними грошовими платежами клієнтів при здійсненні розрахункових операцій і виражає потенційну імовірність виникнення збитків, додаткових фінансових втрат або недоотримання запланованих доходів внаслідок неефективного функціонування платіжної системи або невиконання сторонами своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань.		

* складено автором

Таким чином, в результаті досліджень природи розрахункового ризику було зроблено такі висновки:

- 1) запропоновано уточнити класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є доповнення складу внутрішніх банківських ризиків ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки є учасниками таких систем (до складу внутрішніх фінансових ризиків додатково включено інвестиційний; депозитарний; системний; загальний комерційний, до складу нефінансових – правовий на рівні банку);
- 2) уточнено поняття «розрахунковий ризик» (ризик розрахунків, платежів) як складової фінансового ризику, що характеризується виникненням часового та грошового розриву між платежами банку та зустрічними грошовими платежами клієнтів при здійсненні розрахункових операцій і виражає потенційну імовірність виникнення збитків, додаткових фінансових втрат або недоотримання запланованих доходів внаслідок неефективного функціонування платіжної системи або невиконання різними сторонами своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань. На відміну від нормативно-правового визначення цього поняття, уточнене визначення припускає можливість поділу розрахункового ризику за джерелами виникнення на зовнішній та внутрішній;
- 3) розрахунковий ризик можна розглядати як внутрішній ризик, якщо джерелом його виникнення є невиконання або недостатнє виконання розрахунково-платіжної функції комерційним банком як учасником платіжної системи. Водночас цей ризик може бути і зовнішнім, якщо джерелом його виникнення є діяльність інших учасників платіжної системи (або контрагентів банку);
- 4) уточнено, що джерелом появи внутрішнього розрахункового ризику може виступати операційний ризик комерційного банку, джерелом зовнішнього розрахункового ризику – системний ризик платіжної системи. В свою чергу, внутрішній розрахунковий ризик, зважаючи на власну природу, може

- обумовити виникнення системного ризику: поява індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції (або одного та декількох банків-учасників) може обумовити появу ланцюгової реакції неплатежів, що може заблокувати розрахунки у платіжних системах, якщо не будуть здійснено відповідні антикризові заходи;
- 5) обґрунтовано, що внутрішній розрахунковий ризик (джерелом його виникнення є операційний ризик) є складовою фінансового ризику, що може впливати на інші види фінансових ризиків (в першу чергу, ризик ліквідності та кредитний ризик).

Таким чином, уточнено класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є доповнення складу внутрішніх банківських ризиків ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки є учасниками таких систем.

Визначено місце розрахункового ризику у наведеній класифікації, виділено його специфічні ознаки (здатність індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції стати передумовою ланцюгової реакції неплатежів та системного ризику; вплив на ризик ліквідності та кредитний ризик). На відміну від нормативно-правового визначення цього поняття, уточнене визначення припускає імовірність виникнення такого виду ризику внаслідок невиконання (або неналежного виконання) зобов'язань банківською установою, а не лише його контрагентом.

2.3. Оцінка взаємозв'язку між показниками фінансової безпеки та ризиками безготівкових розрахунків

В попередньому пункті дослідження було визначено місце розрахункового ризику (ризик розрахунків, платежів) у системі банківських ризиків та уточнено його сутність. Було визначено, що розрахунковий ризик може спричинити зростання рівня кредитного ризику: наприклад, наявні проблеми з платежами

впливають на фінансовий стан позичальника, що призводить до виникнення проблемної заборгованості перед банком. У найгіршому випадку така ситуація може призвести до зростання імовірності дефолту клієнта банку. Тобто, існує прямий зв'язок: збільшення рівня розрахункового ризику позичальника спричиняє збільшення кредитного ризику банківської установи. Також збільшення ризику розрахунків контрагента банку може негативно вплинути на ризик ліквідності: нездійснення або затримка окремих платежів за операціями клієнтами банку може спричинити втрати грошових коштів банківською установою, що, в свою чергу, може обумовити недостатність грошових коштів для покриття операційних витрат банку за операціями з іншими клієнтами. Наприклад, клієнти-вкладники, які одержали інформацію про наявність фінансових проблем банку, можуть активізувати відтік депозитів, що може викликати в подальшому навіть системну кризу.

У зв'язку з наявністю впливу розрахункового ризику на окремі види банківських ризиків (зокрема, кредитний ризик та ризик ліквідності) постає питання щодо обґрунтування взаємозв'язків між окремими показниками фінансової безпеки та банківськими ризиками, пов'язаними з розрахунково-платіжними операціями.

Оскільки розрахунковий ризик клієнтів банків здійснює безпосередній вплив на рівень кредитного ризику та ризик ліквідності, то зосередимось на показниках, що характеризують такі види банківських ризиків. В цілому порядок розрахунків показників кредитного ризику та ризику ліквідності у нормативно-правових актах, передбачених в межах дії пруденційних (наглядових) методичних підходів, представлений в **додатку В**. Більш докладно сутність наглядових методик оцінки фінансової стабільності банківських установ нами буде розкрито у п.3.1.

В цілому значення пруденційних нормативів Н₅-Н₉, розрахованих відповідно до Постанови № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [139] та Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні [87], по системі банків України за 2015- 2025 рр. (щоквартальні дані) представлено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Значення пруденційних нормативів Н₅- Н₉ по системі банків України за
2015-2025 рр. (щоквартальні дані)*

Показники (пруденційні нормативи)	Показники кредитного ризику			Показники ризику ліквідності		
	Н ₇	Н ₈	Н ₉	Н ₄	Н ₅	Н ₆
1	2	3	4	5	6	7
Дата (щоквартальні дані)						
01.01.2015	22,01	250,04	-	57,13	79,91	86,14
01.04.2015	23,42	651,32	-	49,11	72,92	78,76
01.08.2015	23,08	675,06	-	56,8	75,41	81,77
01.12.2015	23,13	551,47	-	72,25	78,76	88,82
01.01.2016	22,78	364,14	31,19	78,73	79,98	92,87
01.04.2016	22,87	345,47	37,03	76,52	84,13	89,54
01.08.2016	21,08	278,11	28,36	70,05	86,01	88,47
01.12.2016	21,37	321,28	28,8	59,3	87,4	91,01
01.01.2017	21,48	308,27	36,72	60,79	102,14	92,09
01.04.2017	22,31	284,08	28,72	61,93	115,54	95,76
01.08.2017	20,35	223,77	20,05	59,43	108,48	97,42
01.12.2017	20,61	232,12	20,05	45,61	106,67	96,52
01.01.2018	20,29	208,31	17,89	55,55	108,08	98,37
01.04.2018	20,19	184,23	15,14	56,95	103,11	92,87
01.08.2018	20,79	160,64	14,51	55,91	103,84	94,59
01.12.2018	20,43	173,88	11,23	61,76	104,72	94,17
01.01.2019	19,83	176,23	10,41	68,66	99,21	93,52
01.04.2019	18,99	174,68	9,48	70,15	100,97	92,63
01.08.2019	18,28	140,92	8,08	64,93	99,18	93,33

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5	6	7
01.12.2019	17,32	120,54	7,23	-**	-	94,4
01.01.2020	17,61	105	7,02	-	-	94,35
01.04.2020	18,44	112,08	5,99	-	-	92,56
01.08.2020	19,06	95,44	4,41	-	-	88,79
01.12.2020	19,85	84,6	3,8	-	-	88,55
01.01.2021	19,14	87,39	4,1	-	-	86,82
01.04.2021	19,69	91,48	3,98	-	-	88,91
01.08.2021	18,26	72,83	4,29	-	-	89,55
01.12.2021	19,4	70,75	4,25	-	-	89,36
01.01.2022	18,6	72,35	3,71	-	-	89,13
01.04.2022	-	-	-	-	-	-
01.08.2022	18,57	100,67	4,74	-	-	-
01.12.2022	18,95	88,08	3,65	-	-	-
01.01.2023	17,8	86,33	2,81	-	-	-
01.04.2023	17,24	84,02	2,66	-	-	-
01.08.2023	15,19	63,18	1,96	-	-	-
01.12.2023	14,55	58,14	2,12	-	-	-
01.01.2024	15,53	63,13	1,08	-	-	-
01.04.2024	17,28	66,09	1,03	-	-	-
01.08.2024	15,73	54,64	1,01	-	-	-
01.12.2024	16,01	75,33	1,1	-	-	-
01.01.2025	15,09	66,53	1,57	-	-	-
01.04.2025	17,07	84,59	2,43	-	-	-

*складено автором за [87; 101; 139]

** у зв'язку із переходом банків до розрахунку коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) скасовано економічні нормативи миттєвої ліквідності (Н4) та поточної ліквідності (Н5) з 2.09.2019 р.

Графічне представлення значень пруденційних нормативів Н₄-Н₉ по системі банків України за 2015- 2025 рр. представлено на рис. 2.11.

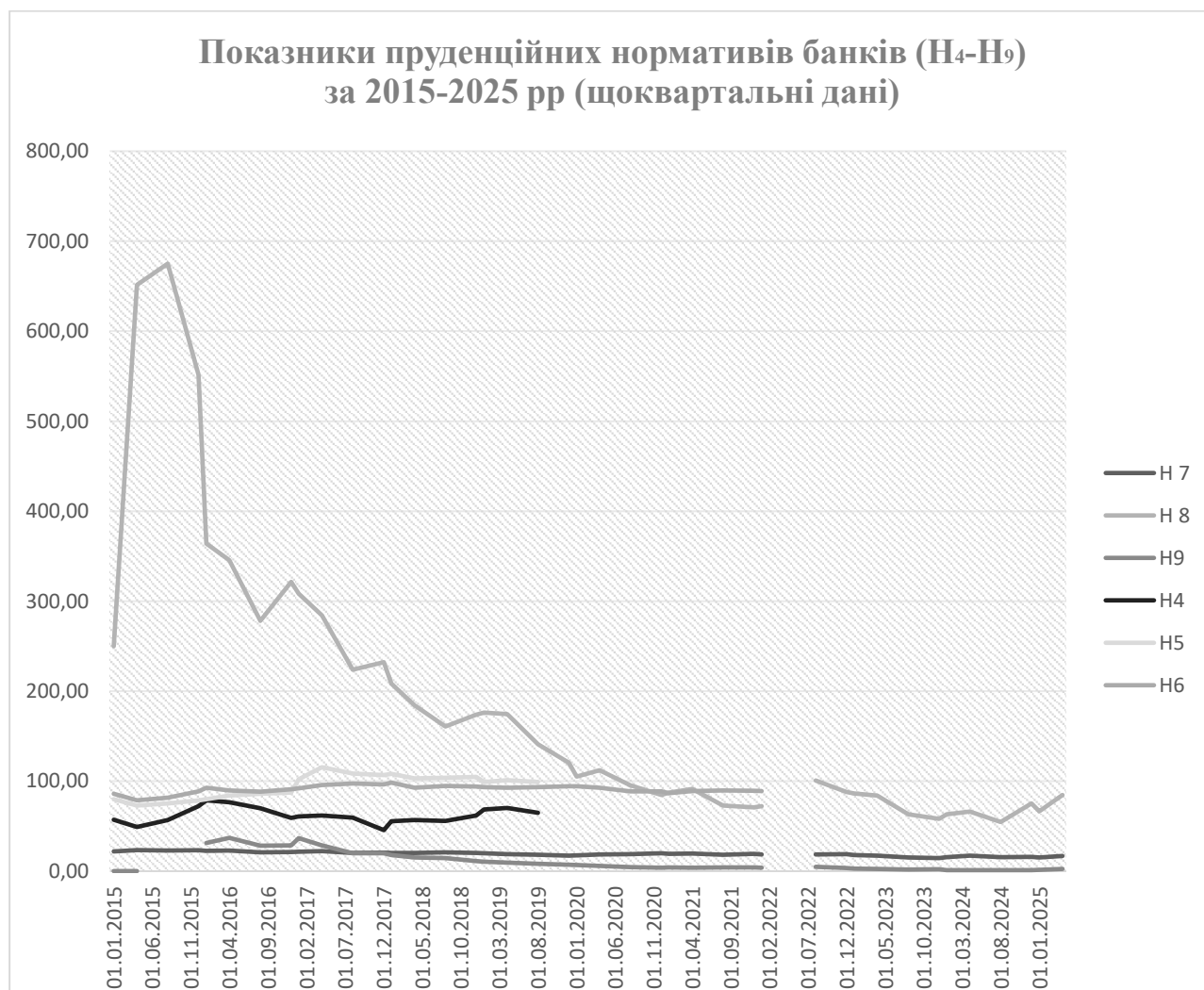

Рис. 2.11. Показники пруденційних нормативів банків (Н₄-Н₉) за 2015-2025 рр. (щоквартальні дані)*

*складено на підставі [87; 101; 139]

Значення пруденційних нормативів Н₇, Н₈, Н₉ по системі банків України за 12 місяців 2024 року та 5 місяців 2025 року представлено на рис.2.12.

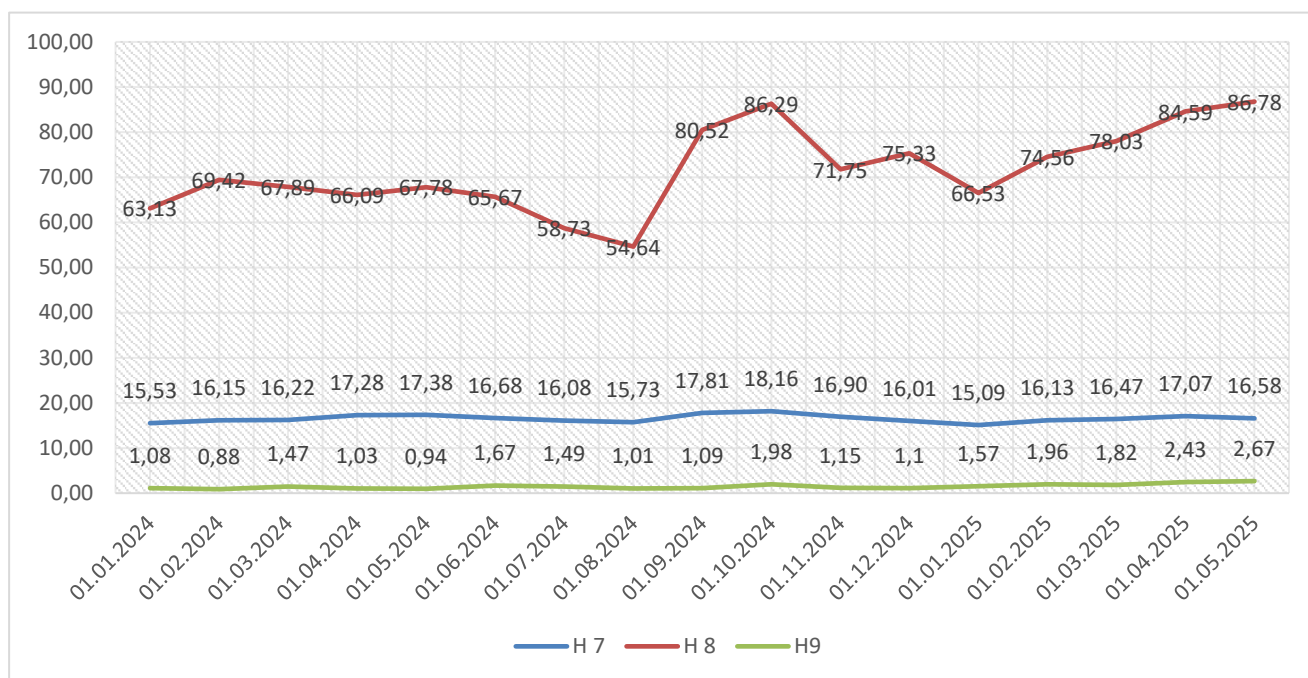

Рис. 2.12. Значення пруденційних нормативів Н₇, Н₈, Н₉ по системі банків України за 12 місяців 2024 року та 5 місяців 2025 року*

* складено на підставі [101]

Як зазначалось у п.2.2. дисертаційної роботи, ризик розрахунків контрагентів банківських установ має безпосередній вплив на рівень кредитного ризику. Розрахунковий ризик, що виникає в ході безготівкових операцій переказу грошових коштів, може суттєво збільшити рівень кредитного ризику, оскільки несвоєчасне здійснення платежів може погіршити фінансовий стан позичальника, що, в свою чергу, призводить до неможливості виконати свої кредитні зобов'язання перед банком. Тобто, зростання рівня ризику розрахунків потенційно впливатиме на збільшення ймовірності дефолту по кредиту, що призводить до фінансових втрат для комерційного банку.

В цьому контексті є важливим зважати на можливий ризик дефолтів, в першу чергу, великих позичальників (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Частка дефолтів великих позичальників* на 12-місячному горизонті за кількістю, згладжені показники*

* кредитний ризик за Положенням №351 [109]

За даними рис. 2.13 видно, що з моменту початку повномасштабної війни (лютий 2022 р.) різко збільшилась частка дефолтів великих позичальників (до 19%). За даними Звіту про фінансову стабільність визначено, що до складу цих 19% боржників було включено тих, що мали 26% кредитів до моменту початку війни [101]. Однак переважну кількість непрацюючих кредитів було зафіксовано саме у 2022 році. В той же час спостерігалось скорочення частки дефолтів, починаючи з грудня 2022 року (до 3,3% за гривневими кредитами та до 8,2% за валютними кредитами). Цей факт свідчить про відновлення фінансової стабільності та відповідно зростання рівня забезпечення фінансової безпеки (можна зіставити з показниками довоєнного 2021 року). В цілому розраховане значення показників кредитного, ринкового та операційного ризиків для банків представлено на рис. 2.14.

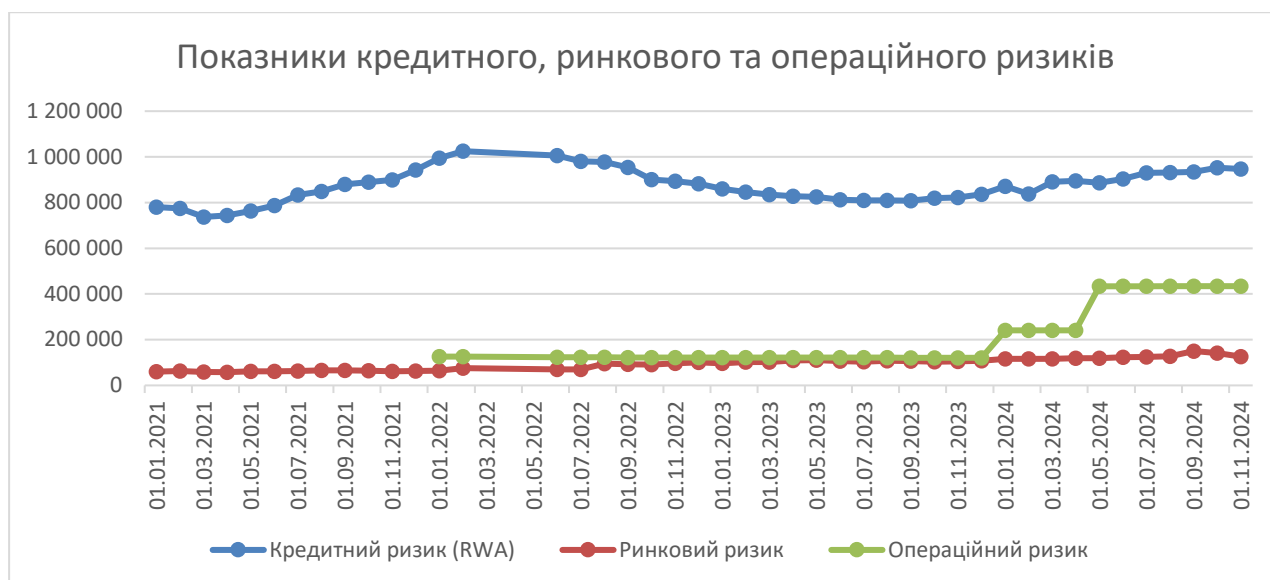

Рис. 2.14. Значення кредитного, ринкового та операційного ризиків для банків*

*складено автором на підставі [101]

На рис. 2.14 кредитний ризик RWA (Risk-Weighted Assets) розрахований як активи, що зважені на відповідний коефіцієнт ризику (встановлюється в залежності від виду активу).

Виходячи з наведеного, сформулюємо ряд гіпотез в межах нашого дослідження, що надасть можливість перевірити наявність взаємозв'язку окремих показників:

Гіпотеза 1. Фінансова стабільність банків, що характеризує належний рівень фінансової безпеки, є чутливою до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику.

Гіпотеза 2. Рівень кредитного ризику банківської установи є чутливим до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток.

В якості методологічного інструментарію для доведення висловлених гіпотез визначимо доцільність застосування кореляційно-регресійного аналізу, який дозволяє визначити форми фінансових взаємозв'язків між показниками фінансової стабільності та видами ризиків, що на неї впливають. Для доведення або спростування першої гіпотези в якості залежних показників, що характеризують рівень фінансової стабільності, приймаємо показники рентабельності активів та

рентабельності капіталу банків. Доречність використання показника рентабельності активів банків можна обґрунтувати наявністю його у переліку індикаторів (показників) банківської безпеки в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [86]. Додатково до змінних (залежних) показників фінансової безпеки банків віднесено рентабельність капіталу, оскільки він показує рівень довгострокової фінансової стабільності діяльності банків та рівень ефективності використання капіталу для одержання прибутку. Інформаційною базою для проведення досліджень є основні показники діяльності банків (розділ «Наглядова статистика» на офіційному сайті Національного банку України) [101].

Таким чином, в якості залежних показників використано показники рентабельності активів (ROA) та рентабельності капіталу (ROE), в якості незалежних величин - показники максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H_7), показник великих кредитних ризиків (H_8), показник максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (H_9), коефіцієнт миттєвої ліквідності (H_4); коефіцієнт норматив поточної ліквідності (H_5); коефіцієнт короткострокової ліквідності (H_6).

Одержані результати розрахунків коефіцієнтів кореляції, детермінації та визначення щільності (тісноти) зв'язку між незалежними величинами кредитного ризику й ризику ліквідності та залежними показниками рентабельності активів та рентабельності капіталу представлено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції, детермінації та визначення тісноти зв'язку між незалежними показниками кредитного ризику та ризику ліквідності та залежними показниками рентабельності активів та рентабельності капіталу*

Змінні показники	Результативні показники	Коефіцієнт кореляції (Multiple R)	Коефіцієнт детермінації (R Square)	Рівняння регресії	Significance F (перевірка гіпотези за критерієм Фішера)	Щільність взаємозв'язку в залежності від отриманих значень коефіцієнта кореляції
1	2	3	4	5	6	7
Показник Н 4	Рентабельність активів (ROA), %	0,011271	0,000127	ROA = -0,00604 Н4 +0,452676	0,969496 > 0,05	Модель є неадекватною за критерієм Фішера. Дуже слабкий зв'язок між залежними та незалежними показниками, оскільки $R < 0,19$. Це доводить слабкість впливу показників ліквідності банків на показники фінансової безпеки.
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,027292	0,000745	ROE = 7,640511 - 0,13336 Н4	0,926211 > 0,05	
Показник Н 5	Рентабельність активів (ROA), %	0,219814	0,048318	ROA = - 0,100425 Н5 + 10,0319	0,450192 > 0,05	
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,366419	0,134263	ROE = - 1,387065 Н5 +141,775	0,179173 > 0,05	
Показник Н6	Рентабельність активів (ROA), %	0,02457	0,000604	ROA = -0,02806 Н6 +4,117556	0,909269 > 0,05	
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,010472	0,00011	ROE = -0,10703 Н6 +21,50359	0,961265 > 0,05	
Показник Н7	Рентабельність активів (ROA), %	0,683233	0,466808	ROA = - 1,10371 Н7+23,0741	0.00000439 < 0,05	Помірний зв'язок $0,5 < 0,683233 < 0,7$
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,696536	0,485163	ROE = - 10,3572Н7 +214,5782	0.00000238 < 0,05	Середній зв'язок $0,5 < 0,696536 < 0,7$

Продовження табл. 2.9

1	2	3	4	5	6	7
Показник Н8	Рентабельність активів (ROA), %	0,777721	0,60485	$ROA = -0,03052 H_8 + 6,597316$	$0,0000000149 < 0,05$	Сильний (щільний) зв'язок $0,777721 > 0,7$
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,741711	0,550135	$ROE = -0,27344 H_8 + 58,40225$	$0,000000,27 < 0,05$	Сильний (щільний) зв'язок $0,741711 > 0,7$
Показник Н9	Рентабельність активів (ROA), %	0,814701	0,663738	$ROA = -0,26779 H_9 + 5,001727$	$0,0000000008,45 < 0,05$	Сильний (щільний) зв'язок $0,814701 > 0,7$
	Рентабельність капіталу (ROE), %	0,79148819	0,626453555	$ROE = -2,357794903 H_9 + 43,979463$	$0,00000000907$	Сильний (щільний) зв'язок $0,79148819 > 0,7$

*розраховано автором за допомогою інструментарію Excel

Щільність кореляційного зв'язку для аналізу визначається за розрахованим коефіцієнтом кореляції (для порівняння використовується його абсолютне значення) із застосуванням шкали Чеддока (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Шкала Чеддока для визначення щільності взаємозв'язку між показниками

№ з/п	Значення коефіцієнту кореляції	Щільність взаємозв'язку між показниками
1	2	3
1	$r > 0,70$;	Сильний, або щільний взаємозв'язок
2	$0,50 < r < 0,69$	Середній взаємозв'язок
3	$0,30 < r < 0,49$	Помірний взаємозв'язок
4	$0,20 < r < ,29$	Слабкий взаємозв'язок
5	$r < 0,19$.	Дуже слабкий

На підставі отриманих розрахункових даних зробимо такі висновки:

1) спостерігається дуже слабкий вплив показників ліквідності банків на показники фінансової стабільності (рентабельність активів - ROA, рентабельність капіталу - ROE), оскільки за шкалою Чеддока коефіцієнт кореляції $R < 0,19$. Це також відповідає розвитку сучасної практики оцінювання фінансової стабільності, оскільки з 2019 року показники Н₄, Н₅ було скасовано та запроваджено сучасні показники оцінки ліквідності банківських установ. Норматив миттєвої ліквідності (Н₄) та норматив поточної ліквідності (Н₅) було замінено новим коефіцієнтом - коефіцієнтом покриття ліквідністю LCR, оскільки він є більш об'єктивним та реальним, ніж попередні коефіцієнти. Норматив Н₆ був замінений новим пруденційним нормативом NSFR (коефіцієнтом чистого стабільного фінансування), який призначений встановлювати мінімальний рівень банківської ліквідності на часовому горизонті в один рік. Обґрунтування впровадження нового показника обумовлено необхідністю оцінки «довгострокової ліквідності», оскільки банківські установи повинні зменшувати залежність від короткострокових фінансових джерел та орієнтуватись на довгострокові джерела, що сприятиме скороченню рівня одного з системних ризиків, який пов'язаний з короткостроковим фондуванням [101];

2) вплив показника H_7 (нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента) на рентабельність активів та рентабельність капіталу характеризується середнім рівнем щільності взаємозв'язку та виражається рівняннями:

$$ROA = - 1,10371 H_7 + 23,0741 \text{ (вплив на рентабельність активів) (2.1.)}$$

$$ROE = - 10,3572 H_7 + 214,5782 \text{ (вплив на рентабельність капіталу) (2.2.)}$$

Можна відзначити зворотній зв'язок між залежними та незалежними величинами. Зокрема, при зростанні максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента на одиницю, рентабельність активів буде знижуватись на 1,1%, а рентабельність капіталу на 10,35%, тобто вплив на рентабельність капіталу є суттєвішим. При відсутності врахування нормативу H_7 при розрахунку показників рентабельності активів та капіталу, їх значення складатимуть 23,0741% та 214,5782% відповідно (дані показники відповідають величинам вільного члену у формулах лінійної регресії).

3) значення впливу показника H_8 (показник нормативу великих кредитних ризиків) на рентабельність активів та рентабельність капіталу банків описується формулами та характеризується щільним зв'язком між показниками $R > 0,7$:

$$ROA = - 0,03052 H_8 + 6,597316 \text{ (вплив на рентабельність активів) (2.3.)}$$

$$ROE = - 0,27344 H_8 + 58,40225 \text{ (вплив на рентабельність капіталу) (2.4.)}$$

Також можна спостерігати зворотній зв'язок між результативними показниками ROA і ROE та незалежною величиною H_8 . Коефіцієнт при H_8 показує, наскільки зміниться ROA та ROE, якщо показник великих кредитних ризиків (H_8) зміниться на одиницю. Зокрема, при зростанні H_8 на 1%, результативний показник ROA зменшиться на 0,03%, а показник ROE на 0,27%. При неврахуванні в цілому показника великих кредитних ризиків при розрахунку рентабельності активів та рентабельності капіталу, їх значення складатимуть 6,597316 % та 58,40225 %

відповідно (дані показники відповідають величинам вільного члену у формулах лінійної регресії);

4) з одержаних рівнянь регресії, представлених у табл. 2.10, спостерігається найщільніший зв'язок між показником максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н₉) та показниками рентабельності активів та капіталу банків, оскільки за шкалою Чеддока коефіцієнт кореляції $R > 0,7$. Для відображення взаємозв'язку між показниками ROA та Н₉ коефіцієнт кореляції складає 0,814701, між показниками ROE та Н₉ коефіцієнт кореляції складає 0,79148819. Формули для опису взаємозв'язків представлено нижче (формула 2.5. та формула 2.6).

$$ROA = - 0,26779 H_9 + 5,001727 \quad (2.5)$$

$$ROE = -2,357794903 H_9 + 43,979463 \quad (2.6)$$

Коефіцієнт регресії при Н₉ показує, що при зростанні Н₉ на 1%, результативний показник ROA зменшиться на 0,26779 %, а показник ROE на 2,357794903 %.

Результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про достовірність висловленої гіпотези 1: фінансова стабільність банків, що характеризує належний рівень фінансової безпеки, є чутливою до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику. Водночас отримані результати свідчать про слабкий зв'язок фінансової стабільності банків та показників ліквідності. Таким чином, розрахунковий ризик впливає на фінансову стабільність банківської установи опосередковано, через наявність впливу кредитного ризику на фінансові результати діяльності.

Наступним етапом нашого дослідження є доведення або спростування гіпотези 2, а саме: рівень кредитного ризику банківської установи є чутливим до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток.

Зважаючи на високу щільність взаємозв'язку кредитного ризику і показників ROA та ROE, є важливим дослідити взаємозв'язок між обсягом розрахункових

операцій, здійснених із використанням платіжних карток (скорочення таких операцій є індикатором зростання розрахункового ризику), з рівнем кредитного ризику. Вихідним масивом даних для регресійного аналізу є дані, представлені в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Вихідні дані для проведення оцінки впливу обсягу розрахункових операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, на рівень кредитного ризику*

Рік	Кількість операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, млн шт. (X)	Показник максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H ₇)	Показник великих кредитних ризиків (H ₈)	Показник максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (H ₉)
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
2016	1775	22,78	364,14	31,19
2017	2311	21,48	308,27	36,72
2018	3073	20,29	208,31	17,89
2019	4167	20,29	176,23	10,41
2020	5211	17,61	105	7,02
2021	7040	19,14	87,39	4,1
2022	5194	18,6	72,35	3,71
2023	7397,2	17,8	86,33	2,81
2024	8184,8	15,53	63,13	1,08

* складено на підставі [101]

Розраховані дані регресійної статистики представлено в додатку Д1-3. Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції, детермінації та визначення тісноти зв'язку між незалежними змінними показниками кількості операцій з платіжними картками (індикатор розрахункового ризику контрагента) та залежними показниками кредитного ризику представлено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції, детермінації та визначення тісноти зв'язку між незалежною змінною кількості операцій з платіжними картками (X) та залежними змінними показниками кредитного ризику (H₇, H₈, H₉)*

<i>Змінні показники</i>	<i>Результативні показники</i>	<i>Коефіцієнт кореляції (Multiple R)</i>	<i>Коефіцієнт детермінації (R Square)</i>	<i>Рівняння регресії</i>	<i>Significance F (перевірка гіпотези за критерієм Фішера)</i>	<i>Щільність взаємозв'язку в залежності від отриманих значень коефіцієнта кореляції</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Кількість операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, млн шт. (X)	Показник максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H ₇)	0,879336	0,773232	H ₇ =329,5567 - 0,03592 X	0,004004	Сильний (щільний) зв'язок 0,879336 > 0,7
	Показник великих кредитних ризиків (H ₈)	0,859237	0,738289	H ₈ =22,94272--0,00077 X	0,006257	Сильний (щільний) зв'язок 0,859237 > 0,7
	Показник максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (H ₉)	0,846739	0,716968	H ₉ = 35,94825-0,00479 X	0,007997	Сильний (щільний) зв'язок 0,846739 > 0,7

* розраховано автором

Виходячи з проведених розрахунків та одержаних рівнянь регресії, можна зробити такий висновок: між незалежним показником кількості операцій з платіжними картками та залежною величиною H_7 існує обернений зв'язок: кожне зростання незалежної змінної X на одиницю призводить до скорочення рівня кредитного ризику H_7 на 0,03592. Значення коефіцієнту множинної кореляції (0,879336) свідчить про високу щільність зв'язку між означеними показниками. Створена регресійна модель є статистично значущою, що підтверджується тим, що p -значення для F -тесту (0,004004) є значно меншим за 0,05. Тобто, при зростанні кількості операцій з платіжними картками контрагента знижується рівень його кредитного ризику.

Аналогічні висновки можна зробити за побудованими моделями взаємозв'язку залежних величин H_8 та H_9 від незалежної величини X . Також спостерігаємо наявність оберненого зв'язку між зазначеними показниками. Зокрема, кожне зростання незалежної змінної X на одиницю призводить до скорочення рівня кредитного ризику H_7 на 0,00077, а H_8 на 0,00479. Наведені моделі також є статистично значимими за критерієм p -значення для F -тесту (для H_8 p -значення складає 0,006257, для H_9 відповідно 0,007997, що менше, ніж 0,05). Розраховані коефіцієнти множинної кореляції 0,859237 та 0,846739, що перевищує значення 0,7 за шкалою Чеддока, свідчать про високу щільність зв'язку між незалежною та залежними величинами. Слід визначити, що серед побудованих моделей більший вплив показник кількості операцій з платіжними картками спричиняє на показник максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H_7), що підтверджується найвищим показником кореляції.

Застосування кореляційно-регресійного аналізу дозволяє нам підтвердити позитивний вплив збільшення обсягу розрахункових операцій за допомогою платіжних карток на зменшення рівня кредитного ризику, що можна пояснити такими причинами:

- 1) запровадження моделі «безготівкової економіки» дозволяє зменшити рівень безконтрольних тіньових операцій, які пов'язані з ухиленням від сплати податків до державного бюджету та централізованих фондів;

- 2) при здійсненні безготівкових операцій є прозорою кредитна історія позичальників, що надає можливість відстежувати їх фінансові потоки та використовувати більш надійні інструменти для оцінки кредитного ризику, надаючи кредити лише надійним клієнтам;
- 3) скорочення операційних витрат банку при наданні кредитів (передбачається економія часових витрат на ідентифікацію позичальника, на розгляд кредитних заявок та оцінку кредитоспроможності позичальника, при автоматизації платежів спрощується процес погашення кредитів);
- 4) високий рівень захисту безготівкових операцій порівняно з готівковими скорочує імовірність шахрайських схем, що забезпечує надійність платежів та скорочення імовірності дефолтів позичальників.

Таким чином, в результаті написання цього пункту дослідження зроблено такі висновки:

1. Зважаючи на переваги та недоліки існуючих методичних підходів до оцінки фінансової безпеки банків (часто ототожнюються з методичними підходами до оцінки фінансової стабільності), доведено доцільність поряд з пруденційними методиками застосовувати методи кореляційно-регресійного аналізу, які дозволяють визначати форми фінансових взаємозв'язків між показниками фінансової стабільності та видами ризиків, що на неї впливають. Доведено наявність зворотнього впливу на фінансову стабільність показників кредитного ризику і майже відсутність впливу ризику ліквідності; обгрунтовано, що розрахунковий ризик впливає на фінансову стабільність банківської установи опосередковано, через наявність впливу кредитного ризику на фінансові результати діяльності.

2. Застосування кореляційно-регресійного аналізу дозволило підтвердити позитивний вплив збільшення обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток, на зменшення рівня кредитного ризику, що обумовлено такими причинами: скорочення рівня безконтрольних тіньових операцій, які пов'язані з ухиленням від сплати податків до державного бюджету та централізованих фондів; наявність прозорості кредитної історії позичальників,

що надає можливість відстежувати їх фінансові потоки та використовувати більш надійні інструменти для оцінки кредитного ризику; скорочення операційних витрат банку при наданні кредитів.

В цілому в цьому пункті дослідження набуло подальшого розвитку обґрунтування взаємозв'язків між окремими показниками фінансової стабільності (ROA, ROE) та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями, яке, на відміну від існуючих, базується на основі кореляційно-регресійного аналізу, що підтвердило гіпотези про чутливість: показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику; показників кредитного ризику H_7 H_8 H_9 - до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток. Виявлення наведених взаємозв'язків дозволило підтвердити доцільність запровадження модулі «cashless economy», що сприятиме скороченню рівня безконтрольних тіньових операцій; формуванню прозорості кредитної історії позичальників; використанню надійних інструментів для оцінки кредитного ризику; скороченню операційних витрат банку при наданні кредитів.

Перспективи подальших наукових досліджень слід пов'язати з розвитком методики оцінки економічної безпеки банківських установ з врахуванням розвитку платіжних систем.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Проведений аналіз тенденцій розвитку безготівкових операцій в сучасних умовах та здійснений статистичний аналіз, спрямований на виявлення значення таких операцій для зростання ВВП та покращення фінансових процесів в Україні, дозволяє зробити такі висновки: 1) незважаючи на виклики повномасштабної війни, що обумовлюють невизначеність впливу факторів зовнішнього середовища на фінансову систему в цілому та рівень забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, зокрема, спостерігаємо зростання кількості та обсягів безготівкових операцій, розвиток ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури; 2) впровадження цифрових інформаційних технологій та інтеграція банківської системи України у європейський та світовий фінансовий простір є передумовою удосконалення якості розрахункових операцій. Водночас збільшення обсягу безготівкових розрахунків на фоні існуючих зовнішніх загроз вимагає додаткових заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банківської системи; 3) зростання безготівкових операцій сприятиме зростанню ВВП, що має позитивний вплив на економіку та підвищує рівень ефективності фінансових процесів шляхом скорочення витрат на обробку готівкових операцій; 4) сформована платіжна інфраструктура України дозволяє забезпечити безперебійне обслуговування розрахункових операцій, в тому числі з використанням платіжних карток. Триває тенденція збільшення кількості безконтактних активних платіжних карток та токенізованих карток (NFC-технологія); 5) статистика свідчить про значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток (наприклад, частка АТ КБ Приватбанку становить 43,9 % від загальної кількості випущених карток, частка АТ “Універсал банку” - 15,8 %, частка АТ “Ощадбанк” - 14,3 %). У 2023 році частка трьох лідерів загалом становила 74 % від загальної кількості емітованих платіжних карток.

2. Досліджуючи сучасні платіжні системи та функціонування розрахунково-платіжного механізму банківської діяльності, слід визначити

вплив процесів їх розвитку та модернізації на рівень забезпечення фінансової безпеки банківської системи через ідентифікацію загроз та ризиків. Запропоновано уточнити класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є доповнення складу внутрішніх банківських ризиків ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки є учасниками таких систем (до складу внутрішніх фінансових ризиків додатково включено інвестиційний; депозитарний; системний; загальний комерційний, до складу нефінансових – правовий на рівні банку).

3. Уточнено поняття “розрахунковий ризик” (ризик розрахунків, платежів) як складової фінансового ризику, що характеризується виникненням часового та грошового розриву між платежами банку та зустрічними грошовими платежами клієнтів при здійсненні розрахункових операцій і виражає потенційну імовірність виникнення збитків, додаткових фінансових втрат або недоотримання запланованих доходів внаслідок неефективного функціонування платіжної системи або невиконання сторонами своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань. На відміну від нормативно-правового визначення цього поняття, уточнене визначення припускає можливість поділу розрахункового ризику за джерелами виникнення на зовнішній та внутрішній. Розрахунковий ризик можна розглядати як внутрішній ризик, якщо джерелом його виникнення є невиконання або недостатнє виконання розрахунково-платіжної функції комерційним банком як учасником платіжної системи. Водночас цей ризик може бути і зовнішнім, якщо джерелом його виникнення є діяльність інших учасників платіжної системи (або контрагентів банку).

4. Уточнено, що джерелом появи внутрішнього розрахункового ризику може виступати операційний ризик комерційного банку, джерелом зовнішнього розрахункового ризику – системний ризик платіжної системи як «неспроможність одного з учасників платіжної системи та/або оператора послуг платіжної інфраструктури виконати свої зобов'язання або порушення

безперервності діяльності самої платіжної системи призведе до порушення діяльності учасників платіжної системи, інших установ або функціонування фінансової системи в цілому». В свою чергу, внутрішній розрахунковий ризик, зважаючи на власну природу, може обумовити виникнення системного ризику: поява індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції (або одного та декількох банків-учасників) може обумовити появу ланцюгової реакції неплатежів, що може заблокувати розрахунки у платіжних системах, якщо не будуть здійснено відповідні антикризові заходи.

5. Обґрунтовано, що внутрішній розрахунковий ризик (джерелом його виникнення є операційний ризик) є складовою фінансового ризику, що може впливати на інші види фінансових ризиків (в першу чергу, ризик ліквідності та кредитний ризик).

6. Набуло подальшого розвитку обґрунтування взаємозв'язків між окремими показниками фінансової стабільності (ROA, ROE) та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями, яке, на відміну від існуючих, базується на основі кореляційно-регресійного аналізу, що підтвердило гіпотези про чутливість: показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику; показників кредитного ризику H_7 H_8 H_9 - до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток. Виявлення наведених взаємозв'язків дозволило підтвердити доцільність запровадження моделі «cashless economy», що сприятиме скороченню рівня безконтрольних тіньових операцій; формуванню прозорості кредитної історії позичальників; використанню надійних інструментів для оцінки кредитного ризику; скороченню операційних витрат банку при наданні кредитів.

Основні результати та положення даного розділу опубліковані автором у наукових працях [27; 122; 123].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

3.1. Розвиток методичних підходів до оцінки фінансової безпеки комерційних банків з врахуванням впливу розрахункового ризику

В попередньому пункті дослідження було визначено місце розрахункового ризику (ризик розрахунків, платежів) у системі банківських ризиків та уточнено його сутність. Було визначено, що розрахунковий ризик може спричинити зростання рівня кредитного ризику: наприклад, наявні проблеми з платежами впливають на фінансовий стан позичальника, що призводить до виникнення проблемної заборгованості перед банком. У найгіршому випадку така ситуація може призвести до зростання імовірності дефолту клієнта банку. Тобто, існує прямий зв'язок: збільшення імовірності розрахункового ризику позичальника спричиняє збільшення кредитного ризику банківської установи. Також збільшення ризику розрахунків контрагента банку може негативно вплинути на ризик ліквідності. Нездійснення або затримка окремих платежів за операціями клієнтами банку може спричинити втрати грошових коштів банківською установою, що, в свою чергу, може обумовити недостатність грошових коштів для покриття операційних витрат банку за операціями з іншими клієнтами. У зв'язку з наявністю впливу розрахункового ризику на кредитний ризик та ризик ліквідності постає питання щодо розвитку методик оцінки фінансової безпеки банківської установи з врахуванням вищезазначених ризиків.

При дослідженні питань оцінки фінансової безпеки банківських установ та банківської системи в цілому нами було виділено низка актуальних питань, зокрема:

1) на законодавчому рівні функціонує Методика оцінки економічної безпеки, яка визначає у складі фінансової банківської безпеки, однак склад її показників потребує удосконалення під впливом нових реалій розвитку банківської системи;

2) у світовій та вітчизняній практиці існує значна кількість методичних підходів, орієнтованих на розрахунок показників та індикаторів фінансової стабільності, ототожнюючи її з фінансовою безпекою;

3) існуючі методики оцінки фінансової стабільності банківської системи удосконалюються в напрямку імплементації передових практики Європейського Союзу (наприклад, щодо розвитку переліку та удосконалення порядку розрахунків пруденційних нормативів банківської діяльності);

4) окремі методики оцінювання фінансової стабільності орієнтовані на визначення одиничних показників (наприклад, обсягу непрацюючих кредитів, що характеризують рівень кредитного ризику банку), окремі – на визначення інтегрального показника, окремі – на дослідження та прогнозування відповідних сценаріїв. Достатньо часто при оцінці фінансової стабільності та безпеки використовують метод опитування банків та їх клієнтів.

Зважаючи на необхідність вирішення визначених питань та відсутність універсального підходу до оцінювання фінансової безпеки банківської діяльності, метою цього пункту дослідження визначимо: аналіз існуючих методичних підходів до оцінювання фінансової безпеки комерційного банку та їх розвиток з врахуванням впливу розрахункового ризику (ризiku платежів, розрахунків) на визначені показники.

Можна погодитись з позиціями науковців, які стверджують, що «...у світі відсутній єдиний методичний підхід до оцінки фінансової стабільності банківської системи, а існує ряд відповідних методів» [129]. Відповідний рівень фінансової безпеки банківської системи забезпечується шляхом реалізації зваженої макропруденційної політики. Якщо для оцінки ефективності монетарної політики у НБУ існує чітко визначена мета – забезпечення цінової стабільності, що вимірюється низкою індикаторів (в першу чергу, індексом

споживчих цін), то для макропруденційної політики відсутні єдині універсальні оціночні показники [101].

На наш погляд, всі існуючі методики оцінки рівня забезпеченості фінансової безпеки банків слід поділити на кількісні та якісні. Методики, орієнтовані на використання кількісних показників, включають аналіз фінансових коефіцієнтів; оцінку ефективності роботи платіжних систем; планування та прогнозування майбутнього фінансового ефекту. Якісні методики, навпаки, достатньо широко використовують професійне судження фахівців щодо оцінки фінансової безпеки комерційного банку шляхом використання прийомів опитування працівників та менеджменту, моніторингу задоволеності клієнтів банку, а також шляхом проведення порівняльного аналізу діяльності власного банку з діяльністю конкурентів (конкурентоорієнтований бенчмаркінг). І перша, і друга група методик має переваги та недоліки, зміст яких достатньо широко досліджений науковцями.

В переважній кількості методики, що дозволяють визначити рівень фінансової безпеки комерційних банків, оперують категорією «фінансова стабільність» або «фінансова стійкість»: саме досягнення визначеного рівня стабільності або стійкості підтверджує дотримання належної фінансової безпеки банківської установи. В свою чергу, фінансову стабільність можна визначити як якісну динамічну характеристику, що характеризує можливість банку виконувати своє функціональне призначення (що виражається у зростанні чи стабілізації фінансових показників), незважаючи на вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [33]. Погоджуємось з позицією О. Вовченко, яка пише, що аналіз фінансової стабільності комерційного банку використовує загальновідомі методи та інструментарій, однак відсутня єдина методологія такого аналізу. Саме це і пояснює той факт, що для аналітичних цілей застосовуються різні методики з різними показниками та індикаторами [там же].

Наприклад, Петрук А., досліджуючи питання забезпечення фінансової безпеки банків із врахуванням похідних фінансових інструментів, стверджує, що існуючі теоретичні підходи до оцінювання фінансової стабільності (а, отже, і

фінансової безпеки) комерційного банку можна узагальнити та об'єднати у дві великі групи: 1) підходи, розроблені НБУ в межах здійснення банківського нагляду та регулювання (регулятивні або наглядові підходи); 2) підходи, розроблені науковцями, що можуть бути орієнтовані: а) на інтегральний показник; б) на агрегований індикатор; 3) авторські методики, орієнтовані на використання часткових показників [103; 108]. Інші автори виділяють такі підходи, як коефіцієнтний аналіз, інтегральний аналіз, факторний аналіз та бально-рейтинговий [4; 49]. Відмінністю виділених підходів є різний порядок та спосіб проведення розрахунків: зазвичай на першому етапі розраховуються окремо фінансові показники та індикатори діяльності банків, в подальшому вони застосовуються комплексно та можуть узагальнюватись у вигляді інтегрального (рейтингового) показника із врахуванням окремих факторів впливу на цей результативний показник. Також останнім часом достатньо поширеним є використання бенчмаркінгового аналізу до порівняння діяльності окремих комерційних банків (для порівняльної оцінки можуть використовуватись системні банки, банки дрібні, банки з часткою іноземного капіталу).

Найбільш поширеним методом, покладеним в основу багатьох методик оцінки фінансової стабільності, є коефіцієнтний, який дозволяє визначити основні фінансові показники діяльності комерційного банку (зазвичай це згруповані показники достатності капіталу, прибутковості, ліквідності тощо). Його широке розповсюдження пояснюється низкою переваг, зокрема: 1) прозорістю та доступністю, оскільки інформаційною базою методу є оприлюднена фінансова звітність комерційних банків; 2) об'єктивністю, оскільки метод базується на математичних розрахунках; 3) можливістю порівняння фінансового стану різних банківських установ. За розрахунку інтегрального показника оцінки фінансового стану банку метод дозволяє уникнути «суперечливості» одиничних фінансових коефіцієнтів та спростити порівняння фінансової стабільності окремих комерційних банків зовнішніми користувачами (інвесторами, вкладниками тощо). Водночас коефіцієнтний метод не враховує вплив факторів зовнішнього середовища при оцінці

фінансової стабільності, базується на даних «історичної звітності», що обмежує можливість розробки прогнозу фінансового стану банку. Ризик розрахунків (платежів) враховується при розрахунку показників кредитного ризику та ризику ліквідності.

Наступна виділена група – це наглядові моделі НБУ, орієнтовані на здійснення макропруденційного аналізу за допомогою визначення інтегрального індикатора або показника фінансової стабільності. Більшість чинних нормативних положень та методичних інструкцій містять саме «наглядовий» підхід. Методичні підходи до оцінювання фінансової безпеки комерційних банків, досліджені у нормативно-правових документах (підходи, розроблені НБУ в межах здійснення банківського нагляду та регулювання), представлено в додатку Ж.

Наприклад, Постанова № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» вводиться з метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності [139]. Визначена мета означає, в першу чергу, сприяти виконанню інтересів як держави, так й інших учасників банківської діяльності; в другу чергу, організацію безперервності та безперебійності виконання банками розрахунково-платіжної функції. Це означає також попередження, уникнення та зменшення впливу ризику розрахунків на фінансову стабільність та відповідно рівень фінансової безпеки комерційного банку.

Другим нормативним документом щодо оцінювання рівня фінансової стабільності комерційних банків в межах підходу, орієнтованого на банківський нагляд, виступає Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, схвалена Рішенням Правління НБУ 15.12.2017 № 803-рш [87]. У розділі 1 тексту цього документу зазначено, що він розроблений відповідно до вимог вищезазначеної Постанови №368 [139]. Проведений аналіз змісту наведеної методики свідчить, що вона містить детальний порядок

розрахунків основних нормативів, але водночас без наведення їх нормативних та граничних значень. Зокрема, у Методиці наведено такі показники, як норматив миттєвої ліквідності (H_4); норматив поточної ліквідності (H_5); H_6 - норматив короткострокової ліквідності (H_6) [87]. У 2018 та 2019 роках показники ліквідності, наведені в Постанові №368, було змінено, оскільки відбулось запровадження пруденційних нормативів ліквідності на консолідованій основі, а саме: коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR_k) та коефіцієнта чистого стабільного фінансування ($NSFR_k$). Впровадження нових пруденційних нормативів LCR_k та $NSFR_k$ обумовлено необхідністю імплементації банківського законодавства до правил та стандартів Європейського Союзу.

Різновидом методичного «наглядового» підходу до оцінки фінансової безпеки комерційного банку є інтегральний, який орієнтує на формування інтегрального узагальнюючого показника. Водночас його застосування у внутрішньому банківському нагляді НБУ відносить його до внутрішніх наглядових моделей. Найбільш поширеним різновидом наведеного підходу є рейтингова оцінка комерційного банку. Рейтингові моделі оцінювання фінансової стабільності та відповідно фінансової безпеки комерційного банку є достатньо поширеними у банківській практиці. До них можна віднести системи CAMEL, CAMELSO, рейтинг компанії Standart & Poor's, модель Кромонава тощо.

Зокрема, 1 листопада 2016 року Правління НБУ затвердила рішення № 393-рш «Про схвалення процедур інспектування» [142]. Цей документ був створений в розвиток попередніх методичних рекомендацій, пов'язаних з оцінкою та управлінням ризиками та запровадженням елементів ризик-менеджменту у банківських установах. В основу формування рейтингової оцінки банків було покладено рейтингову систему CAMELSO: задекларованою метою впровадження цієї системи стала «визначення фінансового стану, якості менеджменту та корпоративного управління, прозорості операцій та ефективності внутрішніх контролів, управління ризиками» [142]. Запроваджена ще у 1998 році система, на думку науковців, сприятиме виявленню недоліків, які

можуть обумовити погіршення фінансового стану банку (навіть доведення до стану банкрутства) та визначає випадки проведення посиленого банківського нагляду. Превентивне вжиття профілактичних заходів для усунення виявлених недоліків сприятиме підвищенню рівня фінансової безпеки банку. Незважаючи на прогресивність цієї методики, яка розвивалась поряд з удосконаленням вимог регулятора до показників та індикаторів фінансової стабільності, можна відзначити низку недоліків її впровадження. Зокрема, впровадження системи CAMELSO має «закритий, непублічний» характер, що протирічить дотриманню принципів доступності методики аналізу для зовнішніх користувачів; методика не містить аналізу динаміки окремих елементів моделі під впливом змінних умов зовнішнього середовища, що може викривляти рейтингову оцінку. Це означає, що існуюча система CAMELSO потребує удосконалення в напрямку підвищення прозорості оцінки.

Недоліки моделі CAMELSO та необхідність стандартизації процедур та методики банківського нагляду відповідно до рекомендацій Європейського банківського органу обумовили запровадження моделі SREP, яка побудована на ризик-орієнтованому та forward-looking методичних підходах [101]. Запроваджуваний методичний підхід включає: оцінювання банківських ризиків, якості управління ризиками, системи корпоративного управління, у т. ч. ефективності внутрішнього контролю. Модель SREP також містить рейтингову оцінку, яка формується станом на 01 січня поточного року (з можливістю щоквартальної актуалізації), та прогноз розвитку банківської установи у майбутньому. Відмінністю цієї методики від моделі CAMELSO є її публічний характер. Планувалось повноцінне запровадження моделі SREP рішенням Правління НБУ від 30.09.2020 р., однак повномасштабна війна загальмувала цей процес. Недоліками або складностями, пов'язаними із впровадженням моделі SREP, є необхідність врахування всіх положень Базеля III, зокрема, врахування нових нормативів ліквідності, достатності капіталу тощо. Такі трансформації потребують від комерційних банків зміни всіх внутрішніх процесів: подальшого розвитку системи внутрішньобанківського контролю, оцінки ризиків,

удосконалення існуючого аналітичного забезпечення для своєчасного формування звітності для НБУ.

Береславська О.І., Федун І.В., досліджуючи рейтингові моделі, виділяють такі методичні підходи до рейтингування: ренкінг (ранжування); дистанційний (неконтактний) рейтинг; індивідуальний (контактний) рейтинг [16] та надає їм порівняльну характеристику.

Автори визначають ренкінг (ранжування) як «список будь-яких об'єктів (наприклад, банків), який можна упорядкувати за будь-яким з наявних ранжуючих показників» [16]. Відмінною ознакою ренкінгу від рейтингу є можливість ранжування списку певних об'єктів за обраним критерієм, тобто це сформована база даних для можливості її подальшого ранжування. Автори також визначають в якості переваги об'єктивність та незалежність отриманого результату за ранжуванням. Суб'єктами, що формують ренкінги, виступають зазвичай рейтингові агентства та фахові вітчизняні Інтернет-видання (Forinsurer, Міністерство фінансів) та міжнародні рейтингові агентства (Moody's, S&P, Duff & Phelps Credit Ratings Co, Fitch [там же]).

Особливе місце у рейтингових оцінках посідає методика Міністерства фінансів, відповідно до якої формується «рейтинг стійкості» банківських організацій [146]. Він представляє собою щоквартальну оцінку (бали від 1 до 5) показників стресостійкості та лояльності вкладників. В контексті нашої теми є важливим відзначити, що рейтингова оцінка Мінфіну враховує також платіжну репутацію банку (при формуванні рейтингу лояльності вкладників) та залежність стресостійкості від вкладів фізичних осіб (формула 2.1)

$$\text{Залежність від вкладів фізосіб} = \text{Депозити} / \text{Зобов'язання} \quad (3.1),$$

де зобов'язання визначено без урахування власного капіталу. Збільшення показника свідчить про збільшення імовірності «паніки» вкладників.

Ризик розрахунків також враховується при визначенні вузького показника ліквідності (відношення коштів до ресурсів банку), широкого показника

ліквідності (відношення ліквідних активів до ресурсів банку) та коефіцієнта покриття ліквідністю LCR [146].

У Методиці Міністерства фінансів детально наведено випадки незадовільної платіжної репутації банку та кількість балів, що їм присвоюється (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Випадки незадовільної платіжної репутації банку*

№ з/п	Випадки незадовільної платіжної репутації банку	Кількість балів
1	2	3
1	Невиплати внесків	1 бал
	Масові протести вкладників в діапазоні останніх 3 років	
2	Невиплати внесків	2 бали
	Масові протести вкладників більше 3-х років тому	
	Реалізований дефолт по недепозитним зобов'язанням	
3	Реалізований дефолт по недепозитним зобов'язанням більше 3-х років назад	3 бали
	Технічний дефолт по недепозитним зобов'язанням	
	Реструктуризація, пролонгація заборгованості, державна рекапіталізація	
4	Технічний дефолт по недепозитним зобов'язанням	4 бали
	Реструктуризація, пролонгація заборгованості, державна рекапіталізація більше 3-х років тому	
	Випадки введення тимчасової адміністрації без попередніх «симптомів»	
5	Відсутність такого роду випадків	5 балів

*складено на підставі [146]

Водночас розробники методики «рейтингування банківських установ Міністерством фінансів» зазначають, що сформований рейтинг є інформаційним продуктом, тобто професійним судженням експертів у визначенні стійкості банків. Зокрема, 10 найрейтинговіших банків, визначених за методикою Міністерства фінансів протягом 4 кварталу 2024 року, представлено на рис. 3.1.

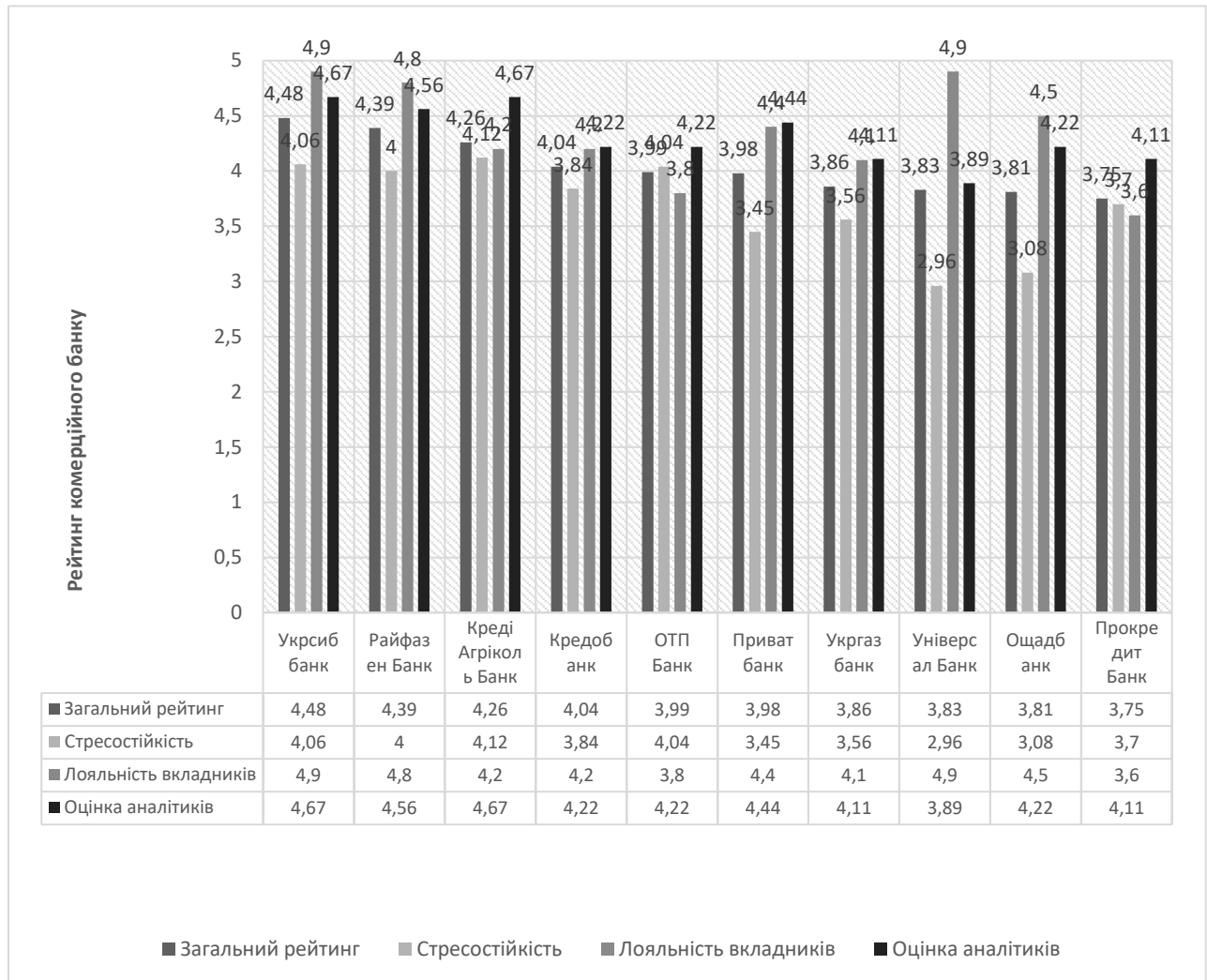

Рис. 3.1. Десять найрейтинговіших банків, визначених за методикою Міністерства фінансів протягом 4 кварталу 2024 року*

* складено на підставі [146]

В цілому, незважаючи на широке розповсюдження рейтингових моделей, можна виділити їх недоліки: 1) недостатня надійність моделей в силу постійних трансформацій зовнішнього середовища та неможливості своєчасного врахування зовнішніх змін; 2) недостатнє обґрунтування та непрозорість визначення вагових коефіцієнтів для моделі; 3) рейтингові моделі не є універсальними. Водночас слід зазначити привабливість таких моделей для зовнішніх користувачів (зокрема, клієнтів банку) при прийнятті рішення про можливість подальшої співпраці.

Достатньо поширеним у банківській практиці є методичний підхід до оцінки фінансової стабільності банків, що застосовує інструменти стрес-тестування. Такий підхід дозволяє виділити важливі ризики при оцінці імовірних шоків, що впливають на банк. Щербатих Д.В., досліджуючи методичні підходи, орієнтовані на стрес-тестування, надає йому таке визначення: «це метод кількісної оцінки ризику, що визначає неузгоджену позицію, яка призводить до появи ризику у банку, а також ідентифікує шоківу величину зміни зовнішнього фактора» [190]. Можливими об'єктами застосування методичного підходу, орієнтованого на стрес-тестування, виступають: зміна відсоткових ставок за кредитами, цінними паперами тощо; коливання курсів валют; кредитний ризик; наявні зміни в структурі та обсягу капіталу банку; скорочення ліквідності; імовірність появи системного ризику, що відбувається при різкому скороченні ліквідності, зменшенню капіталу тощо [114]. Сутність такого підходу до дослідження двох можливих сценаріїв стійкості банківської системи: базового та несприятливого. У 2023 році розглядався виключно базовий сценарій оцінки стійкості (на підставі оприлюднених прогнозів НБУ), у 2025 року – відновлюють також і розгляд та оцінку фінансової стійкості за несприятливим макроекономічним сценарієм (на основі використання макрофінансової моделі, яка враховує скорочення реального ВВП).

В контексті нашої предметної області, враховуючи, що ризик розрахунків впливає на кредитний ризик та ризик ліквідності, а джерелом його є операційним ризик, то відзначимо, що саме дослідження та оцінка несприятливого сценарію при стрес-тестуванні дозволяє оцінити ці групи ризиків. Наприклад, кредитний ризик розглядається через показники та індикатори погіршення якості кредитів (для великих корпоративних боржників оцінка ризиків здійснюється індивідуально, для інших - на портфельній основі) [106]. Таким чином, можна передбачити, що при використанні методики стрес-тестування стійкості комерційних банків враховується ризик розрахунків опосередковано, через ідентифікацію та оцінку кредитного ризику (який здебільшого розглядається як погіршення якості кредитів). Серед недоліків методу стрес-тестування слід

відзначити неврахування інституційних змін на ринку [106; 190]. Крім того, індекс фінансового стресу оцінює лише наявний стан справ у фінансовій системі, але не надає можливості оцінити майбутні коротко- та довгострокові фінансові ризики.

Достатньо часто при проведенні оцінки фінансової стійкості та безпеки банків застосовується метод таксономії або Евклідових відстаней. Сутність такого методу в формуванні груп аналітичних показників, на підставі яких можна обрати найкращі банківські установи. Детально описано наведений метод у працях Вовченко О. [32], Приказюк Н., Погибіль А. [129], Д'яконової І.І. [56]. Наприклад, І.І. Д'яконова при оцінці фінансової стабільності використала змішаний (комбінований) підхід, що поєднує метод таксономії та коефіцієнтів [56]. Приказюк Н. та Погибіль А. оцінюють фінансову стабільність на підставі обраних індикаторів (FSI), розроблених МВФ [129]. Автори стверджують, що використання такого комплексного методичного підходу дозволяє обчислити зведені показники поточного стану фінансової стабільності банківської системи за допомогою застосування методів економетричного моделювання та графічного відображення результатів [там же]. Щодо врахування розрахункового ризику в запропонованій авторами методиці, слід зазначити, що значна кількість індикаторів відображає оцінку кредитного ризику (наприклад: відношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу; відношення недіючих кредитів до сукупних кредитів; відношення кредитів за секторами економіки до валових кредитів тощо) та оцінку ризику ліквідності (наприклад, відношення ліквідних активів до загальних активів; відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань тощо) [129].

Узагальнення методичних підходів до оцінки фінансової стабільності комерційних банків, наведених в економічних джерелах, представлено в додатку 3.

При дослідженні методичних підходів до оцінки фінансової стабільності та фінансової безпеки банківських установ слід згадати про Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України,

затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 [86]. Банківську безпеку у визначених рекомендаціях розглядають у складі фінансової безпеки та оцінюють низкою індикаторів [там же]:

- 1) частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %;
- 2) співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %;
- 3) частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %;
- 4) співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів;
- 5) рентабельність активів, %;
- 6) співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %;
- 7) частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %.

Аналізуючи склад індикаторів банківської безпеки у методичних рекомендаціях, відзначимо таке:

- 1) перелік індикаторів, представлених у методиці, лише опосередковано враховує вплив розрахункового ризику на інтегральний показник безпеки. Наприклад, індикатор частки простроченої заборгованості за кредитами характеризує рівень кредитного ризику банку. Однак на підставі доведеної гіпотези щодо чутливості показників кредитного ризику до зміни обсягу розрахункових операцій, які здійснюються за допомогою платіжних карток, можна стверджувати про часткове врахування ризику розрахунків у першому наведеному індикаторі банківської безпеки;
- 2) індикатор, що показує співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відображає валютний ризик, що пов'язаний з імовірністю отримання збитків у випадку зміни валютного курсу, і в меншому ступені враховує ризик розрахунків;
- 3) індикатор частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків в цілому відображає імовірність втрати регулятором контролю над

банківською системою з причини імовірності впливу нерезидентів при прийнятті важливих фінансових рішень. При розрахунку наведеного індикатора нівелюється вплив ризику розрахунків (платежів);

- 4) індикатор банківської безпеки, що відображає співвідношення довгострокових кредитів та депозитів, характеризує, яка частина коштів, залучених банківською установою у вигляді депозитів, спрямовується на видачу довгострокових кредитів клієнтам. Індикатор опосередковано враховує ризик розрахунків: високе значення індикатору може характеризувати високе значення ризику ліквідності за умови несвоєчасного повернення банком коштів вкладникам;
- 5) рентабельність активів як індикатор банківської безпеки опосередковано пов'язаний з ризиком розрахунків. Нами було доведено гіпотезу про чутливість показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику (ризик не повернення кредитів);
- 6) індикатор співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань відображає здатність банківської установи погасити поточні зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Скорочення значення індикатора може вказувати на невиконання банківською установою короткострокових зобов'язань за відсутності ліквідних активів, тобто прослідковується вплив ризику розрахунків на фінансову безпеку банку;
- 7) індикатор, що показує частку активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, характеризує рівень монополізації у банківському секторі. Вплив ризику розрахунків на наведений індикатор явно не спостерігається.

З проведеного аналізу можна зробити висновок, що перелік індикаторів, представлених у методиці, лише опосередковано враховує вплив розрахункового ризику на інтегральний показник безпеки (через розрахунок індикаторів: частки простроченої заборгованості за кредитами; співвідношення довгострокових

кредитів та депозитів; рентабельність активів; індикатор співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань). Методика розрахунку інших індикаторів не пов'язана з оцінкою впливу розрахункового ризику.

У зв'язку з цим є необхідність доповнення означеної методики індикаторами або показниками, що відображають вплив розрахункового ризику на рівень забезпечення фінансової безпеки банківської установи. При цьому необхідно врахувати сучасні процеси модернізації платіжних систем, розвитку платіжних інструментів, а також можливої появи ризиків платіжних систем, які можуть суттєво вплинути на фінансову безпеку банків.

Запропоновані нами показники (індикатори) фінансової безпеки банківської установи в розвиток методичних підходів її оцінки (з врахуванням розрахункового ризику) представлено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Запропоновані показники (індикатори) фінансової безпеки банківської установи в розвиток методичних підходів її оцінки з врахуванням ризику розрахунків (платежів)*

№ з/п	Запропонований показник	Обґрунтування впровадження індикатора (показника)
1	2	3
1	Сума збитків від незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток	За даними статистики, протягом 2024 р. порівняно з 2023 р. сума збитків, спричинених шахрайськими діями з використанням платіжних карток, зросла на 37% (до суми 1,1 млрд грн.). Врахування саме операцій з використанням платіжних карток у складі запропонованого показника пояснюється тим, що населення України надає перевагу безготівковим операціям з платіжними картками, кількість та сума операцій за якими є зростаючою.
2	Сума збитків банків, обумовлених соціальною інженерією	Даний показник призначений в доповнення до першого, що підтверджується тим, що за даними НБУ, 84% від суми збитків банків у 2024 р. спричинено соціальною інженерією.
3	Платіжна репутація банку	Визначається як залежність банківської установи від вкладів фізичних осіб (співвідношення суми депозитів до суми зобов'язань). Обґрунтувати необхідність цього показника можна її наявністю у рейтинговій методиці Міністерства фінансів, що пояснює його необхідність для оцінювання рівня фінансової безпеки банківської установи.

Продовження табл. 3.2

1	2	3
4	Кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками та фінансовими установами (або частки карткових платежів у ВВП)	Обґрунтувати впровадження наведеного показника можна тим, що позитивні темпи його динаміки підтверджують безперебійність розрахунково-платіжних операцій та сприяють розвитку платіжної інфраструктури. Важливість врахування показника для оцінювання фінансової безпеки банків також пояснюється скороченням готівкового обігу, що зменшує навантаження на економіку країни, пов'язане з емісією готівки.
4	Сума комісійних доходів від платіжних операцій	Природа показника є комплексною, оскільки його величина залежить від низки факторів (сума платіжних операцій, обсяг середнього чеку, відсоток комісії). При негативній динаміці запропонованого показника є потреба у з'ясуванні причин зниження фінансових результатів банківської установи, що впливає на його фінансову безпеку.
5	Частка чистих активів системно важливих банків у сукупних активах банківської системи (уточнений нами показник)	На відміну від існуючого індикатора чинної Методики (частка активів 5 найбільших банків у сукупних активах банківської системи), запропонований показник зосереджений на діяльності системно важливих банків, оскільки їх фінансова стабільність визначає фінансову безпеку банківської системи. Крім того, потреба у впровадженні такого уточненого показника підтверджується наявністю постійного посиленого нагляду регулятора за діяльністю системно важливих банків (проблеми здійснюваних банками розрахунково-платіжних операцій здатні спричинити системну кризу в країні).

* запропоновано автором

Щодо уточнення останнього показника фінансової безпеки банківських установ (частка чистих активів системно важливих банків) зазначимо таке. До переліку системно важливих банків належать банківські установи, діяльність яких безпосередньо впливає на фінансову стабільність банківської системи. Белова І. визначає «системно важливі банки як основний канал реалізації системного фінансового ризику в умовах банкоцентричної фінансової системи» [15], що означає необхідність врахування у складі показників фінансової безпеки саме запропонованого нами показника. Авторка представляє уточнене трактування системно важливого фінансового інституту (у нашому випадку - банку) як фінансової установи, що має значний відсоток фінансової участі на ринку, взаємодіє з більшістю ринкових суб'єктів, банкрутство якої може спричинити дестабілізацію фінансової системи в цілому [там же] та досліджує

можливості розповсюдження фінансових шоків через неналежне або неефективне функціонування платіжно-розрахункових систем.

Впровадження запропонованих показників сприятиме уточненню оцінки інтегрального показника економічної безпеки держави з врахуванням розрахункового ризику.

Таким чином, в результаті написання цього пункту дослідження було зроблено такі висновки:

1. При дослідженні питань методики оцінки фінансової безпеки банківських установ та банківської системи в цілому окреслено низку актуальних питань, зокрема: законодавчо закріплена Методика оцінки економічної безпеки містить показники, склад яких потребує оновлення під впливом нових реалій розвитку банківської системи; світові та вітчизняні методичні підходи часто ототожнюють стабільність з фінансовою безпекою; є тенденція до розвитку методик оцінки фінансової стабільності банківської системи в напрямку імплементації передових практики Європейського Союзу; існує різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках оцінювання фінансової стабільності.

2. Розрахунковий ризик безпосередньо врахований у рейтинговій методиці Міністерства економіки (при оцінці платіжної репутації банку, формуванні рейтингу лояльності вкладників, визначенні залежності стресостійкості від вкладів фізичних осіб, рейтингуванні випадків незадовільної платіжної репутації банку), а опосередковано - у коефіцієнтній методиці розрахунку одиничних та інтегральних показників фінансової стабільності, наглядових методиках макропруденційного нагляду (через розрахунок показників кредитного ризику та ризику ліквідності), методиках стрес-тестування стійкості комерційних банків (через оцінку кредитного ризику, який розглядається як погіршення якості кредитів) та методиках, побудованих на основі економетричних методів (оцінка впливу розрахункового ризику на фінансову стійкість банків визначається дослідником).

3. Удосконалено методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки банківської установи на основі оцінки недоліків чинних методик (неврахування сучасних тенденцій розвитку платіжних систем, потреба врахування показників платіжної безпеки, ототожнення показників фінансової стабільності та фінансової безпеки, потреба в імплементації передових практик Європейського Союзу, різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках фінансової стабільності), що надало можливість доповнити їх показниками (індикаторами) ризику розрахунків (платежів), а саме: сума збитків від незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток, в т.ч. обумовлених соціальною інженерією; рівень платіжної репутації банку; частка карткових платежів у ВВП; сума комісійних доходів банку від платіжних операцій; частка чистих активів системно важливих банків у сукупних активах банківської системи). Впровадження запропонованих показників сприятиме уточненню оцінки інтегрального показника економічної безпеки держави з врахуванням рівня розрахункового ризику.

3.2. Розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи

Для забезпечення належного рівня фінансової безпеки банку в цілому та безготівкових розрахунків, зокрема, традиційно застосовують зовнішні та внутрішні методи її забезпечення. Водночас у розділі 2 дисертаційної роботи нами зазначено, що розрахунковий ризик можна розглядати як внутрішній ризик, якщо джерелом його виникнення є невиконання або недостатнє виконання розрахунково-платіжної функції комерційним банком як учасником платіжної системи. Це надало можливість сформулювати висновок, що джерелом появи внутрішнього розрахункового ризику може виступати операційний ризик комерційного банку, що і визначає необхідність застосування внутрішніх методів його усунення або зменшення. У фаховій літературі наявний багатий досвід дослідження операційного ризику в цілому, його джерел та методів управління. Водночас залишаються невирішеними питання щодо його

управління в сучасних умовах застосування інноваційних фінансових технологій та підвищених ризиків, обумовлених воєнним станом в країні. Актуальність цього пункту дослідження також підтверджується тим, що з 1 жовтня 2025 року на підставі Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах [114] відновлюються вимоги щодо актуалізації банками внутрішньобанківських документів щодо управління ризиками (в тому числі, операційним), а також щодо проведення стрес-тестування ризиків банку.

Метою наведеного пункту дослідження є розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки безготівкових операцій банківських установ та розробка заходів обмеження або повного усунення дії чинників операційного ризику.

Питанню застосування внутрішніх методів забезпечення фінансової стабільності та відповідно фінансової безпеки присвячено наукові праці [1; 10; 90]. Розглядаючи сфери виникнення та реалізації тіньових економічних відносин, можна відзначити недостатнє висвітлення в науковій та науково-практичній літературі таких двох взаємопов'язаних видів тіньових економічних відносин, як тіньові економічні відносини у сфері купівлі-продажу товарів і послуг, а також тіньові економічні відносини у сфері руху грошових коштів і фінансових операцій [24]. Водночас статистичні дані свідчать про значну кількість порушень, пов'язаних з фінансовими операціями у банківській сфері.

Як стверджують окремі науковці, операційний ризик банків, особливо в умовах воєнного часу, є одним з недостатньо вивчених видів банківських ризиків та одним з найскладніших питань організації банківського ризик-менеджменту. Складність формування універсальних пропозицій щодо управління операційним ризиком безготівкових операцій банківської установи пояснюється різноманітністю джерел його походження. Міжнародне визначення операційного ризику, яке сформульоване Базельським комітетом з банківського нагляду, є таким: під операційним ризиком розуміють ризик втрат, обумовлений неадекватністю чи порушенням (недотриманням) внутрішніх процесів, збоїв у діяльності людей і функціонуванням системи, або ризик втрат, обумовлений

впливом зовнішніх подій [195]. Таке визначення включає правовий ризик, однак не поширюється на стратегічний і репутаційний ризики. Базельський комітет з банківського нагляду допускає, що може існувати кілька підходів до визначення терміну «операційний ризик», зокрема ідентифікує такі типи подій, що до нього призводять: внутрішнє й зовнішнє шахрайство, неефективне управління персоналом, проблеми, спричинені діями клієнтів, пошкодження або знищення активів, збої у діяльності платіжних систем, виконанні переказів, наданні платіжних доручень у здійсненні переказів та управлінні процесами [196]. Водночас сьогодні можна погодитись з позицією М. Слатвінської, що класифікація подій операційного ризику під впливом діджиталізації та зовнішніх глобалізаційних процесів в економіці розширюється [164], включаючи ризики, пов'язані із захистом даних клієнтів, із стійкістю банківських установ тощо. Особливо обґрунтованою є ця позиція при оцінці функціонування банківських установ в умовах воєнного стану, при наявності ризиків збройних атак, відключення електроенергії тощо.

З вітчизняного нормативного визначення операційного ризику можна уточнити джерела його виникнення, а саме: “...недоліки або помилки в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі інформаційних систем банку або внаслідок впливу зовнішніх факторів” [110]. Однак у фахових наукових публікаціях визначення джерел та видів операційного ризику є досить неоднозначним. Наприклад, в якості його видів можна розглядати:

- інформаційні, технологічні, кримінальні та адміністративні ризики [201];
- ділові, інвестиційні, агентські, інвестиційні ризики, кіберризики тощо [98; 194];
- юридичний ризик (legal risk) і ризик відповідності (compliance risk) [195].

Згідно інформації зі Звіту про фінансову стабільність за червень 2023 р. [101] НБУ у складі операційного ризику виділив окремо ризик інформаційно-комунікаційних технологій та ризик інформаційної безпеки, включаючи ризик кіберзлочинності. Це покладає на банки відповідальність щодо створення

ефективних систем управління означеними ризиками, які повинні включати внутрішні процедури та інструменти управління ними. Створення та ефективне функціонування такої системи повинно сприяти забезпеченню безперервності платіжних операцій.

Застосовуючи поняття операційного ризику до розрахунково-платіжних операцій банківських установ, зазначимо, що джерелами його виступають такі події (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Джерела операційного ризику при здійсненні та обробці розрахунково-платіжних операцій банківських установ як учасників платіжних систем*

<i>№ з/п</i>	<i>Джерело операційного ризику при здійсненні розрахунково-платіжних операцій</i>	<i>Випадки його негативного впливу на операції</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Зовнішні фактори (зокрема, ризик клієнта – виникає внаслідок ненавмисних помилок клієнтів банку або навмисних дій, тобто невиконання власних зобов'язань)	Низький рівень фінансової грамотності клієнтів, що призводить до незнання умов здійснення розрахунково-платіжних операцій, порушення встановлених правил ідентифікації користувачів, розголошення особистої інформації, порушення законності операцій з боку клієнтів тощо.
2	Внутрішні фактори	
2.1.	Інформаційний ризик (ризик інформаційних систем та ризик кіберзлочинності)	Неправомірне, спотворене використання або витік інформації, спричинений неналежним функціонуванням інформаційних систем, ризик несанкціонованого доступу при недотриманні заходів безпеки (шифрування, автентифікація, управління згодою)
2.2.	Ризик шахрайства	Порушення конфіденційності інформації або викрадення активів, обумовлені кібератаками (фішинг, зловмисне програмне забезпечення, атаки соціальної інженерії).
2.3.	Ризик помилок персоналу	Помилки, обумовлені низьким професійним рівнем персоналу банку або їх навмисними незаконними діями.

Продовження табл. 3.3

1	2	3
2.4.	Ризик неефективності внутрішніх бізнес-процесів у банку	Відсутність або неефективність системи управління ризиками у банку (неможливість ідентифікації загроз, що породжують появу банківських ризиків; неналежна оцінка ризиків та їх впливу на діяльність банку; відсутність ефективної системи моніторингу та контролю за банківськими ризиками, відсутність або недовірність заходів усунення або прийняття ризиків).
2.5.	Ризик фізичного знищення або пошкодження активів в умовах війни*	Фізичне знищення або пошкодження активів

* сформовано на підставі [98; 164]

В умовах модернізації платіжних операцій та впровадження концепції «відкритого банкінгу» можна виділити нові фактори, що визначають появу нових загроз банківській безпеці:

- 1) залучення до платіжної операції третьої сторони, крім банку та клієнта, наприклад, провайдера, для підтримки систем дистанційного банківського обслуговування;
- 2) потенційна небезпека несанкціонованого доступу до банківських автоматизованих систем [71];
- 3) пряма залежність діяльності банків від безперервності функціонування платіжних систем.

За статистичними даними, у 2024 році сукупний обсяг виявлених збитків від подій операційного ризику складав 1,6 млрд грн. Причому навіть у банків з однаковими ризик-профілями та схожими підходами до управління операційним ризиком число подій, які спричинили появу операційного ризику відрізняється, що обумовлено розбіжностями банків щодо обліку фінансових втрат в результаті ризикованої події [101].

Оцінка профілів ризику 100 найбільших банків протягом 2022-2024 рр. свідчить про такі тенденції:

- 1) найбільше втрат від операційного ризику обумовлені неефективністю організації внутрішніх бізнес-процесів у банку, в тому числі

неефективним управлінням переказами та платежами (зазначено, що це є наслідком дії комплаєнс-ризиків та юридичних ризиків);

- 2) другим виділеним джерелом операційного ризику за рівнем фінансових втрат банку є зовнішнє шахрайство та збитки, пов'язані зі збоями в інформаційних системах (інформаційний ризик);

Наприклад, дані Звіту про фінансову стабільність [101] засвідчують, що з початку 2022 р. командою реагування на кіберінциденти CSIRT-NBU було виявлено понад 20 тисяч фішингових доменів, зокрема було використано нові схеми: 1) фішингові посилання на сайти, підроблені під урядові портали; 2) недіючі посилання на соціальну допомогу від різних організацій; 3) інтернет-шахрайство (86% всіх випадків шахрайства і більше 90% загальної суми збитків від здійснення незаконних дій) [101]. Визначення інформаційного ризику можна представити як імовірність витоку чи втрати інформації, необхідної для управління діяльністю банку, використання неповної або необ'єктивної інформації, поширення небезпечної для банку інформації, що в результаті може призвести до виникнення збитків або моральної шкоди для учасників банківської діяльності [176]. В умовах дистанційного розрахунково-касового обслуговування клієнтів та розвитку мобільного банкінгу та Інтернет-банкінгу також розглядають ризик електронного банкінгу як імовірність збоїв та недоліків у програмному забезпеченні. Саме при появі ризиків електронного банкінгу необхідно аналізувати ступінь залежності банківської установи від провайдера [там же].

- 3) третім виділеним джерелом операційного ризику вважають події минулих років, в тому числі обумовлені воєнними діями агресора (близько 25% всіх фінансових втрат) [101].

При ідентифікації джерел виникнення операційного ризику у банківських установах важливо зазначити про вплив загроз, обумовлених зовнішніми факторами. В цьому контексті є пріоритетним згадати про умови функціонування всіх учасників платіжних систем в умовах воєнного стану.

Відповідно до інформації Звіту про оверсайт фінансової інфраструктури за 2024 рік [64], було визначено ризики безперервному функціонуванню учасників платіжних систем, які виникли в умовах воєнної агресії росії, а саме: обстріли, кібератаки, блекаут. Це надало підстави висунути підвищені вимоги до діяльності таких суб'єктів платіжної системи (операторів системно важливих та важливих платіжних систем; важливих технологічних операторів; важливих учасників системно важливих / важливих платіжних систем), які стосувались:

- 1) систем управління ризиками (в т.ч. системними й операційними);
- 2) організаційно-управлінських перетворень щодо наявності організаційних підрозділів або окремих осіб, відповідальних за систему управління ризиками (зокрема, підрозділу внутрішнього аудиту, функціонально відокремленого від операційної діяльності);
- 3) розробки ефективних заходів, спрямованих на забезпечення безперервності діяльності учасників платіжної системи в умовах надзвичайної ситуації;
- 4) інших заходів інформаційно-технологічного характеру, спрямованих на дотримання вимог фінансової безпеки із забезпечення усунення кіберзагроз платіжних операцій [64]. Результати оцінки зазначених вище вимог свідчать про те, що рівень виконання досягнення їх є задовільним [там же].

Ми погоджуємось з авторами, що «Безперечним є той факт, що значних змін під час війни зазнав ландшафт операційних ризиків» [102]. Автори зазначили, що загрозами операційного ризику є загрози інфраструктурі, кібербезпеці, персоналу, ланцюгам постачання тощо [там же]. Незважаючи на активне впровадження методів зовнішнього банківського регулювання в умовах воєнного стану, є важливим також приділити увагу удосконаленню внутрішніх методів управління операційними ризиками, які є джерелом розрахункового ризику банківської установи.

Внутрішні методи зниження вищезазначених ризиків та забезпечення фінансової безпеки банків можна досліджувати з різних аспектів. Наприклад,

окремі науковці їх поділяють на регулюючі та стабілізуючі. До першої групи відносяться методи управління активами й пасивами; прийоми оптимізації ресурсів та організаційно-функціональної структури банківської установи, диверсифікація діяльності), до другої групи - методи капіталізації банку, формування страхових резервів, методи підвищення ефективності менеджменту, напрями підвищення прибутковості та зниження рівня ризиків) [1]. Нами запропоновано розробити внутрішні методи зниження операційних ризиків через дослідження етапів функціонування цілісної системи ризик-менеджменту у банківській установі.

Для усунення операційного ризику, пов'язаного з розрахунково-платіжними операціями банківської установи як учасника платіжної системи, необхідно запропонувати систему управління таким ризиком, яка буде вбудована в систему ризик-менеджменту банку та враховувати ризики платіжних систем, до якої він належить. Оцінка нормативно-правових положень, що регулюють банківську діяльність, та внутрішніх нормативних положень низки комерційних банків засвідчує, що оцінці системи управління операційними ризиками приділено достатньо уваги, зокрема, на рівні НБУ розроблено Методичні рекомендації з управління ризиками в платіжних системах [88], на внутрішньобанківському рівнях - розроблено Стратегії, концепції, внутрішні положення щодо управління ризиками банків. Зокрема, п. 3.5.3.5 вищезгаданих Методичних рекомендацій присвячений «Здійсненню моніторингу, управлінню та обмеженню кредитного ризику та ризику ліквідності, на які наражають платіжну систему розрахункові банки». Зважаючи на раніше досліджений зв'язок розрахункового ризику з ризиком ліквідності та кредитним ризиком, зазначено, що «Потенційний розрахунковий банк повинен мати задовільні параметри кредитного ризику» [там же]. І далі мова йде про уникнення ризику ліквідності, при якому банк як учасник платіжної системи повинен «...забезпечувати короткострокове підвищення ліквідності для покриття позиції будь-якого суб'єкта, що не здійснив оплати» [там же].

В п.3.6. цих рекомендацій йдеться про операційний ризик, який розглядається через його внутрішні та зовнішні джерела: внутрішні (неналежне здійснення ідентифікації або нерозуміння ризиків та контролів, необхідних для обмеження та управління ними; неналежне здійснення контролю інформаційних систем та процесів; неналежний добір персоналу; неналежні процедури з управління платіжної організації тощо) [88]. Зовнішні джерела операційного ризику розглядають як можливі природні катастрофи; тероризм тощо. Лише в окремих джерелах уточнюється, що зовнішні фактори можуть виступати як окремі прояви трансформаційних змін ринкового середовища або ж бути наслідком дій третіх (сторонніх) осіб щодо банківської установи [192].

Зважаючи на вищесказане, при розгляді платіжно-розрахункових операцій банків як учасників платіжної системи є важливим у складі зовнішніх джерел показати ризик ненавмисних помилок клієнтів банку або навмисних дій, що проявляються у невиконанні власних зобов'язань їх перед банком. Оскільки рівень управління зовнішніми факторами операційного ризику у банку є обмеженим, то є логічним, що у внутрішніх положеннях банків цей ризик не згадується. Водночас вважаємо за потрібне у внутрішньобанківських стратегіях, положеннях про системи ризик-менеджменту, положеннях щодо організаційних структур управління ризиками приділити йому місце, оскільки він по суті може виступити джерелом системного ризику. Це можна обґрунтувати тим, що у Методичних рекомендаціях чітко зазначено, що «...Невиконання зобов'язань одним з учасників розрахунків, порушення у функціонуванні платіжної системи тощо призводить до виникнення фінансових труднощів в інших учасників розрахунків та може призвести до виникнення «ефекту доміно» [88].

Оцінка внутрішніх нормативних положень окремих банків надала можливість визначити, що в цілому поняття «управління ризиками» у них є схожими. Наприклад, у Стратегії управління ризиком Приватбанку термін «управління ризиком» визначається як процес, за допомогою якого банк ідентифікує ризики, проводить оцінку їх рівня, здійснює моніторинг та контроль ризиків, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями ризиків» [168].

Виходячи з такого трактування, можна виділити такі складові етапи цілісного процесу управління операційним ризиком: ідентифікація ризику, визначення ймовірності настання ризикованої події, оцінка ризику, моніторинг ризику, контроль ризику, заходи з мінімізації (нейтралізації) ризику. Сьогодні вітчизняні банки перебувають лише на стадії запровадження систем управління операційними ризиками і створення підрозділів управління операційними ризиками, що не дає змогу забезпечити всеосяжний процес оцінки операційного ризику [54]. Операційні ризики належать до групи ризиків, які складно попередити, виявити та виміряти, тому для їх оцінки застосовують інструменти різних видів (результати внутрішнього та зовнішнього аудиту діяльності банку; самооцінка операційного ризику; система показників KPI; інструменти сценарного аналізу).

В контексті забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків є необхідним запропонувати шляхи зниження рівня операційного ризику. Незважаючи на неможливість впливу банку на події, що обумовлені ризиками зовнішнього середовища, досліджуються такі заходи їх зниження: страхування, підвищення рівня організаційної, фізичної та інформаційної безпеки банківської установи, створення та впровадження систем, що забезпечують безперервність та безперебійність бізнес-процесів у банку, включаючи безперервність платіжно-розрахункових операцій [159]. Перелік вищезазначених заходів практично ідентичний у всіх авторів наукових досліджень з невеликими доповненнями. Незважаючи на відновлення вимог до актуалізації внутрішньобанківських документів з управління ризиками відповідно до Положення [114], заходи зменшення рівня операційного ризику за подіями, обумовленими впливом внутрішніх чинників, у різних банках різняться. Це обумовлено і особливостями підходів до формування систем ризик-менеджменту, впливом різних чинників середовища, що можуть бути джерелами операційного ризику, специфікою організаційних банківських структур тощо.

Однак в більшості випадків такі заходи передбачають цілісний розвиток систем ризик-менеджменту банку (в т.ч. посилення заходів внутрішнього аудиту

та внутрішньобанківського контролю), модернізацію інформаційних систем, через які відбуваються платіжні операції, удосконалення організаційного забезпечення системи управління ризиками, включаючи чітке розмежування відповідальності та функціональних обов'язків працівників, дотичних до управління операційними ризиками, підвищення кваліфікації працівників (з метою усвідомлення напрямів зменшення імовірності виникнення подій операційного ризику) тощо. Можна погодитись з позицією науковців, що скороченню рівня операційних ризиків також сприяє сформована керівництвом ресурсна, матеріально-технічна та кадрова політика банку [176]. До переліку перерахованих заходів можна додати [159]: пошук та використання нових дієвих інструментів контролю, що дозволяє посилити нагляд, формування додаткових резервів, завершення бізнес-процесу, що виступає джерелом операційного ризику. Дорожню карту управління операційними ризиками (внутрішні заходи, спрямовані на зниження операційних ризиків в окремих банківських установах) представлено в табл. 3.4.

Виходячи з даних таблиці, вважаємо за необхідне запропонувати внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківської установи (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику) (табл.3.5).

Таблиця 3.4

Дорожня карта управління операційними ризиками (внутрішні заходи, спрямовані на зниження операційних ризиків) в
окремих банківських установах*

№ з/п	Найменування банківської установи	Внутрішні заходи щодо зниження операційних ризиків	Внутрішній нормативний документ
1	2	3	4
1	Правекс-банк	Оцінка внутрішніх документів з питань управління операційними ризиками: а) актуалізація політики управління операційним ризиком, плану забезпечення безперервної діяльності, документу з питань взаємодії з аутсорсерами); визначення потреби створення окремого комітету Правління з питань управління операційним ризиком; розвиток культури управління операційним ризиком (в т.ч. проведення навчання персоналу); розвиток та модернізація ІТ-систем для управління операційним ризиком; оцінка потреби у додаткових інструментах управління операційним ризиком; вибір стратегій управління операційним ризиком; здійснення моніторингу функціонування СУОР.	«Стратегія та політика управління ризиками Банку» на 2022 рік; «Методичні рекомендації щодо системи ризик-апетиту АТ «ПРАВЕКС БАНК » на 2022 рік
2	Приватбанк	Оптимізація управління операційним ризиком (шляхом впровадження методики розрахунку внутрішнього капіталу для покриття операційних ризиків); впровадження та розвиток показників ризик-апетиту щодо значних операційних ризиків; розвиток системи внутрішнього контролю; реінжиніринг процесів протидії шахрайству; створення політики управління ризиками третіх сторін та визначення переліку критичних третіх сторін	Стратегія управління ризиками: затв. рішенням Наглядової ради протокол № 37/24 від 01.08.2024
3	«Банк «Український капітал»	Оптимізація організаційної структури та системи внутрішнього контролю; відбір, підготовка, перепідготовка та контроль персоналу; формування адекватної системи внутрішнього контролю; застосування та розвиток внутрішніх контрольних процедур для мінімізації операційних ризиків; дотримання встановленого порядку доступу до інформації та матеріальних активів; розвиток автоматизації, банківських технологій та захисту інформації; вивчення керівниками підрозділів системних помилок з метою усунення; забезпечення безперебійності функціонування операційних систем.	Положення про управління операційним ризиком банку та банківської групи АТ «Банк Український капітал»: затв. рішенням Наглядової ради АТ «Банк «Український капітал» (протокол від 06.03.2025 р. № 14)

*складено автором на підставі внутрішніх нормативних документів банків

Таблиця 3.5

Запропоновані заходи внутрішньобанківського характеру, спрямовані на удосконалення системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового**

№ з/п	Етапи системи управління операційним ризиком	Заходи внутрішньобанківського характеру, спрямовані на удосконалення системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового			
		Нормативні	Організаційні	Інформаційно-технологічні	Кадрові (соціальні)
1	2	3	4	5	6
1	Ідентифікація операційного ризику	Розробка внутрішніх положень, орієнтованих на створення ефективної системи управління операційним ризиком (зокрема, Стратегія управління операційним ризиком, Положення про систему ризик-менеджменту банку та ін.). Постійний моніторинг рекомендацій й вимог НБУ щодо управління операційними ризиками в умовах воєнного стану*	Створення чіткої організаційної структури, призначеної для управління ризиками (в т.ч. операційними), чіткий розподіл повноважень та відповідальності між працівниками такої структури. Розробка превентивних організаційних заходів раннього попередження появи операційних ризиків. Створення банками у кожному регіоні країни чергових пунктів для обслуговування клієнтів в умовах тривалих відключень електроенергії*	Формування надійної інформаційної системи виявлення ризику; застосування ліцензованого програмного забезпечення для ефективної організації розрахункових операцій; використання систем автоматизованих систем для виявлення та блокування підозрілих операцій у режимі реального часу.	Розробка внутрішніх положень, орієнтованих на створення ефективної системи мотивації персоналу. Регулярне навчання співробітників банку щодо виявлення підозрілих операцій, правил безпеки та порядку дій у надзвичайних ситуаціях. Формування елементів корпоративної культури (включаючи дотримання вимог інформаційної безпеки)
2	Оцінка операційного ризику	Розробка методичних рекомендацій (або пункту у внутрішніх документах банку) з управління операційним ризиком, що містить порядок його оцінки за складовими)	Хронометраж платіжних послуг, наданих клієнтам, для оптимізації та підвищення ефективності рівня їх розрахунково-банківського обслуговування; розвиток технологічних вимог до здійснення розрахунків.		Ознайомлення відповідальних працівників з внутрішніми документами, що містять методику оцінки операційного ризику за його складовими

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5	6
3	Моніторинг та аудит ризику	Перегляд нормативних положень діяльності платіжних систем; врахування виявлених змін у внутрішньобанківських документах	Проведення внутрішніх аудитів та перевірок для оцінки ефективності існуючих заходів контролю.	Періодична діагностика системи управління доступом до санкціонування платіжних операцій у банківській установі. Оцінка можливостей використання інноваційних інструментів захисту від інформаційних загроз: штучний інтелект, аналітика великих даних, шифрування тощо.	Моніторинг «не характерної» для клієнтів та співробітників поведінки при здійсненні платіжних операцій
4	Методи нейтралізації (усунення) операційних ризиків	Розробка внутрішньобанківського документу - програми заходів з усунення наслідків впливу операційного ризику та відновлення платіжних операцій банком*	Реалізація організаційних заходів з уникнення ризику, переадресації ризику або передачі ризику в аутсорсинг консалтинговим агентствам; погодження з наявністю ризику при перевищенні вигід від використання дистанційного обслуговування банком над загрозами у разі значної кількості користувачів інтернет-банкінгу.	Використання альтернативних платіжних систем та каналів для забезпечення безперебійності розрахунків у разі збоїв основних систем (особливо актуально в умовах воєнного стану*).	Ознайомлення працівників з методами нейтралізації (усунення) операційних ризиків.

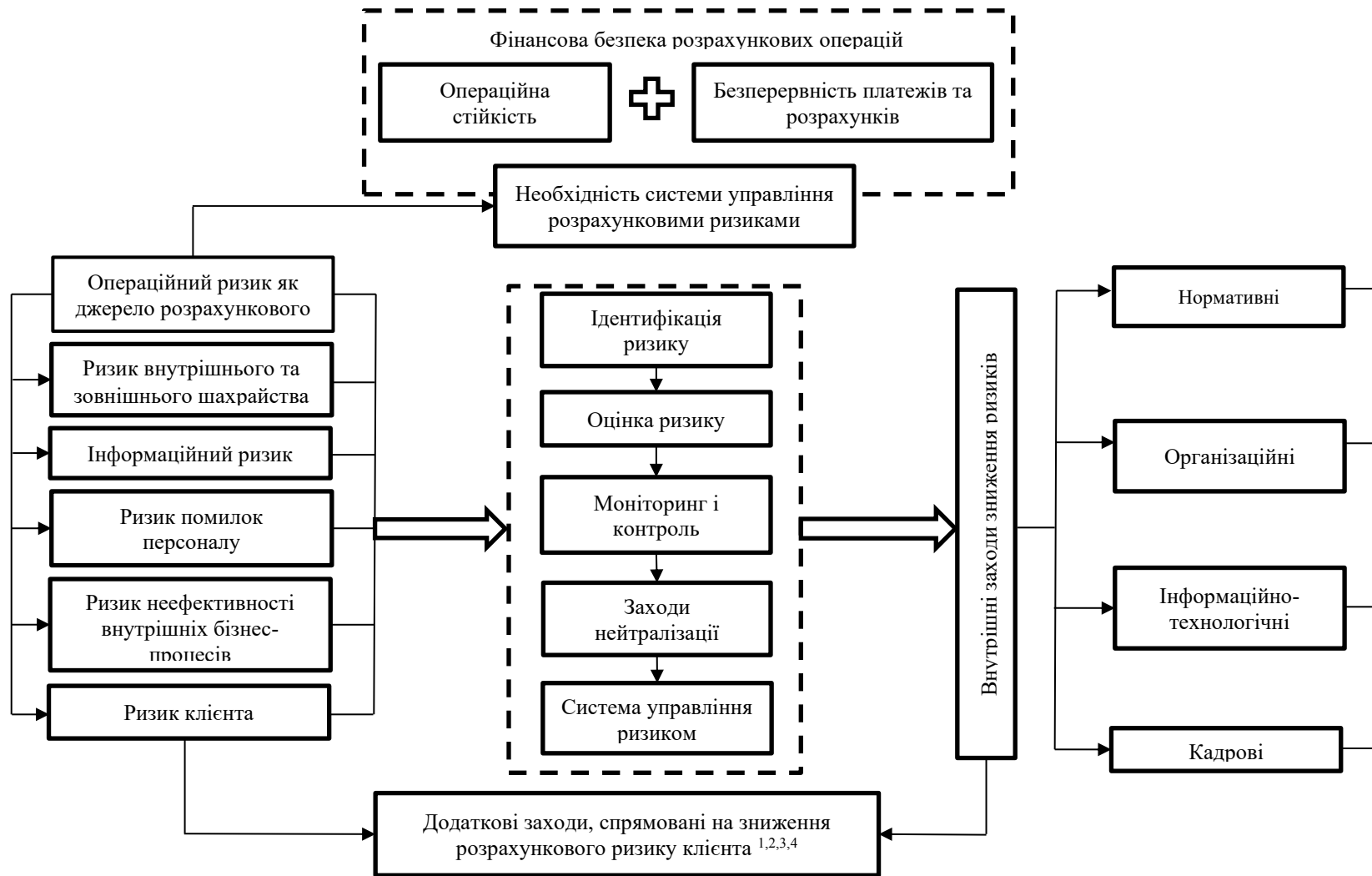
*характерна для умов воєнного стану

** запропоновано автором

Додатково для підвищення ефективності управління операційним ризиком банкам слід розробити заходи, спрямовані на зниження так званого «ризиків клієнтів», який є зовнішнім для банку і на який вплив його є обмеженим. До таких заходів слід віднести:

- 1) підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів та регулярний моніторинг підвищення його якості, що мінімізує імовірність відтоку клієнтів в умовах фінансової нестабільності;
- 2) надання клієнтам банку як учасникам платіжної системи достовірної інформації про діяльність банку;
- 3) покращення використання технологій мобільного електронного підпису;
- 4) розвиток платіжної інфраструктури.

Запропоновані внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ представлено на рис. 3.2.

¹ - підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів; ² - надання клієнтам достовірної інформації про діяльність банку; ³ - покращення використання технологій мобільного електронного підпису; ⁴ - розвиток платіжної інфраструктури (зовнішній захід).

Рис.3.2. Запропоновані внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ*

*розроблено автором

Таким чином, набуло подальшого розвитку внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику), доповнені заходами, спрямованими на зниження «розрахункового ризику клієнтів» (підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів та регулярний моніторинг підвищення його якості, що мінімізує імовірність відтоку клієнтів в умовах фінансової нестабільності; надання клієнтам банку як учасникам платіжної системи достовірної інформації про діяльність банку; покращення використання технологій мобільного електронного підпису, розвиток платіжної інфраструктури).

На наш погляд, реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

3.3. Зовнішні методи забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах модернізації платіжних систем

У попередніх пунктах проведеного наукового дослідження було визначено необхідність розробки заходів підвищення рівня забезпеченості фінансової безпеки банківських установ в умовах розвитку безготівкових розрахунків та модернізації платіжної інфраструктури. Було визначено наявність розрахункового ризику у системі банківських ризиків, що надало можливість виділити його специфічні ознаки (здатність індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції стати передумовою ланцюгової реакції неплатежів та системного ризику; вплив на ризик ліквідності та кредитний ризик) та обґрунтувати необхідність його попередження шляхом використання зовнішніх та внутрішніх методів. Ми погоджуємось з позицією

авторів, що «Безготівкові платежі у найближчій перспективі залишаться безальтернативним шляхом розвитку та модернізації банківської системи України» [38, с. 259].

Метою цього пункту дослідження є розробка напрямів удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформованих на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи.

В більшості економічних джерел виділяють у складі зовнішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи фінансове регулювання, нагляд та зовнішній контроль. Існує наукова позиція, що поняття «банківський нагляд» та «банківське регулювання» мають право на самостійне існування, однак вони тісно пов'язані один з одним. Неоднозначність позицій щодо їх ототожнення та розмежування частково обумовлена впливом існуючого понятійного апарату міжнародних банківських документів (зокрема, назва Базельського комітету з питань банківського нагляду визначає акцент саме на нагляді).

Визначення банківського регулювання як зовнішнього методу забезпечення фінансової безпеки міститься у Законі України «Про Національний банк України»: «...банківське регулювання – це одна з функцій Національного банку, яка включає в себе створення системи норм, що визначають правила для банківських установ, установлюють загальні принципи банківської діяльності, регулюють порядок проведення банківського нагляду та встановлюють відповідальність за порушення банківського законодавства» [136]. Також нормативне визначення має поняття банківського нагляду як «...системи контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку» [там

же]. У визначенні банківського нагляду вже міститься поняття банківського контролю, що виступає ще одним зовнішнім методом забезпечення фінансової безпеки банківських установ. Згідно зі ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» головною метою банківського регулювання та нагляду є забезпечення безпеки й фінансової стабільності банківської системи, а також захист інтересів вкладників та кредиторів [там же].

Достатньо поширеною є позиція у наукових колах щодо ототожнення банківського регулювання зі створенням та функціонуванням правового механізму забезпечення банківської діяльності. А банківський нагляд включає здійснення моніторингу банківських процесів. Зокрема, такої позиції дотримуються [91]. Водночас така позиція, на наш погляд, обмежено характеризує зміст наглядової діяльності. Окремі автори банківське регулювання розуміють як заходи держави (зокрема, Національного банку України) із забезпечення стабільної та безпечної діяльності банківської системи, а також із запобігання впливу дестабілізаційних факторів на банківські установи, а банківський нагляд як відповідну регулятивну систему [91; 92].

Вважаємо, що поняття «банківське регулювання» означає застосування активних дій регулятора або інших структур щодо функціонування банківської системи, а поняття «банківський нагляд» - спостереження, контроль над банківськими процесами. Водночас цільова спрямованість і банківського регулювання, і банківського нагляду є однаковими: забезпечення фінансової стабільності банківської системи та окремих банків, протидія та усунення зовнішніх та внутрішніх загроз.

Ми погоджуємось з позицією О. Бригинця, який стверджує, що світовий досвід пропонує багато варіантів усунення загроз безпеці банків або їх мінімізації [22]. Автор визначає важливість імплементації принципів міжнародних домовленостей «Базель II», які розроблено для дотримання відповідного рівня фінансової безпеки, що спрямовано на дворівневе управління банківськими установами, а саме: на забезпечення зовнішнього нагляду та контролю за їх діяльністю, а також на спонукання банків до формування

внутрішніх систем оцінювання на підставі виконання затверджених показників й індикаторів [там же]. Заходами дотримання належного рівня фінансової безпеки банківської діяльності автор вважає:

- застосування інноваційних механізмів грошово-кредитного регулювання Національним банком України;
- заходи посиленого нагляду за рівнем капіталу, ліквідністю, ризиками банківських установ;
- заходи щодо підвищення прозорості банківських операцій;
- напрями збільшення оперативності усунення ризиків [там же].

Оцінюючи сучасний стан та напрями фінансового регулювання банківської системи і враховуючи поточний стан безготівкових розрахунків на підставі Звітів про фінансову стабільність за 2022-2024 роки [101], слід визначити, що банки успішно виконували розрахунково-платіжну функцію, забезпечуючи безперервність платежів у довгостроковій перспективі. Незважаючи на перебої з електроенергією, банківські установи успішно адаптували операційні процеси до таких умов, що зберегло позитивну тенденцію припливу грошових коштів клієнтів. Водночас є нагальною потреба у розробці додаткових заходів державного регулювання банківської системи, враховуючи посилений розвиток фінансових технологій, удосконалення існуючих та появу нових фінансових інструментів для здійснення платежів та розрахунків.

Нами виділено три основні напрями формування та реалізації таких заходів:

- 1) удосконалення системи моніторингу за виявленням розрахункового ризику та формування превентивних заходів щодо нейтралізації його негативного впливу на банківську систему;
- 2) подальша імплементація норм Європейського Союзу у національну практику банківського регулювання та нагляду, спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з європейським;

- 3) посилення контролю за цільовим та законним використанням коштів міжнародної фінансової допомоги, яка спрямовується для забезпечення фінансової стабільності країни.

В контексті важливості акумуляції зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стабільності та посилення контролю за їх цільовим використанням О. Бригинець пише: «Оскільки міжнародні донори допомагають Україні у повоєнній відбудові, дуже важливо забезпечити передбачуваність надходжень від донорів і поступово покладатися на комерційні рішення з метою створення в Україні жвавого фінансового ринку капіталу після завершення періоду відбудови» [22]. Також слова вченого підтверджують дані оприлюдненого НБУ Звіту про діяльність Ради з фінансової стабільності [101], де зазначено, що протягом серпня 2022 року до теперішнього моменту український фінансовий ринок успішно адаптувався до функціонування в екстремальних умовах завдяки системній міжнародній фінансовій підтримці.

Інший науковець - Аксьонова Т. С. дотримується думки, що посилення функцій державного регулювання банківської системи доцільно здійснювати через ефективне функціонування організаційного та правового механізму, що дозволить: 1) виявити потенційні ризики та загрози фінансовій безпеці банків; 2) сформувати превентивні заходи щодо недопущення виявлених загроз; 3) у разі наявності негативних наслідків означених загроз – застосувати заходи з їхньої мінімізації; 4) створити або надати повноваження існуючому органу державної влади щодо державного фінансового контролю за суб'єктами, дотичними до забезпечення фінансової безпеки банківської системи [3, с. 137]. Ми погоджуємось з позицією авторки щодо наявності проблеми розрізненості заходів запобігання та боротьби з фінансовими загрозами між різними органами публічного права та необхідності удосконалення організаційного механізму забезпечення фінансової безпеки.

Водночас вважаємо, що банківське регулювання в сучасних умовах, яке спрямоване на дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю з надання платіжних послуг банками та забезпеченням фінансової безпеки банківської

системи, слід досліджувати через взаємодію трьох механізмів: правового, організаційного та соціального.

Під правовим механізмом банківського регулювання будемо розуміти систему правової регламентації банківської діяльності, що включає законодавчі та нормативно-правові акти, які встановлюють правовідносини між учасниками банківської діяльності, сукупність правових інструментів реалізації функцій регуляторів (зокрема, НБУ) щодо ефективності функціонування банківської системи.

Організаційний механізм банківського регулювання будемо розуміти як сукупність організаційних структур, методів, форм, способів, інструментів, що використовуються для регулювання та ефективного функціонування банківської системи, в цілому, та окремих банків, зокрема.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків можна досліджувати також через дію соціального механізму банківського регулювання. На наш погляд, дія соціального механізму банківського регулювання проявляється у: 1) визначенні норм, що гарантують права клієнтів банків (кредиторів та вкладників) при здійсненні платіжних операцій; 2) наявності довіри громадськості до банківських установ, яка забезпечується прозорістю банківської діяльності, в тому числі, прозорістю платіжних операцій. Крім того, соціальний механізм банківського регулювання можна досліджувати в контексті важливості забезпечення стабільної роботи банківської системи та окремих банків для суспільної стабільності.

У функціонуванні правового механізму банківського регулювання можна виділити три рівні: 1) міжнародний; 2) національний, державний (диференційований на підрівні стратегічних документів, законодавчих актів, нормативних документів нижчого рівня (постанов, інструкцій, рекомендацій тощо); 3) рівень внутрішніх нормативних документів окремого банку.

При оцінці першого - міжнародного рівня - в контексті теми безготівкових розрахунків необхідно зазначити про наявність PSD2 — Директиви про платіжні послуги, норми якої було частково імплементовано шляхом запровадження

відкритого банкінгу в Україні згідно новоприйнятої Постанови НБУ «Про затвердження Положення про відкритий банкінг в Україні» [111], яка набула чинності з 1 серпня 2025 року. Зазначимо, що історично Директива про платіжні послуги (PSD1), яка прийнята у 2007 році Європейською Комісією, була спрямована на посилення конкуренції та збільшення кількості залучених учасників до платіжних послуг. Її імплементація у законодавство України сприяла створенню інноваційної платіжної інфраструктури та більшій лібералізації.

Друга редакція Директиви (PSD2) (2018 р.) зобов'язала банківські установи відкрити доступ через API до даних клієнтів, що сприяло розвитку Open Banking як системи, що надає можливість створювати інноваційні фінансові продукти та операційні сервіси для клієнтів із застосуванням технології відкритих API [180].

Відповідно до PSD2 (Payment Service Directive 2) (другої Директиви ЄС про платіжні послуги (2015/2366) в контексті забезпечення фінансової безпеки платежів приділяється увага захисту прав учасників платіжних послуг шляхом стандартизації вимог до доступу до інформації, забезпеченню захисту від загроз кіберзлочинності, зростання ступеня відповідальності за незаконні дії з фінансовими інструментами. Крім того, посилено вимоги до постачальника платіжних послуг щодо надання доступу споживачам до інформації про платіжні операції (зокрема, про розмір комісійних платежів, можливих штрафів, строків здійснення платіжної операції тощо). В розробці - методи дистанційної ідентифікації клієнтів, що, з одного боку, сприяє підтримці клієнтів платіжних послуг за кордоном, з іншого – вимагає посилення заходів фінансової безпеки.

Положення про відкритий банкінг в Україні [111] набуло чинності з 01 серпня 2025 р., крім окремих пунктів (зокрема, підпункту 5 п. 30 та п. 31 розділу III), які наберуть чинності з 01 серпня 2026 р. Це Положення передбачає наявність HUB (центрального технологічного оператора платіжних послуг), який реалізує технологічні, інформаційні та операційні функції у системі платежів, що

передбачають підключення провайдерів, банківських установ, інших суб'єктів до системи обміну інформаційними даними [144].

Переваги (в розрізі різних суб'єктів платіжних операцій) та недоліки запровадження в Україні концепції відкритого банкінгу представлено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6.

Переваги та недоліки запровадження в Україні концепції відкритого банкінгу*

№ з/п	Переваги відкритого банкінгу		Недоліки (ризики)
1	2	3	4
1	Для банківських установ	Залучення нових клієнтів, оскільки співпраця банків з фінтех-компаніями сприяє можливості запропонувати нові сервіси клієнтам; формування бази даних та платформ для можливої монетизації; можливість розвитку інноваційних бізнес-моделей для супроводу банківських продуктів.	Недоліки для всіх учасників: 1) нечіткий правовий та організаційний механізм банківського регулювання; 2) наявність технологічних ризиків, обумовлених недостатньою конфіденційністю даних клієнтів; 3) недостатній рівень фінансової грамотності населення; 4) недостатня кількість фахівців, обізнаних з інноваційними фінансовими та технологічними інструментами.
2	Для клієнтів	Надання доступу до інноваційних банківських продуктів; прискорення операцій з оплати товарів (послуг); забезпечення додаткового контролю особистих даних за допомогою управління доступом різних користувачів до інформації.	
3	Для фінтех-компаній	Створення доступу до фінансової інформації клієнтів, що сприяє реалізації персоналізованих банківських продуктів або послуг; спрощення процесу оплати з причини ініціювання платежів безпосередньо з банківського рахунку клієнта; співпраця фінтех-компаній з банками для удосконалення існуючих та створення нових банківських продуктів на основі відкритих API.	
4	Для всіх учасників: збільшення конкуренції між банківськими установами, що призводить до підвищення якості банківських послуг; зручність для користувачів, що обумовлено створенням та функціонуванням єдиного інтерфейсу управління; розвиток інноваційних банківських продуктів та послуг; посилення безпеки, обумовлене дотриманням існуючих правил захисту особистих даних.		

*складено на підставі [143; 144]

Згідно з Концепцією відкритого банкінгу банківські установи повинні щоквартально оприлюднювати статистичні дані щодо доступності та

ефективності інтерфейсу, що сприятиме підвищенню прозорості платіжних операцій. В свою чергу, клієнти зможуть обирати партнера для обробки та здійснення платіжних операцій. Безперервність платежів також забезпечується тим, що при оперативних збоях у діяльності банківських установ вони надають дозвіл третім сторонам (AISP та PISP) для використання власних банківських інтерфейсів, що, в свою чергу, сприятиме продовженню платіжних процедур для клієнтів.

Виходячи з переваг та недоліків застосування фінансових технологій у банківській діяльності (на прикладі впровадження концепції «відкритого банкінгу»), слід орієнтуватись на досягнення балансу між банківським регулюванням, обумовлених цілями забезпечення фінансової безпеки банківської системи, та дерегулюванням, обумовленим активним розвитком ринку платіжних послуг. Ми погоджуємось зі словами автора, що при впровадженні концепції відкритого банкінгу виникає нагальна потреба у створенні регулятивних правил взаємодії учасників у цифровому середовищі, які повинні встановлювати баланс між ризиками (загрозами фінансовій безпеці діяльності різних учасників) та перевагами цифровізації [30, с. 158].

Щодо формування та удосконалення II рівня правового механізму забезпечення фінансової безпеки (рівня національного законодавства), то необхідно зазначити про заходи уряду, спрямовані на його розвиток: зокрема, прийняття Стратегії, підписаною Головами установ-розробників 16.01.2020 та затвердженою у Національному банку 26 грудня 2019 року рішенням Правління Національного банку України № 1010-рш [167]. На підставі оцінки наданих пропозицій до Стратегії рішенням Правління НБУ від 18.03.2021 р. № 97-рш було затверджено її оновлений варіант. Однак на теперішній час цей документ втратив чинність у зв'язку із виникненням нових загроз розвитку економіки країни, в цілому, та фінансовому ринку, зокрема, обумовлених війною росії проти України. Проаналізуємо пріоритетні цілі оновленої Стратегії в контексті забезпечення фінансової безпеки банківської системи.

Оновлена стратегія передбачає реалізацію 5 стратегічних цілей, які ґрунтуються на визначальних цілях діяльності НБУ (забезпечення цінової та фінансової стабільності, сприяння економічному зростанню країни): 1) макроекономічна стабільність; 2) фінансова стабільність; 3) функціонування фінансової системи для відновлення країни; 4) розвиток сучасних фінансових послуг; 5) забезпечення інституційної спроможності регуляторів та ФГВФО [167]. Кожна із стратегічних цілей включає в себе стратегічні ініціативи та заходи, які диференційовано за трьома фокусами:

- фокус 1 - короткострокових заходів, спрямований на забезпечення фінансової стабільності та недопущення погіршення поточної ситуації в короткостроковому періоді;
- фокус 2 - середньострокових заходів, орієнтованих на відновлення фінансового сектору;
- поєднання фокусу 1 та фокусу 2 як середньострокових заходів, орієнтованих на забезпечення фінансової стабільності та майбутні перетворення в економіці та фінансовому секторі.

В контексті нашої тематики найбільш наближеною стратегічною ціллю є ціль 2 - забезпечення фінансової стабільності та ціль 4 – розвиток сучасних фінансових послуг [там же]. В межах зазначених цілей розроблено група заходів, спрямованих на збалансоване регулювання та нагляд за фінансовими установами, включаючи нагляд за банками (ініціатива 2.1. у Стратегії), розвиток інфраструктури цифрових фінансових послуг (ініціатива 4.1. у Стратегії) та автоматизація і безпаперові технології надання фінансових послуг (ініціатива 4.2.). В межах реалізації ініціативи 4.2. запропоновано заходи, спрямовані на розвиток безготівкової економіки та відкритої архітектури фінансового ринку (захід 4.2.1. у Стратегії) [там же]. У Стратегії також зазначено, що захід 4.2.1 є доцільним здійснювати з орієнтацією на фокус 2, тобто на середньострокові заходи, орієнтовані на відновлення фінансового сектору. Водночас, зважаючи на постійні виклики банківській системі, пов'язані з перебоями з електроенергією, також повинна бути орієнтація на фокус 1 (тобто, на розробку та здійснення

короткострокових заходів, спрямованих на забезпечення фінансової стабільності та недопущення погіршення поточної ситуації в короткостроковому періоді).

У Стратегії встановлено ключові індикатори, що відображають досягнення визначених цілей у короткостроковому періоді. Вважається недоцільним встановлювати індикатори на більш тривалі періоди часу, оскільки Стратегія розроблялась в умовах стратегічної невизначеності повномасштабної війни. Водночас зазначено, що перелік індикаторів може доповнюватись при оновленні документу. Зважаючи на тему нашого дослідження «Фінансова безпека комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків», визначимо, які індикатори, наведені у Стратегії, можна пов'язати з такою тематикою. На наш погляд, до таких індикаторів належить: 1) проведена оцінка стійкості, що включає AQR та стрес-тестування банків; 2) зареєстрований проєкт закону щодо впровадження комплексної системи оздоровлення, врегулювання неплатоспроможності та виведення з ринку неспроможних установ (директива ЄС BRRD); 3) доступність інструментів врегулювання NPL; 4) наявність дорожньої карти відновлення надання фінансових послуг на деокупованих територіях.

Враховуючи важливість виконання банківськими установами платіжно-розрахункової функції та необхідність подальшого забезпечення безперервності банківських операцій, пропонуємо до переліку ключових індикаторів Стратегії додати такий індикатор: Оновлена Методика оцінки економічної безпеки (з врахуванням показників (індикаторів) фінансової безпеки банківської установи з врахуванням ризику розрахунків (платежів). Також в межах стратегічної ініціативи 2.2. «Збалансоване регулювання та нагляд, спрямовані на розвиток фінансових установ» та заходу 2.2.1. «Оновлені регулювання та нагляд за банками» додати захід: «Оновлені вимоги до оцінки фінансової безпеки банківських установ (з врахуванням ризику розрахунків (платежів))».

Слід також зазначити, що Стратегія розвитку фінансового сектору, крім прямих заходів, що безпосередньо сформульовані у ній, містить так звані

«відсилові заходи», які містяться в інших нормативних документах, що ускладнює зміст Стратегії.

Інший нормативний документ - Стратегія розвитку Національного банку України [166] частково гармонізована зі Стратегією розвитку фінансового сектору в частині ідентифікації основних учасників фінансової екосистеми, стратегічних цілей та основних трьох фокусів орієнтації стратегічних заходів. В межах Стратегії НБУ передбачено реалізацію трьох цілей, серед яких також окремо виділено ціль 2 «Сприяння фінансовій стабільності» [там же]. Серед стратегічних ініціатив НБУ окремо виділяється ініціатива 2 «Фінансова стабільність», в межах якої визначено такі підпункти: збалансоване регулювання та нагляд, спрямовані на розвиток, та стійка і спроможна банківська система. Додатково в межах стратегічної цілі IV «Сучасні фінансові послуги» також виділено стратегічну ініціативу «Цифрові фінансові послуги – частина цифрової країни», де у переліку заходів виділено п. 4.4.2., який називається «Удосконалення регулювання та сприяння поширенню безготівкових розрахунків, платіжних інструментів, електронних грошей», що визначає важливість розвитку безготівкових операцій банків; в межах стратегічної цілі V «Ефективний центральний банк» виділено стратегічну ініціативу «Ефективна та безперервна операційна діяльність», згідно з якою виділено захід «Забезпечення безперервності здійснення розрахунків та розширення бази послуг у межах ЄДБО для задоволення потреб клієнтів НБУ» [166, п.5.4.4.]. Всі вищезазначені заходи вказують на важливість побудови «безготівкової економіки» на підставі клієнтоорієнтованості надання платіжних послуг за умови забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківських установ.

Однак, на наш погляд, є необхідність більшої гармонізації Стратегії розвитку Національного банку України із Стратегією розвитку фінансового сектору в контексті взаємоузгодження стратегічних цілей та ключових індикаторів. Також в контексті забезпечення фінансової безпеки безготівкових операцій є важливим впровадження оверсайту платіжних систем з врахуванням європейського досвіду з боку НБУ (зокрема, встановлення критеріїв важливості

платіжних систем; удосконалення практики проведення перевірок; удосконалення платіжних інструментів).

Як нами зазначалось у розділі 2 дисертаційної роботи, у 2022 році було прийнято Закон України «Про платіжні послуги», орієнтований на модернізацію та подальший розвиток платіжних систем. Починаючи з 1 квітня 2023 року, почала функціонувати модернізована система електронних платежів НБУ, що стало підґрунтям для подальшого удосконалення платіжного ринку України. Водночас все ще залишається актуальною задача приєднання України до Єдиної зони платежів у євро (SEPA) [167]. Враховуючи сучасні тенденції модернізації платіжних інструментів, ми повністю поділяємо позицію [174], щодо необхідності удосконалення змісту існуючого Закону «Про платіжні послуги», додавши до ст. 1 Закону визначення терміну «електронна платіжна система», та окремий розділ (або статтю), що регламентуватиме порядок функціонування електронних платіжних систем.

Наявність у законодавчих актах норм щодо напрямів (заходів) забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових операцій та пропозиції щодо їх удосконалення представлено в додатку К.

Охарактеризувавши існуючу структуру правового механізму забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових операцій, слід відзначити, що ринок платіжних послуг в Україні сформований, в основному, на базі імплементації міжнародних норм, що регулюють платіжні системи. У цьому аспекті є цікавими міркування О. С. Вовченко [33], яка акцентує увагу на тому, що інтеграція України в ЄС вимагає від країни виконання стандартів ЄС щодо організації функціонування платіжних систем та здійснення платіжних операцій банками, а саме: впровадження інноваційних фінансових інструментів та технологій, європейських правил організації безготівкових розрахунків, дотримання вимог захисту персональних даних клієнтів з метою забезпечення вимог кібербезпеки. Ці заходи можна розглядати як важливу передумову для модернізації розвитку платіжних операцій в Україні.

На нашу думку, співпраця України та ЄС, з одного боку, сприяє гармонізації українського платіжного простору із європейським, а, з іншого – обмежує можливості вітчизняного банківського регулювання та нагляду, що актуалізує питання забезпечення фінансової безпеки банківської системи.

Запропоновані напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, які реалізуються через правовий, організаційний та соціальний механізми представлено на рис. 3.3.

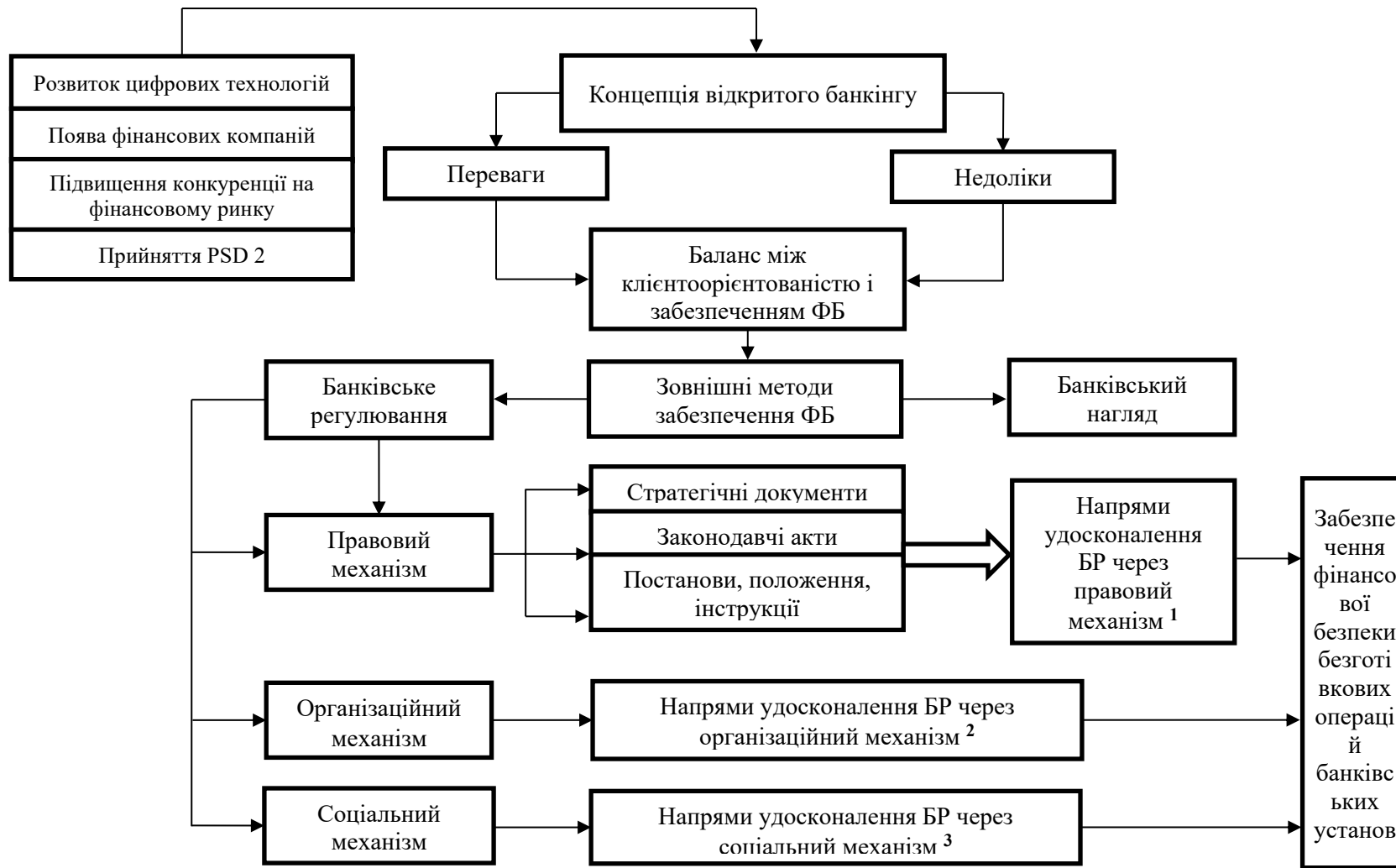

Рис. 3.3. Запропоновані напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу* (запропоновано автором)

Пояснення до рис. 3.3 є такими: 1- удосконалення законодавчих актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем. 2 - інвестиції на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі; розвиток мережі платіжних терміналів. 3 - підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти.

Виходячи з цього, визначимо основні напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій (організаційного, правового та соціального характеру) в умовах модернізації платіжних систем:

1) заходи організаційного характеру (включаючи заходи інфраструктурного та технологічного характеру):

- спрямування інвестицій на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему;
- подальший розвиток «регулятивних пісочниць» як платформ для оцінки впровадження інноваційних фінансових технологій у платіжних системах;
- впровадження Big Data для проведення моніторингу та оцінки імовірних ризиків та загроз безготівкових операцій у платіжних системах;
- розробка та оцінка можливості застосування нових фінансових технологій для удосконалення мобільних додатків для безпечного проведення платежів (в т.ч. напрями забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі);
- розвиток мережі платіжних терміналів для клієнтів (особливо важливим є цей захід для відновлення надання платіжних послуг на деокупованих територіях);
- посилення державного контролю за діяльністю банків в контексті здійснення ними платіжних операцій (поєднання різних форм виїзних та невиїзних перевірок).

2) заходи правового характеру:

- удосконалення змісту окремих законодавчих та нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, запровадженням інноваційних технологічних фінансових рішень з дотриманням безпекових умов для клієнтів, банків, держави;
- удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних наглядових нормативів, призначених для раннього виявлення загроз фінансовій безпеці банківських установ та їх оперативного усунення;
- прийняття законодавчих актів, спрямованих на підтримку вітчизняних платіжних систем, однак з врахуванням подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір;
- встановлення посиленних вимог до платіжних операторів і систем, що використовують нові фінансові технології;

3) заходи соціального характеру (в тому числі, освітні):

- підвищення фінансової грамотності населення у сфері здійснення безготівкових розрахунків;
- розвиток фінансової інклюзії (полегшення безперешкодного доступу користувачів до платіжних послуг та забезпечення доступу до інформації про такі послуги);
- постійна співпраця банківських структур та академічної спільноти для працевлаштування висококваліфікованих випускників ЗВО, підвищення кваліфікації банківських працівників за тематикою впровадження фінансових технологій у діяльність банків.

Водночас важливою умовою реалізації запропонованих заходів є їх узгодження із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпечення фінансової безпеки безготівкових операцій.

Таким чином, в результаті написання цього пункту дослідження можна сформулювати такі висновки:

1. До складу зовнішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи слід віднести банківське регулювання, нагляд та зовнішній контроль.

Неоднозначність позицій щодо ототожнення або розмежування понять «банківський нагляд» та «банківське регулювання» частково обумовлена впливом понятійного апарату низки міжнародних банківських документів (зокрема, назва Базельського комітету з питань банківського нагляду визначає акцент саме на надгляді). Обґрунтовано, що поняття «банківське регулювання» означає застосування активних дій регулятора або інших структур щодо функціонування банківської системи, а поняття «банківський нагляд» - спостереження, контроль над банківськими процесами.

2. В сучасних умовах є нагальною потреба у розробці додаткових заходів державного регулювання банківської системи, враховуючи посилений розвиток фінансових технологій, удосконалення існуючих та появу нових фінансових інструментів для здійснення платежів та розрахунків. Нами виділено три основні напрями формування та реалізації таких заходів: 1) удосконалення системи моніторингу за виявленням розрахункового ризику та формування превентивних заходів щодо нейтралізації його негативного впливу на банківську систему; 2) подальша імплементація норм Європейського Союзу у національну практику банківського регулювання та нагляду, спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з європейським; 3) посилення контролю за цільовим та законним використанням коштів міжнародної фінансової допомоги, яка спрямовується для забезпечення фінансової стабільності країни.

3. Банківське регулювання в сучасних умовах, яке спрямоване на дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю з надання платіжних послуг банками та забезпеченням фінансової безпеки банківської системи, слід досліджувати через взаємодію трьох механізмів: правового, організаційного та соціального. Під правовим механізмом банківського регулювання будемо розуміти систему правової регламентації банківської діяльності, що включає законодавчі та нормативно-правові акти, які встановлюють правовідносини між учасниками банківської діяльності, сукупність правових інструментів реалізації функцій регуляторів (зокрема, НБУ) щодо ефективності функціонування банківської системи. Організаційний механізм банківського регулювання будемо розуміти як

сукупність організаційних структур, методів, форм, способів, інструментів, що використовуються для регулювання та ефективного функціонування банківської системи, в цілому, та окремих банків, зокрема. Дія соціального механізму банківського регулювання проявляється у: 1) визначенні норм, що гарантують права клієнтів банків (кредиторів та вкладників) при здійсненні платіжних операцій; 2) наявності довіри громадськості до банківських установ, яка забезпечується прозорістю банківської діяльності, в тому числі, прозорістю платіжних операцій. Крім того, соціальний механізм банківського регулювання можна досліджувати в контексті важливості забезпечення стабільної роботи банківської системи та окремих банків для суспільної стабільності.

4. Нами запропоновано напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформовані на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, які реалізуються через правовий (удосконалення законодавчих і нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних наглядових нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем); організаційний (інвестиції на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі; розвиток мережі платіжних терміналів) та соціальний механізми (підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти). Реалізація запропонованих заходів сприятиме їх узгодженню із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпеченню фінансової безпеки безготівкових операцій.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. При дослідженні питань методики оцінки фінансової безпеки банківських установ та банківської системи в цілому окреслено низку актуальних питань, зокрема: законодавчо закріплена Методика оцінки економічної безпеки містить показники, склад яких потребує оновлення під впливом нових реалій розвитку банківської системи; світові та вітчизняні методичні підходи часто ототожнюють стабільність з фінансовою безпекою; є тенденція до розвитку методик оцінки фінансової стабільності банківської системи в напрямку імплементації передових практик Європейського Союзу; існує різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках оцінювання фінансової стабільності.

2. Розрахунковий ризик безпосередньо врахований у рейтинговій методиці Міністерства економіки (при оцінці платіжної репутації банку, формуванні рейтингу лояльності вкладників, визначенні залежності стресостійкості від вкладів фізичних осіб, рейтингуванні випадків незадовільної платіжної репутації банку), а опосередковано - у коефіцієнтній методиці розрахунку одиничних та інтегральних показників фінансової стабільності, наглядових методиках макропруденційного нагляду (через розрахунок показників кредитного ризику та ризику ліквідності), методиках стрес-тестування стійкості комерційних банків (через оцінку кредитного ризику, який розглядається як погіршення якості кредитів) та методиках, побудованих на основі економетричних методів (оцінка впливу розрахункового ризику на фінансову стійкість банків визначається дослідником).

3. Удосконалено методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки банківської установи на основі виявлених особливостей чинних методик (неврахування сучасних тенденцій розвитку платіжних систем та потреба врахування показників платіжної безпеки; ототожнення показників фінансової стабільності та фінансової безпеки, потреба в імплементації передових практики Європейського Союзу; різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках фінансової стабільності), що надало можливість доповнити їх показниками (індикаторами) ризику розрахунків (платежів): сума збитків від

незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток, в т.ч. обумовлених соціальною інженерією; рівень платіжної репутації банку тощо.

4. Набуло подальшого розвитку внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику), доповнені заходами, спрямованими на зниження «розрахункового ризику клієнтів» (підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів та регулярний моніторинг підвищення його якості, що мінімізує імовірність відтоку клієнтів в умовах фінансової нестабільності; надання клієнтам банку як учасникам платіжної системи достовірної інформації про діяльність банку; покращення використання технологій мобільного електронного підпису, розвиток платіжної інфраструктури). Реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

5. До складу зовнішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи слід віднести банківське регулювання, нагляд та зовнішній контроль. Неоднозначність позицій щодо ототожнення або розмежування понять «банківський нагляд» та «банківське регулювання» частково обумовлена впливом понятійного апарату низки міжнародних банківських документів (зокрема, назва Базельського комітету з питань банківського нагляду визначає акцент саме на надгляді). Обґрунтовано, що поняття «банківське регулювання» означає застосування активних дій регулятора або інших структур щодо функціонування банківської системи, а поняття «банківський нагляд» - спостереження, контроль над банківськими процесами.

6. В сучасних умовах є нагальною потреба у розробці додаткових заходів державного регулювання банківської системи, враховуючи посилений розвиток фінансових технологій, удосконалення існуючих та появу нових фінансових

інструментів для здійснення платежів та розрахунків. Нами виділено три основні напрями формування та реалізації таких заходів: 1) удосконалення системи моніторингу за виявленням розрахункового ризику та формування превентивних заходів щодо нейтралізації його негативного впливу на банківську систему; 2) подальша імплементація норм Європейського Союзу у національну практику банківського регулювання та нагляду, спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з європейським; 3) посилення контролю за цільовим та законним використанням коштів міжнародної фінансової допомоги, яка спрямовується для забезпечення фінансової стабільності країни.

7. Банківське регулювання в сучасних умовах, яке спрямоване на дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю з надання платіжних послуг банками та забезпеченням фінансової безпеки банківської системи, слід досліджувати через взаємодію трьох механізмів: правового, організаційного та соціального. Під правовим механізмом банківського регулювання будемо розуміти систему правової регламентації банківської діяльності, що включає законодавчі та нормативно-правові акти, які встановлюють правовідносини між учасниками банківської діяльності, сукупність правових інструментів реалізації функцій регуляторів (зокрема, НБУ) щодо ефективності функціонування банківської системи. Організаційний механізм банківського регулювання будемо розуміти як сукупність організаційних структур, методів, форм, способів, інструментів, що використовуються для регулювання та ефективного функціонування банківської системи, в цілому, та окремих банків, зокрема. Дія соціального механізму банківського регулювання проявляється у: 1) визначенні норм, що гарантують права клієнтів банків (кредиторів та вкладників) при здійсненні платіжних операцій; 2) наявності довіри громадськості до банківських установ, яка забезпечується прозорістю банківської діяльності, в тому числі, прозорістю платіжних операцій. Крім того, соціальний механізм банківського регулювання можна досліджувати в контексті важливості забезпечення стабільної роботи банківської системи та окремих банків для суспільної стабільності.

8. Нами запропоновано напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформовані на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, які реалізуються через правовий (удосконалення законодавчих і нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних наглядових нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем); організаційний (інвестиції на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі; розвиток мережі платіжних терміналів) та соціальний механізми (підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти). Реалізація запропонованих заходів сприятиме їх узгодженню із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпеченню фінансової безпеки безготівкових операцій.

Основні результати та положення даного розділу опубліковані автором у наукових працях [26; 124].

ВИСНОВКИ

Вирішення актуального наукового завдання обґрунтування та поглиблення теоретичних й методичних засад забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків, а також розробка внутрішніх та зовнішніх методів її удосконалення дозволило сформулювати наступні висновки та пропозиції теоретичного і практичного характеру.

1. Узагальнено наукові підходи до трактування фінансової безпеки комерційних банків, що дозволила виділити ресурсний, адаптивний, суб'єктний, об'єктний та системний підходи і обґрунтувати доцільність застосування комплексного підходу до дослідження безпекових питань (поєднання елементів процесного, системного та суб'єктного), впровадження якого дозволяє представити фінансову безпеку як окрему систему на підставі формалізації її елементів та визначення взаємозв'язку між ними, визначити системний ефект від її функціонування, оцінити вплив окремих загроз банківській безпеці в розрізі ідентифікованих суб'єктів (банківська установа, персонал, власники, партнери, банківська система в цілому), а також запропонувати внутрішні та зовнішні методи забезпечення фінансової безпеки банківських установ в умовах розвитку безготівкових операцій.

2. Обґрунтовано передумови розвитку безготівкових розрахункових операцій (необхідність адаптації ринку банківських послуг до європейського законодавства, розвиток фінансових технологій та інновацій у фінансовому секторі, орієнтація банківських установ на клієнтоорієнтований підхід, запровадження концепції відкритого банкінгу), що визначають напрями модернізації платіжної інфраструктури (розширення платіжних послуг та суб'єктів їх надання, можливість підключення надавачів платіжних послуг до інтерфейсів банківських сервісів, що сприятиме обміну даними між учасниками ринку; можливість випуску електронних грошей й платіжних карт, відкриття платіжних рахунків небанківськими надавачами платіжних послуг) та ідентифікують

розрахункові операції банків як значущий об'єкт фінансової безпеки, що потребує посиленого захисту від кіберзлочинності суб'єктів отримання і надання платіжних послуг (в тому числі, посилення відповідальності за вчинені правопорушення з використанням платіжних інструментів; підвищення прозорості умов надання послуг, пов'язаних з платіжними інструментами; посилення вимог до безпеки банківських операцій, включаючи аутентифікацію клієнтів).

3. Удосконалено структуру розрахунково-платіжного механізму як об'єкту фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів, що дозволило виділити цільову функцію (забезпечення обігу грошових коштів між економічними агентами з метою повного, надійного та своєчасного виконання платіжних зобов'язань, протидії розвитку тіньового сектора економіки), блок управління (надавачі платіжних послуг, зокрема банківські установи, Національний банк України); об'єкт управління (розрахунково-платіжні операції банків) та сукупність процесів управління, диференційованих за суб'єктами (для клієнтів банку - процеси з обслуговування їх рахунків, для банків - процеси організації, регулювання та контролю розрахунків). Визначено місце розрахунково-платіжного механізму у складі суб'єктно-об'єктної підсистеми системи фінансової безпеки комерційних банків, яка, взаємодіючи з функціонально-цільовою та процесно-забезпечувальною підсистемами, сприятиме забезпеченню безперервності грошового обороту суб'єктів господарювання та підвищенню фінансової стійкості банківських установ.

4. Підтверджено гіпотезу про наявність прямого взаємозв'язку між рівнем реального ВВП та обсягом безготівкових розрахунків, здійснених з використанням платіжних карток, що надало можливість побудувати кореляційну модель такого взаємозв'язку (на відміну від існуючих моделей використано показник реального, а не номінального ВВП, що відображає зростання, обумовлене реальним збільшенням виробництва), визначити тенденції розвитку безготівкових операцій (зростання їх кількості й обсягів, впровадження цифрових інформаційних технологій, збільшення кількості безконтактних активних платіжних карток та

токенізованих карток, значний рівень концентрації в Україні одиничних банків на ринку платіжних карток) та їх позитивний вплив на економіку шляхом скорочення витрат на обробку гоівкових операцій;

5. Уточнено класифікаційні ознаки внутрішніх банківських ризиків (за характером; клієнтським складом; можливістю кількісної оцінки; характером банківських операцій): особливістю уточненої класифікації є доповнення складу внутрішніх банківських ризиків ризиками платіжних систем, враховуючи, що комерційні банки є учасниками таких систем (до складу фінансових ризиків додатково включено інвестиційний; депозитарний; системний; загальний комерційний, до складу нефінансових – правовий на рівні банку). Визначено місце розрахункового ризику у наведеній класифікації, що надало можливість уточнити його сутність (складова фінансового ризику банківської установи, що виражає імовірність виникнення збитків, додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання сторонами (банком або контрагентом) своїх зобов'язань після того, як інша сторона виконала свою частину зобов'язань) та виділити його специфічні ознаки (здатність індивідуального розрахункового ризику у одного або декількох учасників розрахунково-платіжної операції стати передумовою ланцюгової реакції неплатежів та системного ризику; вплив на ризик ліквідності та кредитний ризик). На відміну від нормативно-правового визначення цього поняття, уточнене визначення припускає імовірність виникнення такого виду ризику внаслідок невиконання (або неналежного виконання) зобов'язань банківською установою, а не лише його контрагентом.

6. Обґрунтовано взаємозв'язки між окремими показниками фінансової стабільності (ROA, ROE) та видами банківських ризиків, пов'язаних з розрахунково-платіжними операціями, які, на відміну від існуючих, базуються на основі кореляційно-регресійного аналізу, що підтвердило гіпотези про чутливість: показників ROA та ROE до зміни рівня розрахункового ризику через вплив на них кредитного ризику; показників кредитного ризику H_7 H_8 H_9 до зміни обсягу розрахункових операцій, що здійснюються за допомогою платіжних карток. Виявлення наведених взаємозв'язків дозволило підтвердити доцільність

запровадження моделі «cashless economy», що сприятиме скороченню рівня безконтрольних тіньових операцій; формуванню прозорої кредитної історії позичальників; використанню надійних інструментів для оцінки кредитного ризику; скороченню операційних витрат банку при наданні кредитів.

7. Запропоновано методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки банківської установи на основі виявлених особливостей чинних методик (неврахування сучасних тенденцій розвитку платіжних систем та потреба врахування показників платіжної безпеки; ототожнення показників фінансової стабільності та фінансової безпеки, потреба в імплементації передових практик Європейського Союзу; різноманітність складу одиничних та інтегральних показників у методиках фінансової стабільності), що надало можливість доповнити їх показниками (індикаторами) ризику розрахунків (платежів): сума збитків від незаконних дій та шахрайських операцій з використанням платіжних карток, в т.ч. обумовлених соціальною інженерією; рівень платіжної репутації банку та ін.

8. Запропоновано внутрішні заходи забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (нормативного, організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), що доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком як джерелом розрахункового (зокрема, етапах ідентифікації, оцінки, моніторингу, усунення чи зменшення ризику), доповнені заходами, спрямованими на зниження «розрахункового ризику клієнтів» (підвищення рівня розрахунково-банківського обслуговування клієнтів та регулярний моніторинг підвищення його якості, що мінімізує імовірність відтоку клієнтів в умовах фінансової нестабільності; надання клієнтам банку як учасникам платіжної системи достовірної інформації про діяльність банку; покращення використання технологій мобільного електронного підпису, розвиток платіжної інфраструктури). Реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

9. Розроблено напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформовані на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, які реалізуються через правовий (удосконалення законодавчих і нормативних актів із врахуванням умов модернізації платіжних систем, безпекових умов для клієнтів, банків, держави, подальшої інтеграції платіжних систем в європейський простір; удосконалення методичного підходу до застосування пруденційних наглядових нормативів; посилення вимог до платіжних операторів і систем); організаційний (інвестиції на розвиток інфраструктури для впровадження фінансових технологій у банківську систему; розвиток «регулятивних пісочниць»; впровадження Big Data для проведення моніторингу загроз безготівковим операціям у платіжних системах; покращення забезпечення аутентифікації клієнтів у цифровому середовищі; розвиток мережі платіжних терміналів) та соціальний механізми (підвищення фінансової грамотності населення; розвиток фінансової інклюзії; співпраця банківських структур та академічної спільноти). Реалізація запропонованих заходів сприятиме їх узгодженню із регулятивними заходами Європейського Союзу для подальшого розвитку платіжних систем у міжнародному просторі та забезпеченню фінансової безпеки безготівкових операцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: [навч. посіб.]. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 278 с.
2. Азаренкова Г. М., Головка О.Г. Узагальнений підхід щодо визначення оцінки фінансової стабільності розвитку банку. *Вісник НБУ*. 2009. № 9. С. 18–21.
3. Аксьонова Т. С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 130–138. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/23.pdf (дата звернення: 24.10.2023).
4. Афанасенко М.В. Сутність та значення рейтингових оцінок у процесі управління банком. *Вісник Української академії банківської справи*. 2011. №1(30). С. 72–77.
5. Балакіна Ю. Імплементация міжнародних стандартів у законодавство України щодо нагляду (оверсайта) платіжних систем та систем розрахунків. *Вісник НБУ*. 2013. № 12. С. 35–41
6. Баланюк І.Ф., Максимюк М.М. Види економічної безпеки. *Серія: Економіка. Випуск 1(47).Т.2*. С. 142-145
7. Банківські операції [текст]: навч. посіб./ Н.І.Демчук, О.В. Довгаль, Ю.П. Владика. Дніпро: Пороги, 2017.
8. Банківський менеджмент: навч. посібник / за ред. О. А. Кириченка. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання-Прес, 2002. 438 с.
9. Банківська система: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Стасишин А.В., Блащук-Девяткіна Н.З., Петик Л.О.]; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.
10. Барановський О. Безпека банківської сфери. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 20-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_6_9 (дата звернення: 18.09.2023).

11. Барановський О. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 9. С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_9_15 (дата звернення: 2.09.2023).
12. Бардаш С. В., Лаговська О. А., Новак О. С. Роль похідних фінансових інструментів у забезпеченні фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8714> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.21 (дата звернення: 15.01.2024)
13. Барилюк М. М. Організаційно-економічний механізм забезпечення фінансової безпеки комерційного банку: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2018. 386 с.
14. Белінська Я., Коваленко Ю. Вплив квантових обчислень на стійкість банківського сектору в умовах надзвичайних подій. *Науковий вісник Полісся*. 2025. № 1 (30). С. 99-107.
15. Белова І.В. Методологічні засади управління системним фінансовим ризиком в Україні. Дисертація на здобуття наук. ступ. д.е.н.: 08.00.08. Суми: Сумський державний університет. 2016.
16. Береславська О.І., Федун І.В. Рейтингова оцінка діяльності банку як інструмент визначення його надійності. *Інфраструктура ринку*. Випуск 74. 2023. С. 131-137. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2023/74_2023/26.pdf (дата звернення: 8.05.2025).
17. Бехтер Л.А. Сутність та роль безготівкових розрахунків в господарській діяльності підприємства. *Економічний простір*. 2011. № 54. С. 151-155.
18. Бігус М.М. Сутність організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності туристичного бізнесу: теоретичний аспект. *Вісник ДІТБ*. Серія «Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому». 2012. Випуск 16. С. 95–102.
19. Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. Київ. 2020. 27 с.

20. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / Т. М. Болгар. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 22 с.
21. Борисова, Л., Волкова, М. Управління банківськими ризиками в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. №67. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-113> (дата звернення: 04.10.2024).
22. Бригинець О. Правове забезпечення банківської безпеки держави як структурного елемента фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 40. Том 1. С. 137-140.
23. Бригинець О. Проблеми правового регулювання безпеки сучасної банківської системи України. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с.
24. Васильчишин О.Б. Фінансова безпека банківської системи України: філософські детермінанти: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 358 с.
25. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2008. 532 с.
26. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Фінансово-управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (07 листопада 2025 р., м. Хмельницький). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2025. 619 с. С. 228-230. URL: <https://drive.google.com/file/d/16bxLnG9rXbXkXqmirUCg4si7kEETBSVX/view> (0,19 д.а.).

27. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Ризик розрахунків (платежів) у класифікації банківських ризиків. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти*: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. (12–17 травня 2025 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2025. С. 328-329. (0,24 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/2-1.pdf>
28. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Трансформація системи безготівкових розрахунків в Україні. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези V Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2024 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 423 с. С. 289-290. (0,23 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu>
29. Виговська, Н. Г., Попов, О. Г. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі банківської безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. №2(108). С. 160–170. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-160-170](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-160-170).
30. Вінник О. Право цифрової економіки. *Право України*. 2021. № 6. С. 157-163.
31. Вовченко О.С. Сучасні методичні підходи до оцінки фінансової стабільності банків. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2016. № 5 (77). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300241429.pdf> (дата звернення: 2.01.2025).
32. Вовченко О.С., Єгоричева С.Б. Фінансова стабільність банків в умовах динамічного макроекономічного середовища: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2021. 233 с.
33. Вовченко О. С. Напрями розвитку платіжних систем в Україні в умовах європейської інтеграції. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2022. №4. С. 49-56. URL: https://ev.nmu.org.ua/index.php/uk/archive?arh_article=1465 (дата звернення: 2.04.2024).

34. Ганзюк С. М., Драй О. О. Загрози фінансовій безпеці України. *Modern Economics*. 2023. № 38 (2023). С. 28-33.
35. Гаряга Л. О., Куліш Р. Р. Фінансова безпека банківської діяльності в умовах цифровізації. *Проблеми економіки*. 2019. №4. С. 163–171.
36. Гевчук А.В. Розвиток бухгалтерського обліку розрахункових операцій в агробізнесі. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д.е.н.: спеціальність 08.00.09. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки». 2020. 38 с
37. Герасимова О.В. Механізм мінімізації ризиків платіжних систем банківських установ. Автореф. на здобуття наук. ступ. к.е.н: спец. 08.00.08. Київ: Приватний ВНЗ «Європейський університет». 2021. 23 с.
38. Гладких Д. М. Банківська безпека держави в умовах розвитку інформаційної економіки (трансформації банківських операцій): монографія. Київ: НУОУ, 2019. 393 с.
39. Гнатів О. Облікова політика щодо розрахунків підприємств і формування її елементів. *Економічні науки*. Секція «Облік, фінанси, кредит». 2009.
40. Гнездовський О.В., Домашенко С.В., Морозов Д.М. Вплив цифрового фінансового простору на економічний розвиток: аналіз потенціалу та перспективи для України. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 65. URL: 4494-Текст статті-4410-1-10-20240919.pdf (дата звернення: 13.08.2025).
41. Горалько О. В. Фінансова безпека банків у системі забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія методика розрахунку*
- 42.. 2011. Випуск 2. С. 328-337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2011_2_39 (дата звернення: 2.04.2024).
43. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко, М.Ф. Пуховкіна та ін. ред.: М.І. Савлук. Київ: КНЕУ, 2011. 590 с.
44. Гудіма Т. С., Чабан О. А. Щодо доцільності посилення дискреційних повноважень Національного банку України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 4 (39). С. 12—20. URL:

- <https://fkd.ubs.edu.ua/index.php/fkd/article/view/3386/3283> (дата звернення: 18.11.2024).
45. Дадашова П. Фінансова оборона країни. Як працює банківська система під час війни. *Економічна правда*. 16 березня 2022. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684104> (дата звернення: 15.04.2023).
 46. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку: монографія. Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2008. 256 с.
 47. Депутат Є., Бойко-Слобожан О. Оптимізація взаємодії органів державної влади та НБУ у сфері фінансової безпеки банків. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с.
 48. Деревянко Б.В. Безготівкові розрахунки за допомогою платіжного доручення: ризики для сторін. *Актуальні питання адміністративного права та процесу*: матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів та студентів, м. Кривий Ріг, 16 грудня 2016 р. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. С. 103-106.
 49. Джолос А.В., Савченко Т.Г. Публічна система рейтингової оцінки банків України: призначення та інформаційна модель. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/32_2018/31.pdf (дата звернення: 18.05.2024).
 50. Діагностика системної стабільності на основі макроекономічних та пруденційних показників: звіт про НДР (1 етап); наук. кер. О. М. Тридід. № 0113U002195. Харків: УБС НБУ ХІБС, 2013. 72 с.
 51. Діденко С.В. Ризик-менеджмент банку: нова парадигма в умовах невизначеності фінансових ринків. *Ефективна економіка*. № 4. 2009. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=98> (дата звернення: 15.07.2024).

52. Добрик Л.О., Запорожець Г.В. Фінансова безпека банку як основа його стійкості. *Ефективна економіка*. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3116> (дата звернення: 07.10.2024).
53. Довгань Ж. М., Галіцейська Ю. М. Open-банкінг як тренд розвитку фінансових технологій. *Інноваційна економіка*. 2021. № 5-6. С. 111-116. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/10252/1/%D0%86%D0%9A-5-6-21-111-116.pdf> (дата звернення: 03.07.2025).
54. Дмитренко І.В. Міжнародні підходи до визначення операційного ризику та перспективи запровадження в Україні. *Вісник Університету банківської справи*. 2019. № 1 (34). С. 63-69.
55. Доценко І. Управління кредитними ризиками банківських установ в умовах воєнного стану. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. № 1. С. 156–162. URL: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/268/288> (дата звернення: 06.07.2025).
56. Д'яконова І.І., Мордань Є.Ю. Дослідження оцінки рівня фінансової стабільності як складового елементу механізму державного регулювання банківської системи. *Бізнес-інформ*. 2015. № 1. С. 302–306.
57. Економічна безпека держави: зб. нормативно-правових актів України. Уклад.: Т.Т. Ковальчук та ін. Київ: Міжвідомча комісія з питань фінанс. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. 2005. 106 с.
58. Євтушенко Г. В. Операційні ризики в системі банківської діяльності та нові шляхи їх попередження. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 396-400. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/80.pdf> (дата звернення: 12.08.2025).
59. Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. та ін. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. ред. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. 295 с.

60. Жуковський М. Правове регулювання розрахункових операцій в банківській сфері України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Том 11. № 1(41). С. 91-97.
61. Заруба О. Д. Банківський менеджмент та аудит. Київ: Лібра, 1996. 224 с. с. 95-99.
62. Зарубін І. Е. Синтез механізмів ефективної платіжної політики великого металургійного комплексу. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н: спец. 08.00.08. Донецьк, 2007. 18 с.
63. Зачосова Н.В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ. Монографія. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А. 2016. 375 с.
64. Звіт Національного банку України з оверсайту фінансової інфраструктури за 2024 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Report_oversight_2024.pdf?v=14 (дата звернення: 17.08.2024).
65. Зінченко О., Короленко С., Короленко Р. Економіко-фінансовий та організаційно-економічний механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Підприємництво та інновації*. 2018. №5. С.150-157.
66. Зубок М.І. Безпека банків. Київ. 2002. 306 с.
67. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2013. 154 с.
68. Ілляш М. Енциклопедія банківської справи України. Київ: Молодь. 2017. 680 с.
69. Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг: Постанова Правління НБУ від 29.07.2022. №163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text> (дата звернення: 13.06.2023).ситник
70. Картузов Є. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 9. С. 115—124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apr_2012_9_15 (дата звернення: 19.06.2023).

71. Карчева Г. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками електронного банкінгу. *Науковий вісник Полісся*. 2015. №2. Ч 2. С. 121-126.
72. Ключко А. М., Волченко Н.В. Економіко-правові засади банківської безпеки в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні. *Юридичний бюлетень: науковий журнал*. 2021. № 18. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/arkhiv> (дата звернення: 12.11.2023).
73. Коваленко Ю., Белінська Я., Вергелюк Ю. Теоретико-методологічний концепт інституційних трансформацій на міжнародних і національних ринках криптовалют. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 2 (34). С. 181.
74. Койло В. В. Теоретико-методологічні підходи до оцінки поняття фінансової безпеки в умовах зростання загроз країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету: серія «Економічні науки»*. Вип. 23. Частина 2. Херсон, 2017. С. 38-42.
75. Коковіхіна О. О., Олійник А. Ю. Ідентифікація загроз фінансовій безпеці банків. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Випуск 50. С. 329-333.
76. Криклій О.А., Маслак Н.Г. Управління прибутком банку: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2017. 136 с.
77. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С. 168-175.
78. Кузнєцова А. Я. Проблеми цінової та фінансової стабільності й інноваційного розвитку в Україні: монографія. Київ: УБС НБУ, 2010. 263 с.
79. Ладюк О.Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. № 11. 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280> (дата звернення: 13.11.2023).

80. Лазня А. В. Науково-методичні підходи до визначення та вибору індикаторів фінансової стабільності банківської системи. *Фінансовий простір*. 2014. № 1. С. 83–91.
81. Лебедик Г.В., Максютенко Н.О., Яценко В.В. Стан та перспективи організації безготівкових розрахунків в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. С. 166-171. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/22-2016/38.pdf>
82. Лисенок О.В. Критичний аналіз та проблеми класифікації банківських ризиків. *Формування ринкової економіки*. 2006. Вип. 15. К.: КНЕУ. С. 241 – 249.
83. Литвиненко О.В. Поняття і характеристика загроз фінансові безпеці системно важливих банків. *Вісник університету банківської справи*. 2021. № 3 (42). С. 47-54.
84. Лобач О. М., Краченко Н.Г. Фінансово-правова природа послуг на платіжному ринку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. 2022 № 1 (42). С. 41-50.
85. Мазтул С. Стійкість і фінансові результати банків: роль кредитного ризику. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. № 2(61). С. 73–86. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.61.2025.4647> (дата звернення: 1.08.2025).
86. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
87. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: рішення Правління НБУ 15 грудня 2017 року № 803 рш. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Method_15122017_803rsh_economic_ratios.pdf?v=4 (дата звернення: 12.08.2024).

88. Методичні рекомендації з управління ризиками у платіжних системах. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72819050> (дата звернення: 27.08.2025).
89. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: постанова Правління НБУ № 104 від 15 березня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text> (дата звернення: 27.08.2023).
90. Міщенко В.І., Науменкова С.В., Міщенко С.В. Управління операційними ризиками в платіжних системах. *Економічний простір*. 2023. №183. С. 79-86.
91. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренєва О.Г. Банківський нагляд: навч. посіб. Київ: Вид-во "Знання", 2004. 406 с.
92. Моргачов І. Організаційно-економічний механізм управління ефективною діяльністю проектних організацій. *Схід*. 2006. № 5. С. 88-92.
93. Мордань Є. Ю., Журавка О. С., Діденко К. В., Кравченко Я. І. Фінансова безпека банківської системи України: сутність та оцінка. *Бізнес-інформ*. № 1. 2021. С. 243-251.
94. Москаленко В. П., Шипрунова О. В. Фінансово-економічний механізм промислового підприємства. Суми : Довкілля, 2003. 176 с.
95. Моторнюк У.І., Ноджак Л.С. Документарні операції як важливий сегмент комерційного банкінгу. URL: <https://oldena.lpnu.ua/bitstream/ntb/23241/1/29-190-198.pdf> (дата звернення: 13.04.2025).
96. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів: підручник. Київ: АртЕк, 2024. 656 с.
97. Найт Ф. Х. Поняття ризику на невизначеності. *THESIS*, 1994. Вип. 5. С. 12-28.
98. Науменкова С. В., Міщенко В. І. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. № 2 (15). С. 3–11.
99. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2024).

100. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating/> (дата звернення: 07.09.2023).
101. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kartkoviy-rinok-u-iii-kvartali-2023-roku-chastka-bezgotivkovih-operatsiy-z-kartkami-nadali-zrostaye> (дата звернення: 03.12.2025).
102. Павленко Л. Д., Криклій О. А., Чумак О. В. Ризики банків України та організаційна система управління ними в умовах воєнного стану. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 5. С. 126–2132.
103. Петрук А.О. Фінансова стабільність комерційних банків з урахуванням операцій з похідними фінансовими інструментами. Дисертація на здобуття наук. ступ. д-ра філософії: спец. 072. Житомирська політехніка. Житомир. 2022. 302 с.
104. Петрук О.М., Костишин Ю.М. Ідентифікація та оцінка загроз системі фінансової безпеки держави у сфері митного контролю. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2020. Вип. 2 (46). С. 40-51.
105. Пиріг С.О., Іщук Л.І., Олександренко І.В. Оцінка рівня ринку платіжних карток та чинники впливу на його розвиток. *Економічний форум*. 1(1). 2021. С.184-192.
106. Підходи до стрес-тестування банків у 2025 році. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Presentation_ST-model-2025_pr-2025-05-07.pdf?v=13 (дата звернення: 5.09.2025).
107. Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М. Фінансова безпека банківської діяльності : навч. посібник. Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 112 с.
108. Погореленко Н.П., Калінін О.В. Методичні підходи до оцінки фінансової стабільності банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Економічні науки. Випуск 26. Частина 2. 2017. С. 97--102.

109. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: постанова Правління НБУ від 30.06.2016 № 351. *Офіційний вісник України*. 2016 р. № 61. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_30062016_351 (дата звернення: 13.06.2024).
110. Положення про вимоги до системи управління надавача фінансових платіжних послуг: постанова Правління Національного банку України 10 жовтня 2024 року № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0123500-24#Text> (дата звернення: 18.07.2025).
111. Положення про відкритий банкінг в Україні: постанова Правління Національного банку України 25 липня 2025 року № 80. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25072025_80 (дата звернення: 19.09.2025).
112. Положення про залучення комерційних агентів для надання фінансових платіжних послуг: постанова Правління НБУ від 02.08.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0168500-22#n18> (дата звернення: 19.09.2024).
113. Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні: постанова Правління НБУ від 28.11.2014 № 755. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 102. с. 33.
114. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: постанова Правління Національного банку України від 11.06.2018 № 64. *Офіційний вісник України*. 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text> (дата звернення: 25.09.2024).
115. Положення про порядок здійснення банками операцій за акредитивами: постанова Правління НБУ від 03.12.2003 № 514. (у редакції постанови Правління Національного банку України 11.04.2018 № 38). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1213-03#Text> (дата звернення: 1.11.2023).

116. Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг: постанова Правління Національного банку України 07.10.2022 № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0217500-22#n36> (дата звернення: 05.05.2023).
117. Положення про порядок здійснення банками операцій за акредитивами: постанова Правління НБУ від 03.12.2003 №514 (у редакції постанови Правління Національного банку України 11.04.2018 №38). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1213-03#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
118. Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні: Постанова правління НБУ 24.08.2022 № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187500-22#Text> (дата звернення: 16.07.2024).
119. Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг: постанова Правління Національного банку України 26.09.2022 №208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0208500-22#n29> (дата звернення: 03.12.2023).
120. Положення про управління операційним ризиком банку та банківської групи АТ «Банк «Український капітал»: рішення Наглядової ради АТ «Банк «Український капітал»; протокол від 06.03.2025 р. № 14. URL: <https://surl.li/hfzqfv> (дата звернення: 03.08.2025).
121. Попов О.Г. Банківська безпека: оцінка наукових підходів. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези виступів IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир: Житомирська політехніка, 2023. 442 с. С.287-288. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/full-text.pdf>
122. Попов О. Г. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових

- розрахунків. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №3 (113). С.119–130. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2025-3\(113\)-119-130](https://doi.org/10.26642/ema-2025-3(113)-119-130) (1,15 д.а.)
123. Попов О. Г. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 142–152. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2025-2\(112\)-142-152](https://doi.org/10.26642/ema-2025-2(112)-142-152) (0,70 д.а.).
124. Попов О.Г. Розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези VI Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2025 р., м. Житомир)*. Житомир: Житомирська політехніка. 2025. 465 с. С. 326. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu-tezy-vystupiv-vi-mizhnar-nauk-prakt-konferentsiyi-06-07lystopada-2025-roku/> (0,15 д.а.)
125. Попов О. Г. Розрахункові операції як об'єкт банківської безпеки. *Ефективна економіка*. 2023. № 12. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2746>
126. Попов О.Г. Складові елементи розрахунково-платіжного механізму забезпечення банківської безпеки. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки (м. Житомир, 13–17 травня 2024 року)*. Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 696 с. С. 295-296. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/sekcija-2-1.pdf>
127. Попов О. Г. Теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 195–202. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288318>
128. Попчук Д. О. *Платіжні інструкції: особливості використання в сучасних економічних реаліях*. *Студентський вісник НУВГП*. 2023. № 1(19). С. 62-65.

129. Приказюк Н., Погибиль А. Оцінка фінансової стабільності банківської системи України на основі комплексного індикатора та таксономічного показника з урахуванням FSI. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2022. №2 (219). С. 25-33.
130. Примостка Л.О. Економічні ризики в діяльності банків. *Банківська справа*. 2004. № 3. С. 16–23.
131. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 20.03.1991 № 872-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 12.08.2023).
132. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України №1953-IX від 14.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення: 1.11.2023).
133. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова НБУ 21.01.2004 № 22 (втрата чинності на підставі Постанови Національного банку № 106 від 27.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 06.07.2023).
134. Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 27.05.2025).
135. Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів: постанова Правління НБУ від 29.07.2022 р. № 164. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/29072022_164.pdf?v=4 (дата звернення: 12.06.2025).
136. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 13.10.2024).
137. Про платіжні послуги: Закон України від 01.04.2023 р. №1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 14.07.2023).

138. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України (втрата чинності від 01.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2346%2D14&p=1155153218231268#Text> (дата звернення: 18.06.2023).
139. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: інструкція Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z084101>. (дата звернення: 27.09.2023).
140. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова №18 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (дата звернення: 7.09.2023).
141. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: постанова Національного банку України від 02.08.2004 № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v036150004#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
142. Про схвалення процедур інспектування: рішення Правління Національного банку України від 01.11.2016 № 393-рш. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_01112016_393rsh (дата звернення: 22.03.2024).
143. Пшик Б. І. Формування системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва як основи стабільного їх функціонування. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9270> (дата звернення: 26.02.2024).
144. Пшик Б.І., Грудзевич У. Я. Удосконалення регулювання fintech на ринку банківських послуг в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 54. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-67> (дата звернення: 2.02.2024).
145. Рац О.М. Шляхи удосконалення організаційного забезпечення управління економічною безпекою банку. *Ефективна економіка*. 2017. №5.

URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5589> (дата звернення: 13.02.2024).

146. Рейтинг стійкості банків. Методика. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating/method/> (дата звернення: 8.05.2025).
147. Річний звіт Національного банку України за 2016 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2016-rik-4982> (дата звернення: 14.06.2023).
148. Річний звіт Національного банку України за 2017 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Report_2017.pdf?v=11 (дата звернення: 14.06.2023).
149. Річний звіт Національного банку України за 2018 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2018.pdf?v=14 (дата звернення: 14.06.2023).
150. Річний звіт Національного банку України за 2019 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2019.pdf?v=11 (дата звернення: 14.06.2023).
151. Річний звіт Національного банку України за 2020 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2020.pdf?v=14 (дата звернення: 13.06.2023).
152. Річний звіт Національного банку України за 2021 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2021.pdf (дата звернення: 17.06.2023).
153. Річний звіт Національного банку України за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik> (дата звернення: 14.06.2023).
154. Річний Звіт Національного банку України за 2023 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2023.pdf?v=11 (дата звернення: 15.06.2024).

155. Річний Звіт Національного банку України за 2024 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2024.pdf?v=14 (дата звернення: 18.09.2025).
156. Сидоренко-Стеценко Д.В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її моделювання. Вісник Черкаського університету. 2009. №38. С. 102-107.
157. Сарахман О., Шурпенкова Р., Калайтан Т. Ризик операційної діяльності банківського сектору в умовах повномасштабної війни в Україні. *Економічні горизонти*. 2023. №3(25). С. 79–94.
158. Сенченко О. Рейтингова оцінка банків у розрізі аналізу їх фінансової безпеки на основі таксонометричного методу. *Вісник НБУ*. 2011. № 1 (179). С. 58–60.
159. Система ризик-менеджменту в банках: теоретичні та методологічні аспекти: монографія / за ред. В. В. Коваленко. Одеса: ОНЕУ, 2017. 304 с.
160. Ситник Н.С., Васьків І.М. Фінансова безпека банків як один зі складників фінансової безпеки держави. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. Том 29 (68). № 6, 2018. С. 129-132.
161. Ситник І., Васильчук І., Колодізев О., Вжитинська К., Кузьміна О., Смоляк В. Аналіз стану платіжних систем в Україні в контексті європейського вектору розвитку цифрової економіки та глобалізаційно-інтеграційних процесів. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. 6(47). С. 34-50.
162. Ситник І.П. Платіжна система України: теорія, методологія, практика.: автореф. дис. на здобуття наук.ступ. д. е. н. : 08.00.08. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки". 2020.
163. Скоморовський В.Б., Яновер М.Е. Нормативно-правові засади банківської діяльності в Україні. *Legal Bulletin*. 2024. №14. С. 44–50.
164. Слатвінська М.О. Управління операційним ризиком банку: міжнародні стандарти та вітчизняна практика. *Науковий вісник Одеського національного*

- економічного університету: зб. наук. праць; за ред. В.В. Коваленко. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2022. № 5-6 (294-295). С. 35-41.
165. Снідко Є. А., Хилько І. І. Розвиток електронних платіжних систем та їх вплив на фінансову стабільність. *Трансформація фінансової системи України: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23–24 листопада 2023 р.). Миколаїв: МНАУ, 2023. С. 78–79. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16583/1/zbirnyk-tez-24-11-23-78-79.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).
 166. Стратегія розвитку НБУ. Фінансова фортеця. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=14 (дата звернення: 30.07.2025).
 167. Стратегія розвитку фінансового сектору України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=14 (дата звернення: 30.07.2025).
 168. Стратегія управління ризиками: рішення Наглядової ради; протокол № 37/24 від 01.08.2024. URL: <https://static.privatbank.ua/files/0000003705874235.pdf> (дата звернення: 24.09.2025).
 169. Стукало Н., Литвин М. Державне антикризове регулювання банківського сектору: досвід ЄС та України. *Вісник НБУ*. 2010. № 7. С. 20–25.
 170. Субіна Т., Орловський Я. Особливості інформаційної безпеки банківських установ. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с. С. 242–243.

171. Сухонос В. В. Концептуальні організаційно-правові засади функціонування системи економічної безпеки банків. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011 № 1. С. 64–66.
172. Тарасенко І. О., Москаленко А. А. Проблеми фінансово-економічної безпеки банківських установ в сучасних умовах. *Вісник КНУТД*. 2014. №6 (81). С. 15-22.
173. Тітов Д., Шедловський О. Фінансова безпека комерційних банків в умовах нестабільності ринкового середовища. *Економіка та суспільство*. 2024. №64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-123> (дата звернення: 29.05.2025).
174. Токарева К.О., Бабарицький О.В. Платіжні системи: сутність та особливості правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №9. С. 470-474.
175. Трусова Н.В., Мельник О.В. Інтеграція захисних інструментів платіжних систем в механізм забезпечення безпеки банківської системи. *Економіка та суспільство*. 2025. № 76. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6275/6217> (дата звернення: 27.10.2025).
176. Управління банківськими ризиками: підручник / Л. О. Примостка, І. В. Краснова, В. В. Лавренюк та ін. Київ: КНЕУ, 2018. 535 с.
177. Федоренко І. А., Мейта В.І. Розвиток концептуальних підходів до визначення економічної безпеки промислових підприємств. *Інноваційна економіка*. 2013. №5. С. 304-308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_5_77 (дата звернення: 13.06.2024).
178. Фінанси підприємств: підручник/ [Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Буряк Л.Д. та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. А.М. Поддєрьогін. Восьме вид., перероб. та доп. Київ: КНЕУ. 2013. 519 с.
179. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбродський та ін.; заг. ред.: А. О.

- Єпіфанов; ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. 295 с.
180. Фінансові технології: навчальний посібник / В. В. Корнєєв, О. І. Береславська, А. І. Гулей та ін.; за ред. В. В. Корнєєва. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. 244 с.
 181. Ханін І.Г., Сопін Є.О. Електронні платіжні системи: особливості функціонування та оцінка економічної ефективності. *Проблеми економіки*. 2021. №4 (50). С. 173-180.
 182. Хитрін О.І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 118–124.
 183. Хмеленко О. В., Вовк В. Я. Кредитування та контроль: навч. посібник. Харків.: Інжек, 2004. 240 с.
 184. Чайкін І. Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 184 с.
 185. Чкан І.О., Трусова Н.В. Імплементация захисних параметрів електронних платежів центробанку та фінансових установ: безпеки та стабільності банківської системи. *Modern Economics*. 2025. №52. С. 233-240.
 186. Шаповал Л.П., Корніяш В.П. Напрями оптимізації менеджменту фінансової безпеки комерційного банку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 9. С. 730-736.
 187. Шпильовий Б.В. Структура та складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банківських установ. *Економіка та суспільство*. Мукачівський державний університет. Випуск 2. 2016. С. 632-637.
 188. Штаєр О. М., Колодізєв О.М. Формування універсальної системи оцінки економічної безпеки банку. *Проблеми економіки*. 2011. № 2. С. 67-75.
 189. Шупрудько Н.В. Принципи безпеки фінансових установ в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. Випуск №1 (81). 2021. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_81_2021_ukr/18.pdf (дата звернення: 18.07.2024).

190. Щербатих Д.В. Сучасні методи стрес-тестування банківської системи України. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 1210-1218. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/181.pdf (Дата звернення: 9.05.2025).
191. Щуревич О. І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України. Дисертація на здобуття наук. ступ. к.е.н.: 08.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. 2017.
192. Юдіна С.В., Нагорнюк Г.О. Проблеми визначення та управління операційними ризиками комерційного банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 26. Частина 2. С. 125-130.
193. Юрін Я., Сундук А. Фінансова і інвестиційна безпека банків та її вплив на загальноєкономічну безпеку держави. *Вісник Національного банку України*. 2004. № 7. С.18-20.
194. Akanfe O., Valecha R., Rao H. R. Assessing country-level privacy risk for digital payment systems. *Computers & Security*. 2020. Vol. 99. 102065. ISSN 0167-4048. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.102065> (дата звернення: 13.07.2023).
195. Basel Committee on Banking Supervision [Electronic resource]. Consultative Document. Operational risk — Revisions to the simpler approaches. 2014. October. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs291.pdf> (дата звернення: 11.12.2023).
196. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs107.htm> (дата звернення: 1.07.2023).
197. Basel Committee on Banking Supervision [Electronic resource]. Basel III: Finalising post-crisis reforms. 2017. December. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).
198. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending

- Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) № 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC. *Official Journal of the European Union*. 2015. L 337. P. 35–127. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L2366&qid=1678309849131> (дата звернення: 28.10.2025).
199. Hurwicz L., Radner R., Reiter S. A stochastic decentralized resource allocation process: Part I. *Econometrica. The Econometric Society via JSTOR*. 43 (2). Pp. 187–221. Cowles Commission Discussion Paper: Economics №2112.
 200. Hurwicz L., Reiter S. *Designing economic mechanisms*. New York: Cambridge University Press, 2008.
 201. Iivarinen T., Leinonen H., Lukka M., Saarinen V. Regulation and control of payment system risks – a Finnish perspective. Bank of Finland. 2003. URL: <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/9452/110738.pdf?sequence=1&is> (дата звернення: 24.03.2025).
 202. Kovalenko Y. THE GLOBAL CRYPTOCURRENCY MARKET: TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.
 203. Mishchenko S., Naumenkova S., Mishchenko V., Dorofeiev D. Innovation risk management in financial institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Is. 1. P. 190–202.
 204. Trusova N.V. Monetary and Credit Policy: Regulatory Instruments the Security of the Banking Sector / N.V. Trusova, O.V. Hryvkiivska, N.V. Polishchuk, O.O. Prutska, N.Yu. Zakha-rova, O.P. Demchenko // *Review of Economics and Finance*. 2022. Vol. 20. P. 1222-1236.
 205. Trusova N.V. Banking Innovations: Marketing Support in the Financial Market of Ukraine / N.V. Trusova, I.A. Chkan, N.G. Radchenko, I.Y. Yakusheva, N.N. Rubtsova . *Eco-nomic Alternatives*. 2023. № 2. P 384-408.
 206. Vyhovska, N., Voronenko, I., Konovalenko, A., Dovgaliuk, V. and Lytvynchuk, I. (2023). *Cyber Security of the System of Electronic Payment of the National Bank of Ukraine*. *Econ. Aff.*, 68 (Special Issue): 881-886.

ДОДАТКИ

Додаток А

Види банківських ризиків та ідентифікація розрахункового ризику у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність банків та функціонування платіжних систем (включаючи нормативно-правові акти, що втратили чинність)*

№ з/п	Нормативно-правовий акт	Види банківських (фінансових ризиків)	Ідентифікація розрахункового ризику	Авторський коментар
1	2	3	4	5
1	Положення НБУ «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» від 11.06.2018 № 64 (чинний)	Кредитний ризик (включає ризик країни; трансфертний ризик; ризик контрагента; ризик інвестицій у дочірні компанії); ризик ліквідності; процентний ризик банківської книги (ризик розривів, базисний ризик, ризик опціонності); ринковий ризик (ризик дефолту, процентний ризик торгової книги, ризик кредитного спреду, фондовий ризик, валютний ризик, ризик волатильності, товарний ризик); операційний ризик (юридичний ризик, ризик інформаційно-комунікаційних технологій); комплаєнс-ризик; інші суттєві види ризиків.	Ризик розрахунків (Settlement Risk) - імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання контрагентом своїх зобов'язань після того, як банк виконав свою частину зобов'язань	У такому розумінні розрахунковий ризик стосується виключно одного суб'єкта-контрагента банку і не припускає імовірність виникнення такого виду ризику внаслідок невиконання (або неналежного виконання) зобов'язань банківською установою).
2	«Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими	Кредитний ризик в розрізі активних банківських операцій: 1) кредити, надані юридичним та фізичним особам, бюджетним установам; 2) кредити та вимоги до банків (включаючи операції зворотного репо, розміщення коштів на кореспондентських рахунках, кошти в розрахунках); 3) фінансова дебіторська заборгованість; 4) дебіторська заборгованість за господарською діяльністю; 5) боргові цінні папери (далі - цінні папери); 6) акції та інші фінансові	Немає визначення розрахункового ризику, однак є поняття «імовірність дефолту» (PD) - компонент (коефіцієнт) розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає ймовірність припинення виконання	Аналогічно таке трактування характеризує розрахунковий ризик боржника (контрагента).

	операціями» від 30.06.2016 № 351	інвестиції (далі - цінні папери); 7) похідні фінансові активи.	боржником/контрагентом своїх зобов'язань.	
3	Про затвердження Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні: Постанова правління НБУ 24.08.2022 № 187 (чинний)	Правовий ризик; фінансові ризики (кредитний, ліквідності, загальний комерційний, депозитарний та інвестиційний ризик); операційний ризик, уключаючи кіберризик; розрахунковий ризик; системний ризик, інші ризики, які оператор платіжної схеми має право визначати як такі, що притаманні платіжній схемі.		
3	«Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні» 239 від 28.11.2014 № 755 (втратив чинність)	Кредитний ризик; розрахунковий ризик; правовий ризик; ризик ліквідності; операційний ризик; інвестиційний ризик; кіберризик; депозитарний ризик; загальний комерційний ризик; системний ризик - ризик того, що неспроможність одного з учасників платіжної системи та/або оператора послуг платіжної інфраструктури виконати свої зобов'язання або порушення безперервності діяльності самої платіжної системи призведе до порушення діяльності учасників платіжної системи, інших установ або функціонування фінансової системи в цілому;	Розрахунковий ризик – це ризик того, що розрахунки в платіжній системі/схемі не здійснюватимуться належним чином.	Наведене поняття не розкриває змісту розрахункового ризику (є невизначеним формулювання «належним чином»), не розкрито суб'єктів, дії яких призводять до появи ризику
4	Методичні рекомендації з управління ризиками в платіжних системах (чинний)	Правовий ризик; операційний ризик; фінансовий ризик (ліквідності та кредитний); системний ризик.	Трактування розрахункового ризику є аналогічним до трактувань попередніх нормативних актів та положень: це ризик того, що розрахунки в платіжній системі не	Крім наведеного визначення розрахункового ризику, ст.3.5.3. присвячена управлінню розрахунковим ризиком, ст. 3.5.3.5. - здійсненню моніторингу, управління та обмеження

			здійснюватимуться належним чином.	кредитного ризику та ризику ліквідності, на які наражають платіжну систему розрахункові банки; ст. 3.5.5. – моніторингу платіжної організації за щоденним станом кожного з її рахунків
5	Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені Постановою Правління НБУ № 104 від 15 березня 2004 року (втратили чинність)	Кредитний ризик (індивідуальний та портфельний), ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик.	Немає визначення розрахункового ризику	За змістом він впливає на ризик ліквідності, кредитний ризик та є частиною операційно-технологічного.

Додаток Б

Події 2-го рівня, що призводять до втрат комерційного банку*

№ з/п	Тип події 2-го рівня	Деталізація події 2-го рівня
1	Збої в підготовці та виконанні операцій	Помилки під час уведення та зберігання даних; порушення строків виконання або невиконання операцій; неналежне застосування моделей/систем; бухгалтерські помилки / помилки щодо віднесення контрагента до певної групи; неналежне виконання інших завдань; проблеми з відправленням платіжних документів; помилки в роботі із заставою; проблеми щодо підтримки в належному стані довідкових даних в інформаційних системах банку
2	Неналежний моніторинг та звітування	Невиконання зобов'язань щодо подання регуляторної звітності до Національного банку та інших регуляторних органів; помилки у зовнішній звітності до Національного банку та інших регуляторних органів, що призвели до втрат
3	Помилки в залученні клієнтів та створенні належної документації	Немає дозволів та погоджень від клієнтів щодо обробки персональних даних; немає або неповна документація щодо клієнтів
4	Неналежне управління рахунками клієнтів	Неавторизований доступ до рахунків; неналежна документація щодо клієнтів, що призвела до втрат; втрати або пошкодження активів клієнтів через неналежні дії банку
5	Проблеми з торговими партнерами	Неналежні дії контрагентів, що не є клієнтами банку; конфлікти з контрагентами, що не є клієнтами банку
6	Проблеми з постачальниками (включаючи аутсорсинг)	Конфлікти з аутсорсинговими компаніями; конфлікти з постачальниками технічних та технологічних послуг

*складено на підставі [«Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351]

Додаток В

Порядок розрахунків показників кредитного ризику та ризику ліквідності у нормативно-правових актах, передбачених в межах дії пруденційних (наглядових) методичних підходів

№ з/п	Найменування нормативно-правового акту	Положення щодо ризику ліквідності та кредитного ризику	Порядок розрахунків показників	Нормативні значення
1	Постанова № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»	Ризик ліквідності: Банківська діяльність піддається ризику ліквідності - ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.	Банк розраховує коефіцієнт покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR _{ВВ}) щодня як відношення високоякісних ліквідних активів за всіма валютами до чистого очікуваного відпливу грошових коштів за всіма валютами. Банк розраховує коефіцієнт покриття ліквідністю за іноземними валютами (LCR _{ІВ}) щодня як відношення високоякісних ліквідних активів за іноземними валютами до чистого очікуваного відпливу грошових коштів за іноземними валютами. Банк розраховує коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR) як співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування (ASF) до обсягу необхідного стабільного фінансування (RSF).	LCR _{ВВ} є більшим або рівним 100%/ LCR _{ІВ} є більшим або рівним 100%/ NSFR є більшим або рівним 90%.
		Кредитний ризик	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку. Норматив великих кредитних ризиків (Н8) визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків щодо контрагентів,	Н7 не має перевищувати 25 %. Н8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

			груп пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку.	
2	Методика розрахунку пруденційних нормативів регулювання діяльності банків в Україні із змінами і доповненнями, Схвалена Рішенням Правління Національного банку України 15 грудня 2017 року № 803-рш	Ризик ліквідності	Норматив поточної ліквідності (Н5): $H5 = A / 3п$, де А-активи; 3п - зобов'язання поточні Норматив короткострокової ліквідності (Н6): $H6 = Ал / 31$, де Ал- ліквідні активи з кінцевим строком погашення/продажу до одного року; 31- зобов'язання банку з кінцевим строком погашення/продажу до одного року. Національний банк у зв'язку із переходом банків до розрахунку коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) скасовує економічні нормативи миттєвої ліквідності (Н4) та поточної ліквідності (Н5) з 2 вересня 2019 року. Водночас до запровадження нормативу LCR на консолідованій основі (тобто для банківських груп), контроль за достатнім рівнем ліквідності банківської групи до 31 дня забезпечуватиметься через контроль нормативу Н5 на консолідованій основі, розрахунок якого не змінюється.	Нормативне значення нормативу Н5 має бути не меншим 20%. Нормативне значення нормативу Н6 має бути не меншим 100%. У разі наявності в банку розрахункових документів, що не виконані в строк з його вини, значення нормативів Н5, Н6 дорівнює нулю з часу виникнення цих зобов'язань за рахунками 9804, 9806 та 980
		Кредитний ризик	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7): $H7 = 3с / РК$, де 3с - сукупна заборгованість за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку	Н7 не повинен перевищувати 25% регулятивного капіталу. Нормативне значення Н 8 не повинно перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку. Нормативом Н9 вимагається, щоб співвідношення суми

			щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів). РК - регулятивний капітал банку Норматив великих кредитних ризиків (Н8): $H8 = Z_v / PK$, де Z_v - сукупна заборгованість за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, дебіторською заборгованістю, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку за всіма великими кредитними ризиками, наданими банком щодо всіх контрагентів (або групи пов'язаних контрагентів), усіх пов'язаних з банком осіб. Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9): $H9 = Z_{in} / OK + DK - B1$, де Z_{in} - сукупна заборгованість за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо пов'язаних з банком осіб; ДК - додатковий капітал (капітал 2-го рівня); ОК - основний капітал (капітал 1-го рівня); В1 - балансова вартість активів	вимог та позабалансових зобов'язань щодо одного інсайдера до статутного капіталу банку було не більше 5 %.
	Рішення Правління НБУ № 393рш від 01.11.2016 «Про схвалення процедур інспектування»	Ризик ліквідності Ліквідність – Liquidity (L) – здатність банку забезпечити своєчасне та повне	Ліквідність – Liquidity (L) – здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань. Комплексна рейтингова оцінка за рейтинговою системою CAMELSO визначається для	Комплексна рейтингова оцінка банку свідчить: "1" - про те, що банк є надійним за всіма показниками, спроможним

		виконання своїх зобов'язань	кожного банку відповідно до рейтингових оцінок за зазначеними вище компонентами. Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за чотирьохбальною шкалою, де оцінка "1" є найвищою, а оцінка "4" – найнижчою.	протистояти більшості економічних спадів (крім надзвичайних), вважається стабільним і таким, що має кваліфіковане керівництво; "2" - про те, що банк має недоліки в роботі, і якщо ці недоліки не будуть усунені, то вони можуть призвести до значних проблем, пов'язаних з платоспроможністю та ліквідністю; "3" - про те, що банк має суттєві недоліки в роботі, загальна платоспроможність банку під загрозою. Така комплексна рейтингова оцінка свідчить про те, що потрібні негайні конкретні дії Національного банку України ; "4" - про те, що ліквідність і платоспроможність банку незадовільні, банк потребує спеціальних оздоровчих заходів та негайних конкретних дій Національного банку України.
--	--	-----------------------------	--	--

Додаток Д 1

Результати кореляційно-регресійного аналізу при виявленні взаємозв'язку між показниками кількості операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, на показник кредитного ризику (Н₇) в межах наглядових моделей*

Регресійна статистика								
R	0,879336							
R-квадрат	0,773232							
Нормований R-квадрат	0,735437							
Стандартна помилка	44,17458							
спостереження	8							
Дисперсійний аналіз								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	1	39923,01	39923,01	20,45872	0,004004			
залишок	6	11708,36	1951,393					
разом	7	51631,37						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	329,5567	45,06048	7,313653	0,000334	219,2977	439,8158	219,2977	439,8158
1775	-0,03592	0,007942	-4,52313	0,004004	-0,05535	-0,01649	-0,05535	-0,01649

Додаток Д 2

Результати кореляційно-регресійного аналізу при виявленні взаємозв'язку між показниками кількості операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, на показник кредитного ризику (Н₈) в межах наглядових моделей*

<i>Регресійна статистика</i>	
Множинний R	0,859237
R-квадрат	0,738289
Нормований R-квадрат	0,69467
Стандартна помилка	1,041592
Спостереження	8

<i>Дисперсійний аналіз</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	1	18,36327	18,36327	16,92601	0,006257
Залишок	6	6,509483	1,084914		
Разом	7	24,87275			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	22,94272	1,062481	21,59354	6,44E-07	20,34292	25,54251	20,34292	25,54251
1775	-0,00077	0,000187	-4,11412	0,006257	-0,00123	-0,00031	-0,00123	-0,00031

Додаток Д 3

Результати кореляційно-регресійного аналізу при виявленні взаємозв'язку між показниками кількості операцій з отримання готівки та безготівкових операцій, здійснених із використанням платіжних карток, на показник кредитного ризику (Н₉) в межах наглядових моделей*

<i>Регресійна статистика</i>	
Множинний R	0,846739
R-квадрат	0,716968
Нормований R-квадрат	0,669795
Стандартна помилка	6,830822
Спостереження	8

<i>Дисперсійний аналіз</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	1	709,1864	709,1864	15,19898	0,007997
Залишок	6	279,9607	46,66012		
Разом	7	989,1472			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	35,94825	6,967812	5,159187	0,002096	18,89862	52,99787	18,89862	52,99787
1775	-0,00479	0,001228	-3,89859	0,007997	-0,00779	-0,00178	-0,00779	-0,00178

Додаток Ж

Методичні підходи до оцінювання фінансової безпеки комерційних банків, досліджені у нормативно-правових документах
(підходи, розроблені НБУ в межах здійснення банківського нагляду та регулювання)

№ з/п	Найменування нормативно-правового акту	Сутність методичного підходу
1	2	3
1	Постанова № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»	Нормативи капіталу: - мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), достатності регулятивного капіталу (Нрк); достатності капіталу 1 рівня (Нк1); достатності основного капіталу 1 рівня (Нок1); нормативи ліквідності: - коефіцієнт покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR_{ВВ}); коефіцієнт покриття ліквідністю за іноземними валютами (LCR_{ІВ}); коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR); нормативи кредитного ризику: максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7); великих кредитних ризиків (Н8); максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) нормативи інвестування: в цінні папери окремо за кожною установою (Н11); загальної суми інвестування (Н12).
2	Методика розрахунку пруденційних нормативів регулювання діяльності банків в Україні» №803-рш	Нормативи: Н1 - норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1); Н2 - норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2); Н3 - норматив достатності основного капіталу (Н3); Н4 - норматив миттєвої ліквідності (Н4); Н5 - норматив поточної ліквідності (Н5); Н6 - норматив короткострокової ліквідності (Н6); Н7 - норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7); Н8 - норматив великих кредитних ризиків (Н8); Н9 - норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9); Н11 - норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11); Н12 - норматив загальної суми інвестування (Н12)

Продовження додатку Ж

1	2	3
3	Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»	Втратила чинність
4	«Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»	Постанова втратила чинність (на підставі Листа НБУ від 15 червня 2018 року №220006/33086)
5	Рішення Правління НБУ № 393рш від 01.11.2016 «Про схвалення процедур інспектування»	Основою рейтингової системи CAMELSO є оцінка ризиків і визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами: 1) капітал – Capital Adequacy (C) – оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримки платоспроможності; 2) якість активів – Asset Quality (A) – спроможність забезпечити повернення активів, вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку; 3) менеджмент і корпоративне управління – Management (M) – оцінка методів управління банком з точки зору принципів корпоративного управління, ефективності діяльності, методів управління та контролю; 4) надходження – Earnings (E) – достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання; 5) ліквідність – Liquidity (L) – здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань; 6) чутливість до ринкових ризиків – Sensitivity to Risk (S) – ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку; 7) операційний ризик – Operational Risk (O) – здатність банку ефективно управляти операційним та інформаційним ризиком з метою недопущення/мінімізації фінансових втрат внаслідок реалізації ризиків.

Додаток 3

Методичні підходи до оцінки фінансової стабільності комерційного банку*

№ з/п	Методичні підходи	Автори	Переваги	Недоліки	Можливість врахування у методичному підході наявності розрахункового ризику
1	2	3	4	5	6
1	Коефіцієнтний аналіз фінансової стабільності (оцінка одиничних коефіцієнтів та визначення інтегрального показника або індексу стабільності)	[31; 32; 2; 4]	Прозорість та доступність; об'єктивність; порівнюваність.	Не враховує вплив факторів зовнішнього середовища при оцінці фінансової стабільності, базується на даних «історичної звітності», що обмежує можливість розробки прогнозу фінансового стану банку.	Враховує при розрахунку показників кредитного ризику та ризику ліквідності
1.1	Наглядові моделі, орієнтовані на макропруденційний аналіз за допомогою індикаторів фінансової стабільності: - зовнішні моделі;	[4; 31; 32; 103]	Більшість чинних нормативних положень та методичних інструкцій містить саме “наглядовий” підхід. Методики містять детальний порядок розрахунків основних нормативів, їх нормативні та граничні значення. Використання моделей сприятиме попередженню, уникненню та зменшенню впливу ризику розрахунків на фінансову стабільність. Привабливість рейтингових моделей для зовнішніх користувачів (зокрема, клієнтів банку) при прийнятті	Є окремі неузгодженості нормативних актів. Зокрема, показники ліквідності, наведені в Постанові №368 [139] та в Методиці [146], не співпадають, що потребує додаткового роз'яснення фахівців.	Враховує при розрахунку показників кредитного ризику та ризику ліквідності.
	- внутрішні наглядові моделі, побудовані на рейтингових оцінках (зокрема,			Недоліки рейтингових моделей в цілому: 1) недостатня надійність моделей в силу постійних трансформацій	Рейтингова оцінка Мінфіну [146] враховує платіжну репутацію банку (при формуванні рейтингу лояльності вкладників) та

	CAMELSO, SREP, рейтингова оцінка «Мінфін» тощо)/		рішення про можливість подальшої співпраці. Переваги окремих рейтингових моделей: перевагою запровадження моделі SREP є ризик-орієнтований та forward-looking методичний підходи. Рейтингова оцінка Мінфіну враховує також платіжну репутацію банку (при формуванні рейтингу лояльності вкладників) та залежність стресостійкості від вкладів фізичних осіб/	зовнішнього середовища та неможливості своєчасного врахування зовнішніх змін; 2) недостатнє обґрунтування та непрозорість визначення вагових коефіцієнтів для моделі; 3) рейтингові моделі не є універсальними. Наприклад, впровадження системи CAMELSO має «закритий, неpubлічний» характер, що протирічить дотриманню принципів доступності методики аналізу для зовнішніх користувачів; методика не містить аналізу динаміки окремих елементів моделі під впливом змінних умов зовнішнього середовища, що може викривляти рейтингову оцінку.	залежність стресостійкості від вкладів фізичних осіб. Ризик розрахунків також враховується при визначенні вузького показника ліквідності (відношення коштів до ресурсів банку), широкого показника ліквідності (відношення ліквідних активів до ресурсів банку) та коефіцієнта покриття ліквідністю LCR. У Методиці Міністерства фінансів детально наведено випадки незадовільної платіжної репутації банку та кількість балів, що їм присвоюється (табл. 1).
1.2.	Стрес-тестування – комплекс аналітичних інструментів, які використовуються з метою виокремлення ключових ризиків банків на основі	[31; 32; 78]	Надає можливість спрогнозувати вплив зовнішніх шоків на банківську установу	Не враховує ринкові трансформації та інституційні зміни. Індекс фінансового стресу оцінює лише наявний стан справ у фінансовій системі, але не надає можливості оцінити майбутні коротко- та	При використанні методики стрес-тестування стійкості комерційних банків враховується ризик розрахунків опосередковано, через ідентифікацію та оцінку кредитного ризику (який здебільшого розглядається

	визначення кількісного впливу можливих шоків на установу; агреговані (композитні) індекси			довгострокові фінансові ризики	як погіршення якості кредитів).
2.	Сигнальний підхід (або система раннього попередження погіршення фінансової стабільності банківської системи)	[31; 32; 103]	Визначає попереджувальні індикатори погіршення фінансової стабільності банків для можливості застосування превентивних заходів.	Складність виділення пріоритетних «сигнальних» показників для оцінки фінансової стабільності	
2.2.	Рейтингування (ренкінг, індивідуальний рейтинг, дистанційний рейтинг, ін.)	[16]	Є можливість ранжування списку певних об'єктів за обраним критерієм, тобто це сформована база даних для можливості її подальшого ранжування. Автори також визначають в якості переваги	Об'єктивність та незалежність отриманого результату за ранжуванням	При формуванні рейтингів враховується платіжна репутація банку (методика Мінфіну, що визначає лояльність вкладників)
3	Таксономічний метод (метод евклідових відстаней) – комплексна оцінка діяльності банків, що дозволяє визначити кращі з них по цілому ряду показників, набір яких може бути	[31; 32; 129; 158]	Метод дозволяє сформувати прогноз визначення фінансової стабільності	Складність здійснення розрахунків; наявність суб'єктивності дослідника.	Можливість оцінки впливу розрахункового ризику на фінансову стійкість визначається дослідником, що використовує таксономічний метод

	різним залежно від конкретного поставленого завдання				
4	Економетричні методи (включаючи методи описової статистики, графічні методи, що унаочнюють результати оцінки).	[4; 31; 129]	Побудова математичних рівнянь, на підставі яких можна ідентифікувати й оцінити вплив статистичних показників на рівень фінансової стабільності	Неможливість врахування всіх можливих факторів впливу на результативний показник фінансової стабільності.	Можливість оцінки впливу розрахункового ризику на фінансову стійкість визначається дослідником, що використовує методи економетричного моделювання.
4	Методи кластерного аналізу (дискримінантного аналізу)	[31; 50]	Надають можливості класифікувати банківські установи за ступенем впливу обраних індикаторів (показників) на комплексний показник фінансової стабільності	Обмеженість використання методів з причини складності формування інформаційної бази для аналізу	Можливість оцінки впливу розрахункового ризику на фінансову стійкість визначається дослідником, що використовує методи кластерного аналізу.
5	Методи аналізу фінансової стабільності, засновані на застосуванні апарату теорії ймовірності та нечітких множин –	[31; 32]	Розробка моделей на основі дослідження одиничних показників діяльності банку для побудови підсумкового показника (індексу фінансової стабільності).	Суб'єктивність вибору одиничних показників діяльності банківської системи для використання у методиці	Можливість оцінки впливу розрахункового ризику на фінансову стабільність визначається дослідником при виборі одиничних показників діяльності банків.
6	Авторські методики, орієнтовані на використання часткових показників	[56; 103; 108]	Зокрема, І. Дяконова [56] при оцінці фінансової стабільності використала змішаний (комбінований) підхід, що поєднує метод таксономії та коефіцієнтів.	Суб'єктивність методичних підходів	Можливість оцінки впливу розрахункового ризику на фінансову стабільність визначається дослідником самостійно.

Додаток К

Наявність у законодавчих актах норм щодо напрямів (заходів) забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових операцій та пропозиції щодо їх удосконалення*

<i>№ з/п</i>	<i>Найменування законодавчого (нормативного) акту</i>	<i>Положення (норми) щодо напрямів (заходів) забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в умовах розвитку безготівкових операцій</i>	<i>Пропозиції щодо удосконалення існуючих положень (норм), обумовлені розвитком безготівкових операцій та платіжних систем</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Документи міжнародного рівня (І рівень функціонування правового механізму)			
1	PSD2 — Директива про платіжні послуги та інші міжнародні стандарти та рекомендації (зокрема, розроблені Комітетом з питань платіжної та ринкової інфраструктури - CPMI)	Вимога Євросоюзу, спрямована на підвищення рівня безпеки онлайн-платежів, підвищення інноваційності платіжних послуг та формування конкурентного середовища у сфері платежів.	Враховуючи отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС, НБУ працює над приєднанням нашої країни до Єдиної зони платежів у євро (SEPA).
Документи стратегічного рівня (II рівень правового механізму забезпечення фінансової безпеки комерційних банків (підрівень стратегічних документів)			
1	Стратегія розвитку фінансового сектору	Передбачає реалізацію 5 стратегічних цілей, серед яких є ціль 2 - забезпечення фінансової стабільності та ціль 4 – розвиток сучасних фінансових послуг. В межах зазначених цілей розроблено група заходів, спрямованих на збалансоване регулювання та нагляд за фінансовими установами, включаючи нагляд за банками (ініціатива 2.1. у Стратегії), розвиток інфраструктури цифрових фінансових послуг(ініціатива 4.1. у Стратегії) та автоматизація і безпаперові технології надання фінансових послуг (ініціатива 4.2.). В межах реалізації ініціативи 4.2. запропоновано заходи, спрямовані на розвиток	Зважаючи на важливість виконання банківськими установами платіжно-розрахункової функції та необхідність подальшого забезпечення безперервності банківських операцій, пропонуємо до переліку ключових індикаторів Стратегії додати такий індикатор: Оновлена Методика оцінки економічної безпеки (з

		безготівкової економіки та відкритої архітектури фінансового ринку (захід 4.2.1. у Стратегії). Документ містить оцінку поточного стану фінансового сектору, в тому числі оцінку функціонування банківських установ в умовах війни (зокрема, визначається безперервність банківських операцій), ефективність функціонування платіжних систем. Встановлено ключові індикатори, що відображають досягнення визначених цілей у короткостроковому періоді: 1) проведено оцінку стійкості, що включає AQR та стрес-тестування банків; 2) зареєстрований проект закону щодо впровадження комплексної системи оздоровлення, врегулювання неплатоспроможності та виведення з ринку неспроможних установ (директива ЄС BRRD); 3) доступність інструментів врегулювання NPL; 4) наявність дорожньої карту відновлення надання фінансових послуг на деокупованих територіях.	врахуванням показників (індикаторів) фінансової безпеки банківської установи з врахуванням ризику розрахунків (платежів). Також в межах стратегічної ініціативи 2.2. «Збалансоване регулювання та нагляд, спрямовані на розвиток фінансових установ» та заходу 2.2.1. «Оновлені регулювання та нагляд за банками» додати захід: Оновлені вимоги до оцінки фінансової безпеки банківських установ (з врахуванням ризику розрахунків (платежів). Також є важливим гармонізація окремих положень Стратегії розвитку фінансового сектору зі Стратегією розвитку Fintex в Україні до 2025 року
2	Стратегія розвитку НБУ	Стратегія розвитку НБУ частково гармонізована зі Стратегією розвитку фінансового сектору в частині ідентифікації основних учасників фінансової екосистеми, стратегічних цілей та основних трьох фокусів орієнтації стратегічних заходів. В межах Стратегії передбачено реалізацію трьох цілей, серед яких також окремо виділено ціль 2 - сприяння фінансовій стабільності. Серед стратегічних ініціатив НБУ окремо виділяється ініціатива 2 «Фінансова стабільність», в межах якої визначено такі підпункти: збалансоване регулювання та нагляд, спрямовані на розвиток, та стійка та спроможна банківська система. В межах стратегічної цілі IV «Сучасні фінансові	Є необхідність більшої гармонізації Стратегії розвитку Національного банку України із Стратегією розвитку фінансового сектору в контексті взаємоузгодження стратегічних цілей та ключових індикаторів. Також є важливим впровадження оверсайту платіжних систем з врахуванням європейського досвіду з боку НБУ (зокрема, встановлення критеріїв важливості платіжних

		послуги» також виділено стратегічну ініціативу «Цифрові фінпослуги – частина цифрової країни», де п. 4.4.2. називається «Удосконалення регулювання та сприяння поширенню безготівкових розрахунків, платіжних інструментів, електронних грошей»; в межах стратегічної цілі V «Ефективний центральний банк» виділено стратегічну ініціативу «Ефективна та безперервна операційна діяльність», яка одним із заходів передбачає «Забезпечення безперервності здійснення розрахунків та розширення бази послуг у межах ЄДБО для задоволення потреб клієнтів НБУ» (п.5.4.4.).	систем; удосконалення практики проведення перевірок; удосконалення платіжних інструментів)
Законодавчі акти (II рівень правового механізму забезпечення фінансової безпеки комерційних банків (підрівень законодавчих документів))			
1	ЗУ «Про платіжні послуги»	Містить порядок виконання платіжних операцій в Україні, визначає категорії платіжних послуг та перелік їх надавачів в розрізі кожної з категорій. В контексті забезпечення фінансової безпеки закон визначає порядок організації нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг (зокрема, вимоги до договорів, на підставі яких здійснюється надання платіжних послуг клієнтам, та надає НБУ право визначати додаткові вимоги). З метою забезпечення прозорості надання платіжних послуг Закон деталізує зміст інформації, яку надавачі платіжних послуг зобов'язані надавати клієнтам. Також увага акцентована на питаннях забезпечення інформаційної безпеки, в тому числі збереженні персональних даних клієнтів.	Є необхідним додати до ст.1 Закону визначення «електронна платіжна система»; додати відповідний розділ (або статтю), що регламентуватиме порядок експлуатації електронних платіжних систем.
2	Про Національний банк України	Визначає поняття «банківське регулювання» і «банківський нагляд» (ст. 1), розкриває функції НБУ (ст. 7), в тому числі державне	Пропозиції відсутні

		регулювання та нагляд; регулювання розрахунків (ст. 40); мета та сфера банківського нагляду (ст. 55).	
3	Про банки і банківську діяльність: Закон України від 20.03.1991 № 872-XII. URL: http://zakon1.rada.gov.ua./laws	Визначає банківські платіжні інструменти, порядок надання банківських платіжних послуг. Окремі аспекти фінансової безпеки розкрито у ст. 9. «Банківський нагляд на консолідованій основі», ст. 44. «Внутрішній контроль та управління ризиками, ст. 45. «Внутрішній аудит банку», ст. 48. «Обмеження щодо діяльності банків» (зокрема, регламентовано, що банкам забороняється здійснювати ризикову діяльність, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.), ст. 51. «Розрахункові банківські операції» (при виконанні розрахункової операції банк зобов'язаний перевірити достовірність та формальну відповідність документа).	До ст. 2 ЗУ додати поняття «фінансова безпека банківських установ»
4	Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України №1953-IX від 14.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text	Регламентує порядок надання фінансових послуг, включаючи платіжні. В контексті забезпечення фінансової безпеки банків наводиться поняття “ризик-орієнтований підхід» (ст. 1), тобто підхід, який застосовується регулятором під час: а) здійснення державного регулювання для створення системи норм, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків ризиків, притаманних діяльності надавачів фінансових послуг залежно від видів фінансових послуг, що надаються такими надавачами; б) здійснення нагляду за надавачами фінансових послуг для визначення та виявлення, оцінки та переоцінки, а також розуміння ризиків, притаманних діяльності таких надавачів фінансових послуг, а також вжиття відповідних пропорційних наглядових заходів для їх мінімізації з урахуванням профілю ризиків, суттєвості виявлених ризиків, розміру, особливостей діяльності, бізнес-моделі надавача фінансових послуг	Пропозиції відсутні

Постанови, Положення, Інструкції, Методичні рекомендації) (II рівень правового механізму забезпечення фінансової безпеки комерційних банків (підрівень законодавчих документів)			
1	Положення про порядок емісії та еквайринг платіжних інструментів	Встановлює загальні вимоги НБУ до емісії та еквайрингу платіжних інструментів, і здійснення розрахунків з їх використання.	Без пропозицій
2	Положення про відкритий банкінг	Вимоги цього Положення поширюються на відносини, що виникають під час доступу до рахунків користувачів сторонніми НПП та надання користувачам нефінансових платіжних послуг сторонніми НПП між суб'єктами відкритого банкінгу	Без пропозицій
3	Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 03.03.2023 № 16 (зі змінами)	Визначає загальні вимоги щодо функціонування в Україні СЕП та порядку виконання міжбанківських операцій на території України через кореспондентські рахунки банків-резидентів, філій іноземних банків у національній валюті України.	Без пропозицій
4	Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління Національного банку України від 29.07.2022 № 163	Інструкція визначає: 1) порядок ініціювання платіжних операцій з рахунків користувачів платіжних послуг (далі - користувач), що відкриті в надавачів платіжних послуг з обслуговування рахунку (далі - надавач платіжних послуг); 2) обов'язкові реквізити платіжної інструкції, на підставі якої ініціюється платіжна операція з рахунку користувача, та вимоги щодо їх заповнення; 3) порядок виконання надавачами платіжних послуг кредитового переказу коштів, дебетового переказу коштів за згодою платника та дебетового переказу коштів без згоди платника; 4) порядок виконання надавачами платіжних послуг заходів щодо арешту коштів на рахунках користувачів;	Без пропозицій

		5) особливості виконання надавачами платіжних послуг миттєвого кредитового переказу.	
3	Інші документи цього підрівня	Технологічні документи з імплементації стандарту ISO 20022 в Україні, затверджені Радою Оператора СЕП та опубліковані на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку України у розділі “Платежі та розрахунки”; Положення про використання засобів криптографічного захисту інформації Національного банку України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14.04.2023 № 49; Положення про порядок дій щодо забезпечення здійснення безготівкових розрахунків, якщо немає засобів зв’язку для виконання міжбанківських платіжних операцій у національній валюті, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16.12.2022 № 244 (зі змінами); Інструкція щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі, затверджена постановою Правління Національного банку України від 22.07.2014 № 435 [у редакції постанови Правління Національного банку України від 24.06.2016 № 349 (зі змінами)]; Технологічний регламент роботи системи електронних платежів Національного банку України.	Без пропозицій

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:

1. Попов О. Г. Розрахункові операції як об'єкт банківської безпеки. *Ефективна економіка*. 2023. № 12. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2746> (0,8 д.а.)
2. Попов О. Г. Теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 195–202. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288318> (0,63 д.а.)
3. Виговська Н. Г., Попов О. Г. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі банківської безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. №2 (108). С. 160-170. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/309318> (1,06 д.а.). *Особистий внесок автора: визначено структуру розрахунково-платіжного механізму в системі фінансової безпеки комерційних банків на підставі адаптації основних положень теорії економічних механізмів* (1,0 д.а.)
4. Попов О. Г. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 142–152. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/335995> (0,70 д.а.)
5. Попов О. Г. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №3 (113). С.119–130. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/341577> (1,15 д.а.)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Попов О.Г. Банківська безпека: оцінка наукових підходів. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези виступів IV Міжнар. наук.-практ. конф.*

- Житомир: Житомирська політехніка, 2023. 442 с. С.287-288. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/full-text.pdf> (0,22 д.а.)
7. Попов О.Г. Складові елементи розрахунково-платіжного механізму забезпечення банківської безпеки. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти*: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки (м. Житомир, 13–17 травня 2024 року). Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 696 с. С. 295-296. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/sekcija-2-1.pdf> (0,23 д.а.)
 8. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Трансформація системи безготівкових розрахунків в Україні. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези V Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2024 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2024. 423 с. С. 289-290. (0,23 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu>. *Особистий внесок автора: визначено основні трансформаційні процеси у законодавчому забезпеченні здійснення розрахункових операцій* (0,20 д.а.)
 9. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Ризик розрахунків (платежів) у класифікації банківських ризиків. *Вплив інноваційних змін на розвиток суспільства: управлінські та соціально-економічні аспекти*: тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. (12–17 травня 2025 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2025. С. 328-329. (0,24 д.а.). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/2-1.pdf> *Особистий внесок автора: визначено місце ризику розрахунків (платежів) у класифікації банківських ризиків* (0,20 д.а.).
 10. Попов О.Г. Розвиток внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банківської установи. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: тези VI Міжнародної науково-практичної конференції (06-07 листопада 2025 р., м. Житомир). Житомир: Житомирська політехніка. 2025. 465 с. С. 326. URL:

<https://conf.ztu.edu.ua/suchasni-vyklyky-staloho-rozvytku-biznesu-tezy-vystupiv-vi-mizhnar-nauk-prakt-konferentsiyi-06-07lystopada-2025-roku/> (0,15 д.а.)

11. Виговська Н.Г., Попов О.Г. Напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Фінансово-управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (07 листопада 2025 р., м. Хмельницький). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2025. 619 с. С. 228-230. URL: <https://drive.google.com/file/d/16bxLnG9rXbXkXqmirUCg4si7kEETBSVX/view> (0,19 д.а.). *Особистий внесок автора*: уточнено напрями удосконалення банківського регулювання безготівкових операцій. (0,15 д.а.)

Додаток М

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
 Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr Polytechnic State University

вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005
 103, Chudnivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10005
 Phone./fax: (0412) 24-14-22, 24-14-23, e-mail: rector@zta.edu.ua, https://zta.edu.ua, код ЄДРПОУ 05407870
 СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДАЄ ДСТУ ISO 9001:2015 та ДСТУ ISO 21001:2019
 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015 and ISO 21001:2019

Від 06.11.2025 № 44/01.00/1566
 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 ПОПОВА Олексія на тему:

«Фінансова безпека комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків»

Засвідчую, що наукові та практичні результати аспіранта кафедри фінансів та цифрової економіки ПОПОВА Олексія, які стосуються питань удосконалення банківського регулювання безготівкових розрахунків в умовах застосування концепції відкритого банкінгу, сформованого на основі дотримання балансу між клієнтоорієнтованістю надання платіжних послуг та необхідністю забезпечення фінансової безпеки банківської системи, впроваджено в організацію освітнього процесу Державного університету «Житомирська політехніка» в таких формах:

1) при складанні робочих програм «Банківський менеджмент», «Операції банків та фінансово-кредитних установ» (для підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» (освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок») та другим (магістерським) рівнем за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» (освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»)

2) у виданнях, які використовуються в освітньому процесі та знаходяться у бібліотеці Державного університету «Житомирська політехніка»:

наукових:

Попов О. Г. Теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 195–202.

Виговська, Н. Г., Попов, О. Г. Формування розрахунково-платіжного механізму в системі банківської безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. №2(108). С. 160–170.

Попов О. Г. Оцінка тенденцій розвитку безготівкових операцій в умовах модернізації платіжних систем. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 142–152.

Попов О. Г. Ідентифікація загроз та ризиків фінансовій безпеці комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №3(113). С. 119–130.

Перший проректор,
 доктор економічних наук,
 професор

Оксана ОЛІЙНИК

Додаток Н

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Попова Олексія Геннадійовича на тему:
«ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УМОВАХ
РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ»

Засвідчую, що наукові та практичні результати аспіранта кафедри фінансів та цифрової економіки Державного університету «Житомирська політехніка» Попова Олексія Геннадійовича, які стосуються питань впровадження та удосконалення внутрішніх заходів забезпечення фінансової безпеки розрахункових операцій банківських установ (організаційного, інформаційно-технологічного, кадрового характеру), впроваджено в діяльність Житомирської дирекції АБ «УКРГАЗБАНК». Обґрунтовано, що запропоновані заходи доцільно реалізовувати на різних етапах функціонування системи управління операційним ризиком банку.

Засвідчено, що реалізація запропонованих внутрішніх заходів сприятиме забезпеченню операційної стійкості та безперервності розрахунково-платіжних операцій банківської установи в умовах воєнного стану.

Заступник директора
Житомирської обласної дирекції
АБ «УКРГАЗБАНК»

Володимир ВЛАСЕНКО

30.11.2025

Дата звіту11/26/2025

Дата редагування11/26/2025

Звіт не був оцінений

Звіт подібності

Метадані

Назва організації

State University "Zhytomyr Polytechnic"

Заголовок

Фінансова безпека комерційних банків в умовах розвитку безготівкових розрахунків

Автор

Науковий керівник / Експерт

O.G. PopovZhytomyr Polytechnic

Підрозділ

State University "Zhytomyr Polytechnic"

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності означає, який відсоток тексту по відношенню до зазначеного обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

7.43%

31.23%

КП 1

2.17%

22.17%

КП 2

25

Довжина фраз для коефіцієнта подібності 2

42001

Кількість слів

342277

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових споварення. Ці споварення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Споварення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв		20
Інтервали		0
Мікропробіли		0
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		568

Джерела

Нижче наведеной список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямих плагіатів. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://ama.zhu.edu.ua/article/view/309318/300848	534 1.27 %
2	https://apstar.zhu.edu.ua/apstar/bitstream/123456789/3171/24%20%00%0F%00%BE%00%BE%00%BE%00%B2.pdf	258 0.61 %
3	https://ama.zhu.edu.ua/article/view/309318/300848	255 0.61 %
4	https://ama.zhu.edu.ua/article/view/309318/300848	245 0.58 %
5	https://ama.zhu.edu.ua/article/view/309318/300848	193 0.46 %

6	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/300318/300848	188 0.45 %
7	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/300318/300848	183 0.44 %
8	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/335905	162 0.39 %
9	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/335905	162 0.39 %
10	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/300318/300848	153 0.36 %
з програми обміну базами даних (0.00 %)		
порядковий номер	заголовок	кількість цитованих слів (фрагментів)
з Інтернету (31.23 %)		
порядковий номер	джерело URL	кількість цитованих слів (фрагментів)
1	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/300318/300848	4180 (88) 9.95 %
2	https://zshuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3171/24%20%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2.pdf	2475 (63) 5.89 %
3	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/335905/339911	2074 (65) 4.94 %
4	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/341577	716 (31) 1.70 %
5	https://ama.ztu.edu.ua/article/view/335905	520 (13) 1.24 %
6	https://old.cba.am/Storage/AM/downloads/parbarakan/DVO/MonetaryPolicyOutlook_16.09.2025_ARM.pdf	260 (35) 0.64 %
7	https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Report_oversight_2024.pdf?v=13	255 (22) 0.61 %
8	http://elabio.tntu.edu.ua/bitstream/lib33418/1/%D0%92%D0%BE%D0%88%D1%8F%D0%80%D0%B8%D0%BA_%D0%9A%D0%9C%D0%A0.pdf	137 (4) 0.33 %
9	https://zshuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/70543/1/issa_Kremen.pdf	128 (9) 0.30 %
10	https://xn--80agahqrry1ba8n.com/xkxjini-minsotapolliki/voztanova-vid-11862018-ree-zatverdjeniya-2018-85289.html	126 (7) 0.30 %
11	https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Guidelines_risk_management_ru.pdf?v=4	98 (5) 0.23 %
12	https://kneu.edu.ua/userfiles/26.008.06/2016/vamiborska-Muzychko_dia.pdf	85 (6) 0.20 %
13	http://ni.math.comail.edu/~skhulydata/indexorder	84 (7) 0.20 %
14	http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7365	75 (2) 0.18 %
15	http://www.dgma.donetsk.ua/files/makabycheni_nady12-105.03.82vis_.pdf	73 (9) 0.17 %
16	https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Recommendations_PS_NBU_12-10-2023.pdf?v=5	71 (6) 0.17 %
17	https://moodle.ru.edu.ua/mod/resource/view.php?id=565785	68 (2) 0.16 %
18	https://zshuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31794/1/Moskatenko_map_rub.pdf	66 (5) 0.16 %
19	http://ama.ztu.edu.ua/article/view/288314/281959	66 (6) 0.16 %
20	https://ursf.com.ua/foro_platzhni_nosluhyk-1	63 (3) 0.15 %

21	http://dspace.hneu.edu.ua/bitstream/118497/6601/1/D0%44%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%D0%82%D0%84%D0%85%D0%84%D0%85%D0%8A%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf	61 (8) 0.15 %
22	https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstream/handle/118497/1/D0%8F%D1%BE%D1%81%D1%86%D0%81%D0%8D%D0%86%D0%8A.pdf	58 (4) 0.14 %
23	http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/28521/Kolodziej_Smolysk.pdf	56 (4) 0.13 %
24	https://cravo.ua/elektronika-elektronika-hroshai-za-zakonom-2838-3x/	54 (2) 0.13 %
25	https://old.bank.gov.ua/document/download?docId=71600453	52 (4) 0.12 %
26	https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8773/1/Orlov_economic_budget_expenditures.pdf	51 (4) 0.12 %
27	http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/17783/1/11-2015.pdf	51 (3) 0.12 %
28	http://dspace.hneu.edu.ua/bitstream/118497/28486/1/Vasylyshyn_monogr-maket.pdf	50 (1) 0.12 %
29	http://otherreferrals.alibest.ru/bank/00608388_0.html	49 (1) 0.12 %
30	http://dspace.hneu.edu.ua/bitstream/118497/28358/1/D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%8A%20%D0%86_%20%D0%9C_.pdf	45 (4) 0.11 %
31	https://www.mi.government.bg/files/assetuploads/files/macrobuletin/BG_macro_bulletin_02-2024.pdf	44 (1) 0.10 %
32	https://old.bank.gov.ua/va/vayments/mocash	42 (2) 0.10 %
33	http://conf.at.ua/27-28.10.2014_viv2.pdf	39 (3) 0.09 %
34	http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288318	35 (1) 0.08 %
35	https://eam.ztu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=155175	33 (4) 0.08 %
36	http://ghat-national.in.ua/archive/17-2017/17_2017.pdf	33 (5) 0.08 %
37	https://ukr.vsbu.ua/view/40204-2802-IPK-18-31-24-04-07	32 (2) 0.08 %
38	http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39638/29-Tsichenko.pdf?sequence=1	29 (2) 0.07 %
39	https://elibrary.in.ua/komodo/ku/35-ku/2898-341.html	29 (1) 0.07 %
40	http://financial.inu.edu.ua/en-content/uploads/2020/11/Bilashchuk_Polya_13_and.pdf	28 (2) 0.07 %
41	https://www.bank.gov.ua/en-content/uploads/2019/04/FS_Lviv_ua_2018_final.pdf	28 (2) 0.07 %
42	http://www.rurik.com.ua/documents/methodology/method_banks_Cut_final.pdf	28 (1) 0.07 %
43	https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/889ef68-d60c-483c-b8d6-a6b4d8488f98/content	27 (1) 0.06 %
44	http://elartu.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3701/29.pdf?sequence=1&isAllowed=y	25 (1) 0.06 %
45	http://docplayer.net/82712551-Derzhavna-fiskalna-sluzhba-ukrayini-universitet-derzhavnyi-fiskalny-sluzhbi-ukrayini-zadosthova-line-astamiya-disartacya.html	25 (2) 0.06 %
46	https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/MV_3_2016.pdf	24 (4) 0.06 %
47	https://dspace.dnau.dp.ua/bitstream/123456789/2858/1/Marketing%202019.pdf	22 (3) 0.05 %
48	http://dspace.onu.edu.ua/bitstream/123456789/2035/1/D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%8F%20%D1%84%D1%96%D0%B0%D0%B0%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8F%20%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf	21 (3) 0.05 %

49	https://kni.karadn.ua/wp-content/uploads/2021/04/Kolodyyaga.pdf	20 (2) 0.05 %
50	https://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316407/27971/1/%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BD%20%D0%A1_%D0%9E.pdf	20 (2) 0.05 %
51	https://viduri.education.zp.ua/info_cpchites/defaultfiles/Slavkina-diss.pdf	19 (2) 0.05 %
52	https://studfiles.net/preview/570262/	18 (1) 0.04 %
53	https://dspace.kneu.edu.ua/bitstream/316407/33270/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%98%D1%8F-%D0%91%D0%A1.pdf	18 (2) 0.04 %
54	https://cyberleninka.ru/article/n/metody-rovneniya-analiticheskikh-raznostey-ori-aufba-ogoraty-e-barymyi-kumagami	17 (2) 0.04 %
55	https://info-jor.org/media/Info_old/documents/Biznes_inform_09_2018.pdf	17 (2) 0.04 %
56	https://moda2.snu.edu.ua/bitstream/316407/33270/1/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%B8%D0%BE%D0%BC_%D0%9F%D0%BE%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B9%D1%88%D0%A4%D0%91%D0%A1_%D0%B0.doc	16 (1) 0.04 %
57	https://docplayer.net/53625013-Ministerstvo-civil-i-nauki-ukrayini-citavskiy-nacionalnyj-tehnichnyj-universitet-meni-vorjya-kondatyuka.html	15 (3) 0.04 %
58	https://vma.znu.edu.ua/article/view/309318	14 (1) 0.03 %
59	https://nabu.ua/ua/dokumenty-regulyatori.html	14 (1) 0.03 %
60	https://r.knss.edu.ua/server/arc/arc/bitstreams/a659d5a3-3a9c-45a1-baaa-5a08c6af95/content	12 (1) 0.03 %
61	https://docplayer.net/76337741-Bankivska-sistema-ukrayini-i-umovy-globalizaciyi-finansovih-dinkiv.html	12 (1) 0.03 %
62	https://r.knss.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3363/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%88%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%86%20%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8%20%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%98%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2_%D0%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%98%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D1%82%D0%B0_%D0%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%98%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y	12 (1) 0.03 %
63	https://ua-referat.com/uploads/poryatya-zmist-i-funkciy-finansiv/index9.html	12 (1) 0.03 %
64	http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/961/443/	11 (1) 0.03 %
65	https://docplayer.net/50909000-content/uploads/2019/12/2017_11_088.pdf	11 (1) 0.03 %
66	https://www.fh.ua-ru.net/iss/cont/342289.html	10 (1) 0.02 %
67	https://www.cdla.edu.ua/sites/default/files/node/2908/materialy-miznarodnoy-konferenciyi-20032019.pdf	10 (1) 0.02 %
68	https://docplayer.net/71648189-Matematichni-metodi-ta-modeli-v-prodatsuvanni-biznesi-ekonomici.html	10 (1) 0.02 %
69	http://www.econ.vsmadshyjournal.in.ua/journals/2018/29_88_6/29.pdf	10 (1) 0.02 %
70	https://nisa.gov.ua/sites/default/files/2020-09/monograf_gladikh_2019.pdf	9 (1) 0.02 %
71	http://www.ehk.net.ua/BookLaw/patmantsev_bou/na6/901.htm	8 (1) 0.02 %

72	http://www.nyu.edu.ua/bitstream/123456789/7658/1/%D0%9E%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5_%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B4_18_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%86%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf	8 (1) 0.02 %
73	http://www.m-lodzkie.pl/mescom/attachments/attach/000/000/027/original/Raport_realiz_SRWL2020.pdf	8 (1) 0.02 %
74	https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/Ekonomika-i-suspiisno-9-2017.pdf	7 (1) 0.02 %
75	https://www.in.ua/magas/Magazine/1_2019/1_2019-27-32.pdf	7 (1) 0.02 %
76	https://www.efr.eu/wp-content/uploads/2020/11/ERF_043664-Banking-in-Europe-ERF-Facts-and-Figures-2020-Full-version-Slides.pdf	7 (1) 0.02 %
77	https://libra.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/materialy_27102017.pdf	7 (1) 0.02 %
78	https://libra.org.ua/assets/uploads/depilation/vishennya/2021-10-27-r-shennya-nau-111_619e4863799d3.pdf	6 (1) 0.01 %
79	https://mirfin.com.ua/ua/2021/04/13/63182687/	6 (1) 0.01 %
80	https://kocorayr.net/71101671-Mind-civilna-nauka-duhovnij.html	6 (1) 0.01 %
81	http://www.banking.bnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/28_09_18_%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%88%D0%AF_%D0%92_%D0%9E_%D0%98%D0%95%D0%A1%D0%98%D0%9A.pdf	6 (1) 0.01 %
82	https://www.ma.gov.ua/Documents/Download?id=ed52e701-8337-47ef-af96-c0147780b15c	6 (1) 0.01 %
83	http://scientificview.com.ua/archive/2020/1_87_2020/1_87_2020.pdf	5 (1) 0.01 %
84	https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnost-ekonomi-toriva-na-teritoriyah-ekskluzivnykh-zachet-optimizatsii-sistem-izgotovleniya-energicheskogo-oborotovanija	5 (1) 0.01 %
85	https://otherreferrals.allbest.ru/bank/00020584_0.html	5 (1) 0.01 %
86	http://dspace.bnu.edu.ua/bitstream/116497/12353/1/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%D0%90%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2%D0%91%D1%83%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%97%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96%D0%91%D1%82%D0%90%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%91%D1%8F%D0%BF%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%D0%91%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%91%86%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83%D0%90%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BB.pdf	5 (1) 0.01 %
87	http://prints.edu.ua/56311/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%EF%BF%8D%2580%D0%B0%EF%BF%8D%2584%EF%BF%BD%2596%EF%BF%BD%258F_%D0%B7%D0%B0%EF%BF%BD%2587%D0%BE%EF%BF%8D%2581%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf	5 (1) 0.01 %
88	https://ir.knu.edu.ua/bitstream/handle/201024102/bank_kredit.pdf?sequence=1&isAllowed=y	5 (1) 0.01 %

Список принятых фрагментів

полнотекстовый номер	ЗНАЧ	КОЛИЧЕСТВО ОДНАКОВЫХ ССВ (CPA/SSHTB)
https://ema.ztu.edu.ua/article/view/308318/308848		4180 (9.95%)
https://eztur.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456...		2475 (5.89%)
https://ema.ztu.edu.ua/article/view/335995/329811		2074 (4.94%)
https://ema.ztu.edu.ua/article/view/341577		716 (1.70%)
https://ema.ztu.edu.ua/article/view/335995		520 (1.24%)